

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ग्रन्थाङ्क ४२

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના અતરંગ સેવક

હિન્દી સાહિત્યના સૂર્ય

કવિકુલ મુકુટમણિ

શ્રી મૂરદાસજીનું જીવન ચરિત્ર.

(સચિત્ર)

હિન્દી અને ઉર્દુ ભાષાના (૮૪) વૈષ્ણવની વાર્તા,

મરમાખર, ભજનમાળા, આદિને અકબરો વીંગેરે)

પ્રાચીન ગ્રંથો ઉપરથી તૈયાર કરેલો, દ્રષ્ટકુટ

પદોના અર્થ સાથે મરમાટ અકબરે મમરાવેલ,

શ્રીકૃષ્ણગડનરેશ મૃદિત કૌલ તેમના

પ્રાચીન ચિત્ર મમેત

પ્રકાશક - લલ્લુભાઈ છગનલાલ દેસાઈ

ગીંગોડ નં ૧૧૦-અમદાવાદ

કીમત રૂ ૧-૦-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

૧ મહાત્મા જી. કાંઠીયાજી પ્રેમ

અનુક્રમિક ૧૧૫૮૮ પર્ગા

પુસ્તક નામ ૨૭૨૧૨૫૩ ૩૫૫૫૫૫૫૫૫

વિષય ૬૪૪૨.૩૫ ૨૫૨

वैष्णव धर्मनां सवगा पुस्तके। अमारे त्यांधी भणसे

श्रीमद्वःससाचार्यलना अंतर ग सेवक,
कविकुल मुकुटभण्डि, छिन्दी साहित्यना सूर्य,
भक्तशिरोमणी.

श्री सूरदासजीनुं जीवनचरित्र.

युजराती, छिन्दी अने उर्दु भाषाना प्राचीन ग्रन्थो,
८४ वैष्णवनी वार्त्ता, सूरसागर, भक्तभाण, आधने
अकभरी, टोड राजस्थान वगेरे ग्रन्थो, तथा
तेमनां अनेक काव्यो उपरथी, पाच वर्षना
सतत् प्रयत्ने तैयार करेलेो भडान् ग्रन्थ.
(भडान् परिश्रमे भेणवेलेो तेमना
उत्तमोत्तम श्रेटो तथा कृष्णगढ नरे-
शोना साम्प्रदायिक धर्तिदास वैष्ण-
वाये जाणुवा जेवा छे तेसाथे)

लेखक:-नरसिंमदास भाषुल ब्रह्मभट्ट
कुत्तीयाण्डा-कहायावाड
मि. ३. १-०-०

प्रकरण ५-६ ना पत्रक,

श्री. जेठालाल जावरननास शाह, जे. २

अम. १२८

પ્રકાશક —

લલુભાઈ છગનલાલ દેસાઈ.

વ્યવસ્થાપક — “ શ્રીલક્ષ્મિઅન્યમાળા ” કાર્યાલય.

રીંગરોડ, નં ૧૧૦—અમદાવાદ.

નવનં ૧૯૮૦	}	{	પ્રથમાવૃત્તિ
શ્રી વલ્લભાખંડ ૪૪૬			પ્રત ૨૦૦૦

સર્વ હુકમ પ્રકાશકે સ્વતંત્રીન ગણ્યા છે.

શ્રી વીરશાસન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં પરી વીઠલભાઈ મોહનલાલે છાપ્યું
કાનુપુર, ટકશાળ—અમદાવાદ.

શ્રીદ્વારકાનાથજીના પ્રાકટ્યમી વાર્તા.

હજારો વર્ષનો પ્રાચીન ઇતિહાસ શ્રી કાઠગેરીમાં મિત્રગણતા પ્રભુ
શ્રી દ્વારકાધીશ ચાર યુગના શ્રીહરોદરજી છે ભક્તગણ અભરીષે સેવેલા
છે, એ વાત આપણે જાણીએ છીએ, પણ વચ્ચના હજારો વર્ષોના ઇતિ-
હાસની ખાતર નથી તે જાણવા હોય તો આ અન્ય વાચો વેદ, પુ-
રાણો, શ્રીમદ્ ભાગવત વગેરે અન્યોમાથી શોધી, ચમત્કારિક, ઐતિ-
હાસિક વસ્તુઓથી ભરપૂર, શ્રી દ્વારકાધીશ, શ્રી મહાપ્રભુજી વગેરેના
૮ ચિત્રો સમેત, આ અન્ય ભક્તિરસમાં તરબોળ કરી દે એવો છે

નંબર. ૩ ૧-૦-૦ એક રૂપિયા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ
ગુજરાત - ૧ કોંગ્રેસ

ગુજરાત
૧૯

॥ શ્રી હરિઃ ॥

પ્રસ્તાવના.

ચંદ્ર છેદ પદ સૂરકે, કવિના કૈશવદાસ; ।

ચોપાડ તુલસીદાસજી, દુહાવિહારી સ્વાસ. ॥

અખિલ ભૂમ ઉલાચાર્ય વર્ચ શ્રીમદ્ભવદલભાચાર્યના અત-
રંગમહાનુભાવી શ્રેષ્ઠમત સૂરદાસજીના સખધર્મા, જે જે
સ પ્રદાય બહારના પુનઃજો અને લેખો બેવામા આવે છે
તે તમામ, એક બીજાથી વિરુદ્ધ અને અપૂર્ણ છે તેમનું
સર્વાંગ સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર મેળવવા ઘણી શોધ કરી છતાં,
સર્વાંશે સફળતા મળી નહીં જેથી જમે તે લોગે પણ
આવા મહાન ભક્તશ્રેષ્ઠ કવિનું, વાસ્તવિક જીવનચરિત્ર
લખવું, એવી ઉત્કટ ઇચ્છા ઉદ્ભવવાથી, આજે પાંચ વરસથી
તે સખધે જે જે સામગ્રી ઉપલબ્ધ થાય તે મેળવવા
પ્રયાસ આદર્યો, જેને પરિણામે આજે પ્રસ્તુત લેખ લખવા
તેમજ ભગવદ્ભક્તો અને સાહિત્ય રસિકોના કરકમળમા સમ-
ર્પવા ભાગ્યશાળી થયો છું તે માટે પરમકાર્ણિક, બુદ્ધિપ્રેરક
ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચંદ્રને કોટી કોટી દ ઉવત્ પ્રણામ કરું છું.

મહાન પુરુષોનીશક્તિનું રહસ્ય એ છે કે, ચેતાના

સમયની પ્રબળ આકાંક્ષાઓ અને આદર્શોના આત્મરૂપ બની જાય છે અર્થાત્ એાતપ્રોત થઈ જાય છે

કબીર, નાનક, તુલસીદાસ, સૂરદાસ ઇત્યાદિ પણુ તે પ્રભાણુ, ભક્તિ શ્રોતાના પ્રતિનિધિ સ્વરૂપ હતા કે જે, ભક્તિપ્રવાહ, પદર અને સોળમી શતાબ્દિમા, ભારતવર્ષમા તિવ્ર વેગથી વહન કરી રહ્યો હતો

અનેક પ્રકારના ભક્તો, લિન્નલિન્ન પ્રકારથી, પ્રભુ-ભક્તિ કરે છે પરંતુ પ્રેમલક્ષણભક્તિમા સૂરદાસજી સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે પ્રભુમા અલૌકિક પ્રેમ અને આત્મસમર્પણ, એ ભક્તિતુ ખડ તત્વ છે ભક્તને દૃઢ વિશ્વાસ થઈ જાય છે કે, “પ્રભુએ મારો સ્વીકાર કર્યો છે હું પ્રભુનો છું અને સદા રહેવાનો” ભક્ત પ્રભુની અનન્ય શરણાગતિ, અતિરિક્ત કર્મ-કાંડ, તીર્થ, દાન, તર્પણ આદિને ગૌણ સમજે છે ભક્તિભાવ એ કાંઈ નવીન ભાવ નથી સામવેદમા ભક્તિનો મહિમા ગવાયો છે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામા પણ શ્રીમુખની આજ્ઞા છે કે ॥ सर्ववर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ॥ ઔદ્ધ ધર્મનો મહાન્ અથ, યુદ્ધ ભગવાનની ભક્તિ ઉપરજ સ્થિત છે જૈનો પણ તિર્થંત્રોની ભક્તિ ઉપર જોગ લગાવે છે પુણ્યોપણુ ભક્તિભાવથી ભરપૂર છે શ્રીમદ્ ભાગવત-માતો જ્ઞાન, કર્મ, તપ, તીર્થ, યોગ, યજ્ઞ આદિ તમામમા ભક્તિને શ્રેષ્ઠ બતાવી છે

ઉપર જણાવ્યા મુજબ, ભક્તિનો પ્રવાહ પ્રાચીન સમ-

યથી જ આ દેશમા વહી-હો છે તેને આખડ એક રસ
પ્રવાહિત રાખવામા સૂરદાસજીએ અદ્વાય પ્રયાસ કર્યો છે
ગદ્યની અપેક્ષાએ પદ્ય મનુષ્યને વિશેષ અસર પડે છે

તંત્રો નાદ કવિત્તરસ, સરસ રાગ-રતિ-રંગ;
અનબૂદે, બૂદે, તરે, જે બૂદે સર્વ અગ.

સૂરદાસજીની પદ રચનાને, આજર્થ્યના કોઈ કવિ
પહોંચ્યો નથી તેમ ભવિષ્યમા પહોંચશે કે કેમ ? તે શકા
સ્પષ્ટ છે સૂરદાસજીના પદ લાલિત્યની, જનમમાજ પર,
એવી તો સચોટ અસર થઈ છે કે, આજે પણ સાધારણ,
આધ્યાત્મિક જાનારાઓને, “સૂરદાસ”ના સન્માન સૂચક ના-
મથી સંબોધવામા આવે છે આવા મહાન પુરુષનું જીવન-
ચરિત્ર આલેખવામા મને કેટલી સફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે તે
વાચનારાઓએ વિચારવાનું છે- કારણ કે, હું સાક્ષર કે લેખક
નથી તેમ મારો વ્યવસાય વેપારનો હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારના
લેખો લખવા એ મારા જેવી વ્યક્તિને દુસાધ્યજ હોય ?

પ્રસ્તુત જીવનચરિત્ર લખાવામા મેં નિચેના અથોનો
આધાર લીધો છે જેથી તે ગ્રન્થોના કર્તાઓનો, આ ન્યથે
ઉપકાર માનવાનું ભુલી શકતો નથી

૧ ચોરાશી વૈષ્ણવની વાર્તા- શ્રીમદ્ ગોકુલનાથજી કૃત
૨ ભક્તમાલ . . . નાભાજી કૃત તથા તેની
જુદી જુદી પાત્ર-સાત ટીકાઓ.

૩ ચરિતાવલી . ભાગ્યેન્દુ બાળુ હૃદય ૬ કૃત
 ૪ ઇતિહાસ તિમીર નાગ- ગજશિવપ્રસાદ મતારે હિંદ કૃત
 ૫ પ્રાક્ષણ નિર્ણય સનાતનધર્મ મહામહલ
 ૬ સૂ-માગર ૭ સાહિત્ય-લહરી ૮ રાવસિંહ-સરોજ
 ૯ આઇને અકબરી ૧૦ ટોટ-ગજસ્થાન ૧૧ વિષ્ણુ-પુરાણ
 ઇત્યાદિ

અન્યો તથા અન્ય નાના નાના લેખો, માસિકો વિગેરે
 પણ જોયા છે

મનુષ્ય માત્ર ભુલને પાત્ર છે સુઝ વાચકો રસવૃત્તિથી
 નીર-ક્ષીર ન્યાયે, માગ દોષ તરફ દૃષ્ટિ ન આપતા સૂર
 દાસજીના, મહાન અલોકિત ગુણને લગ્નમા લઇને, પ્રસ્તુત
 પુસ્તકનો આદર કરશે એવી ભવના સાથે વિનમ્ર મુ

રાગ-કાન્હરો

સિંધુ સુતાપતિ કયો ન સમારે ।

જગદ્ધન રિપુ તનયાપતિરિપુ, તામે તુ નિશદિન ચિત્તધારે ॥

જગકોમિત્ર મિત્રપતિ રિતુઅગિ, તાકો પિતા તેરો સ્વેલ વિગારે ॥

સૂરદાસ રે મન ! મુગપતિ મુત મિત્ર કાહે વિસારે ॥

કૃતિઆણી (કાશિયાનાથ)
 માર્ગશીર્ષ શુદ્ધ પૂણીમા
 સન ૧૯૮૦

લી ભરદીય
 નરસિંહદાસ બાણુજીભાઈ.
 અક્ષરભટ્ટ

॥ श्रीरसिकवल्लभोजयति ॥

ઉપોદ્ધાત.

શ્રીલક્ષ્મણમય મહાનુભાવ સુરદાસ જનુ જીવનવૃત્તાંત

સામ્પ્રતરિક્ષા વિભાગની પરિપાટિથી વચિત ગહેવાથી, તથા હિન્દી ગદ્ય લખવા-લખાવના આદિના અભાવથી, કવિ સમ્રદાયદ્વારા નવીન અથવા પ્રાચીન કવિઓના જીવનચરિત્રો મેળવવામા, અને લખવામા જેટલી મુશ્કેલીઓ પડે છે તેનું વર્ણન કરવું, તે પણ એક અસાધ્ય 'જી' વિષય છે.

વિગારને અતે જણાય છે કે, કવિઓએ રાજ-મહા રાજાઓ અને ગુણુરૂઢ દાનેશ્વરી પુરુષોની પ્રગ સાથી અનિરિક્ત, પોતાના અથવા અન્ય કવિઓના જીવનચરિત્રો સખ ધે કાર્ક પણ વિશેષ લખવું જણાતું નથી આવા કારણોને લીધે જ પ્રયાસ કરવા છતાં પણ જીવનચરિત્રો લખવામા સપૂર્ણ સફળતા પ્રાપ્ત થતી નથી, પરંતુ દિન-પ્રતિદિન શઝાઓ વધતી જ રહે છે આવી સ્થિતિમા, વર્ણનીય વિષય જે પ્રકારે ઉપલબ્ધ થાય, તે આધારે લખી શકાય છે માટે આવી બાબતોમા સુર સાક્ષરોએ આવી અગવડોને દૂર કરવાની જરૂર છે.

સંસ્કૃત (દેવ-વાણી) ભાષા મહાન અગાધ છે, કે જેમાથી અન્ય ઘણી ખરી ભાષાઓની

ભાષા સાહિત્ય-ઉત્પત્તિ થઇ છે તે અતિ મહત્વપૂર્ણ વાણીનું
 નો ઉત્પત્તિ આવા નાના લેખમા સમર્થન કરવું અયો-
 ગ્ય છે પરંતુ પ્રસ્તુત લેખ ભાષાકવિના
 ગદ્યપદ્યમય જીવનચરિત્રનો હોવાથી ભાષા (મજ-ભાષા)
 કાવ્યની ઉત્પત્તિ તથા બાળ-તરુણ અને વૃદ્ધાવસ્થા વિષયક
 સમય, કવિ પરિચય અને ગ્રંથરચના પ્રણાલી, આદિ સંક્ષે-
 પમા લખવાથી તે અમ્થાને નહિ જ ગણાય તેમજ સુદૃઢ
 સાક્ષરોની તથા ધર્મ પરાયણ વૈષ્ણવોની દૃષ્ટિમા અસંગત
 નહિ જ ગણાય

વિશેષ તપાસ કરતા જણાય છે કે, મહારાજા વિક્ર
 માહિલના સમય સુધી તો, ભાષાકાવ્યનો પ્રચાર કોઈ પણ
 પ્રબળ અથવા પ્રતિહાસામા જણાતો નથી મહારાજા ભોજની
 સભામા નવરતન' તરીકે મનાતા મહાન્ કવિઓ ધન્વતરિ,
 કાપલુક, અમરસિંહ, શકુ, બે તાલભટ્ટ, ઘટખર્પર, કાલિદાસ,
 વરાહમિહિર અને વરુચિ આદિ કવિઓએ પણ સંસ્કૃત-
 માજ કાવ્ય રચના કરેલી છે અને તે સમયનો કોઈ પણ
 અન્ય ભાષાકાવ્યમા રચાયેલો જોવામા આવતો નથી

૧ ધન્વન્તરિ' ક્ષપણક્રોમરસિંહ શકુ'

બેતાલમદ્દુષ્ટસર્પરકાલિદાસા ।

રુયાતો વરાહ મિહિરો નૃપતે સમાયા

રત્નાનિવૈવરરુચિર્નય ચિક્રમસ્ય ॥

પરંતુ ટૉડ રાજસ્થાન ઉપરથી જણાય છે કે, ઉગ્ગ-
ચનિનરેશ્વર પ્રાત સ્મરણિય મહાન્ દાનેશ્વર મહારાજ ભો-
જનાપિતા માનમહારાજએ સંવત ૭૭૦ ના અરસામા
પ્રક્ષભદ્ર કુલ-ભૂષણ બન્દિજન પુષ્પકવિને, સંસ્કૃત સાહિ-
ત્યનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરાવી તે દ્વારા સંસ્કૃત સાહિત્યનું
ભાષાના દોહરા છંદમા ભાષાતર કરાવ્યું ત્યાગ્થી ભાષા-
કાવ્યનું મૂળ રોપાયું અને તે અરસામા કદાચ કોઈ કોઈ
કવિઓએ ભાષા સાહિત્યમા નાયિકાલેહ આદિની ગ્યના
કરી પણ હોય તો તેમા આશ્ચર્ય જેવું નથી કેમકે ભોજ
રાજના સમયમા સંસ્કૃત અતિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમા હોવાથી
ભાષાની યથાવત્ ઉન્નતિ ન થઈ હોય એ પણ સંભવિત છે

ત્યારબાદ સંવત ૯૦૦ મા, ચિતોડાધિપતિ શીશો-
દીયા મહારાજ રાવત ખુમાનસિંહજી ભાષાકાવ્યના મહાન્
અધિકારી થયા અને તેમના નામ ઉપરથી “ખુમાન-રાસો”
નામક ત્રય નાના પ્રકારના છંદોમા રચાયો

સંવત ૧૨૪૦ મા અણહિલવાડના મહારાજ કુમા-
રપાળના નામથી કુમારપાળનું જીવનચરિત્ર અને વંશાવળી
રૂપે “કુમારપાળ ચરિત્ર” નામનો ત્રય લખાયેલો છે

સંવત ૧૨૪૬ મા, મહાકવિ ચંદ બરદાઈએ
“ચંદરાસા” ત્રયની પૃથ્વીરાજ ચંદુઆણના નામથી અનેક
છંદોમા રચના કરી જેમા પૃથ્વીરાજનું જીવનચરિત્ર સંવત
૧૨૨૦ થી ૧૨૪૬ સુધીનું ૬૬ ખંડમા એક લક્ષ શ્લોક

બદ્ધ પ્રભાવશાળી ભાષામાં લખ્યું છે સિવાય પ્રથમભાગમાં દશ અવતારોની કથા ધણીજ મનોહર છે આબુના પહાડનું માહાત્મ્ય, પ્રાચીન ગળ્લઓની વશાવળીઓ, દિલ્હી ઇત્યાદિ રાજધાનીઓની શોભાનું વર્ણન, ક્ષત્રિઓની ત્યાજ્યલગત, આચર વિચારનું વર્ણન વિગતાર પૂર્વક લખ્યું છે વિશેષતા નો એ છે કે, દરેક સો ગાદે ત્રીસ શબ્દ શુદ્ધ સંસ્કૃતના અને ત્રીસ મુગ્ધેની (૩૪) ભાષાના છે કાવ્ય એટલી બધી ઉત્કૃષ્ટ અને વિચિત્ર એટલો બધો ઉપયોગી છે કે, જેને જે વસ્તુની ઇચ્છા હોય તેને તે મળી શકે છે રાજ-થાનમાના દરેકે દરેક રજપુતો અભિમાન પૂર્વક તેનો સત્કાર કરે છે તેમજ કર્નલટાડ જેવા વિદેશી ઇતિહાસ લેખકો પણ જેની મુકતકંઠે પ્રગાના કરી ગયા છે કાગક ભાગ અપૂર્ણ ગ્રંથે તે તેના પુર્વ પાછળથી સંપૂર્ણ કર્યો છે વળી તે અગમામાજ જગનકવિએ ચ દેલાઓનું ચરિત્ર તથા કેદારમંથિરે ગોરી બાદશાહનો પ્રબધ ઉત્કૃષ્ટભાષામાં લખ્યો છે

સવત ૧૩૫૭ મા ચંદ્રકવિ વશોદ્ધત નાગધર કવિએ, ગુલુથલોગના મહારાજ અડગ પ્રતાપી હુમીરદેવના નામથી “ હુમીર ગસો ” અને ‘ હુમીર કાવ્ય ’ નામના ગ્રંથો ગયા છે હુમીરરાયના મહારાજ હુમીરદેવનું ૭૫ વયગિત્ર તથા હુમીરકાવ્યમાં, કાવ્યવિદ્યાના તમામ અંગો સંપૂર્ણ રીતે વર્ણવ્યા છે

સવત ૧૪૫૭ મા, ચિતોડદર્ગના મહારાજા કુલા-
રાણાએ પ્રસિદ્ધ કવિ જયદેવ કૃત ગીત-ગોવિંદનું સંસ્કૃ-
તમાં અનેક ભાષાછંદોમાં ભાષાન્તર કર્યું છે. ઉક્ત સમ-
યમાં પ્રસિદ્ધ ભક્તગિરોમણી મીરાબાઈના^૧, ભાષા કવિઓના

(૧) કર્નલ ટાડ-મીરાબાઈને રાણા કુલાઈની રાણી જણાવ-
વામાં લુપ્ત કરી છે, અને તેને આધારે અન્ય લેખકો પણ એ ભુલના
ભોગ થયા છે.

મીરાબાઈના લગ્ન શિશોદીયા કુળ જુવણ, પ્રસિદ્ધ વીર સાગારા-
ણાના કુમાર ભોજગજ સાથે સવત ૧૫૭૩ મા થયા હતા.
મીરાબાઈ, ગજ દુદાઈના મેડતીયા ગઢોડ રતનામહની પુત્રી હતી.

ભોજનું મૃત્યુ, સાગારાણાની હૈયાતીમા થયેલ છે. સાગારાણાની
ગાદીએ તેમના ત્રીજા કુનર રત્નમિહ સવત ૧૫૮૬ મા ખેડા આ
મહાત્મ પરાક્રમી મધુજી ગણાનું મૃત્યુ પોતાના અવિચારી અને
સાહસીકપણા ને લીધે, પાંચ વર્ષની દાર્દ્રીમાં અકાળ મૃત્યુ થયું,
અને તેમના નાનાભાઈ વિક્રમાજીત મેવાડની ગાદીએ આવ્યા પરંતુ
આ રાણામાં રાજને ઊંચત એક પણ મધુજી નહોતો. આ વખતે
મિરાબાઈ વિધવા હતા તે પ્રભુ સેના અને માધુનગમાં નિવસ ગા-
ળાના ગણાને આ વર્તન ગમ્યું નહિ જેથી અનેક પ્રકારે દષ્ટ
આપ્યું, અને મીરાબાઈએ મેવાડને સર્વથા ત્યાગ કર્યો અને શ્રીકા-
શી જઈ નિવાસ કર્યો. આજે પણ કૃટલીક તત્કાલે, રાણા
અને મીરાબાઈના પ્રસંગમાં પ્રાપ્ત થાય છે તે ઉક્ત રાણાના સળ-
ધમાં સમજવાની છે.

તુલસીદાસજીની નિનયપત્રિકામાં પણ એક એવું પદ છે કે,
જે ઉપરની વાતને પુષ્ટિ આપે છે. આ ઉપરથી મીરાબાઈ અને
તુલસીદાસ સમકાલીન હતા એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે.—લેખક

અતિ સન્કારને પરિણામે પ્રાયઃ રાજપુતાનાના ભાષાકવિઓ ધનાઢય થઈ ગયા અને આખા હિંદુસ્તાનમા ભાષાકાવ્યની અચ્ચા ઘેર ઘેર થવા લાગી એમ પણ કહેવાય છે કે, જે સ્થાનમા રાણો અને મીરાબાઈ બેસીને પોતાના ઇષ્ટદેવ સન્મુખ નિજ રચીત પદો ગાતા તથા અન્ય કવિઓનો સત્કાર કરતા તે સ્થાન તૈયારકરાવવામા નવાણુ લક્ષ્મીને ખર્ચ થયો હતો.

સવત ૧૫૦૦ અને ૧૬૦૦ ના સૈકામા, ભાષાકાવ્ય સમગ્રભારતમા, જલપ્રવાહવત્ ફેલાઈ ગયો હતો, શ્રી વજ્ર-મહામા શ્રી આચાર્યજી-શ્રીમદ્ગદલભાચાર્યજી અને શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીના આશ્રયમા અતિગય પ્રતિભાશાળી કવિઓ એકત્ર થયા જેમાના મુખ્ય આઠ તો “અઠ છાપ” એ નામથી આજે પણ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે (૧) સૂરદાસ, (૨) કૃષ્ણદાસ, (૩) પદમાનદદાસ, (૪) કુમનદાસ, (૫) ચતુર્ભુજદાસ, (૬) છીતસ્વામી, (૭) નદદાસ અને (૮) ગોવિંદસ્વમી જેમા આ લેખના નાયક સૂરદાસજી અગ્ર-પદ ભોગવતા આ મહાન્ ગુરુમક્ત વૈષ્ણવ કવિઓએ શૃંગાર રમપૂર્ણ ગ્રાંથ-મરિતા મજલુમિમાથી એવી વહેતી કરી કે, જેની આનંદ લહેરોમા સમગ્ર આર્યાવર્ત આનંદમગ્ન થઈ ગયો.

દિલ્હીપતિ શહેનશાહ અકબરના દરબારમાના નવ રત્નો રાજ્ય બિરબલ, કવિ ગગ, સતપાત્ર નરહર કવિ, રહીમખા બાનખાનાન, ફૈઝ, કરણ કવિશ્વર, તાનસેન, બાબા

રામદાસજી, અણ્ણલક્ષ્મણ, ઇત્યાદિનો પ્રભાવ પણ અલૌકિક હતો, ભક્તરાજ ગોસ્વામી તુલસીદાસજી, કેશવદાસ, બલભદ્ર, પ્રભૃતિ ઘણા વિદ્વાન્ કવિઓ થયા કે, જેઓએ નવગ્રંથપૂર્ણ, દશાગસમેત સાહિત્ય ઝથેની રચના કરી તેમજ સંસ્કૃતના મહાન્ મહાન્ ઝથેનો આશય, ભાષામા અતિ રસપૂર્ણ સ્ત અહિત કર્યો અને જગતને મત્રમુગ્ધ બનાવી દીધું કે જેને લીધે દરેક નાના મોટા રાજા-મહારાજાઓ, શ્રીમતો, અમીર ઉમરાવો, કાવ્યશાસ્ત્રના વિનોદમા સમય વ્યતીત કરવા લાગ્યા કેશવદાસ કવિકૃત “ રસિક પ્રિયા ” નો એવો પ્રભાવ પડ્યો કે, સંસ્કૃત કવિઓ પણ સંસ્કૃત કાવ્ય રચના કરવાનું ત્યજી દઇ ભાષાકાવ્ય રચવા લાગી ગયા જેથી મહાન્ મહાન્ ઉત્કૃષ્ટ ઝથો બની ગયા કે અન્ય સૈકામા એવા ઝથો વિરલજ બન્યા છે મહાત્મા તુલસીદાસજીની રામચરિતામૃતની પિયુષધારાનું પાન, આજે પણ ઉત્તર હિંદમા ઘેર ઘેર થાય છે અને થોડેઘણે અંશે સમગ્ર ભારતવાસીઓ તેનું આરવાદન લઇ સુખશાંતિ મેળવે છે

સ વત ૧૭૦૦ માં ચિતામણી, ભૂષણ ભટ્ટ, મતિરામ, કવિદ, દુલ્હન, દેવ, કરણ, સુખદેવ, શ્રીપતિ, ઠાકુર નિવાજ, બિહારીલાલ, વીર રતન, કાન્હ, બેની મડન, ભોજ, ભગવત, નૃપરાજ, સુદરદાસ, સુરતીમિશ્ર, દેવીદાસ, સુખારક, રસબાન, રામકવિ ઇત્યાદિ અનેક શત કવિઓ થયા કે જેમણે અનેક ભાષા-સાહિત્ય ઝથો રચ્યા છે

સવત ૧૮૦૦ માં જે જે પ્રતિભાશાળી કવિઓ થયા છે, તે સાક્ષર સમાજથી અજ્ઞાત નથી મહાકવિ ભીખારી-દાસજીએ ઉક્તસમયમાજ, સરકૃત સાહિત્ય એકત્ર કરી, ભાષામાં “છઠ્ઠાણુંવપિગલ” ની રચના કરી છે જે આજે ડાબ્યશાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરનારને મહાન્ આશિવાદરૂપ ગણાય છે તેમજ વૈજનાથ કૃત “કાવ્ય કંઠપદ્મ” પણ અતિ ઉપ-યોગનું થઈ પડયું છે નિવાય રતુનાથ, ગોકુલનાથ, મણીદેવ, મુકુદલાલ, ખનારસી, આકુમાર, કિશોર, ખાલ, દેવકીનંદન, જગન્નસિંહ, રાનકવિ, પગાપમાહિ, રૂપસાહિ, ઋદેવ, સુખશ, શિવલાલ, બલદેવ, રાયદત્ત, ખુમાન (માનકવિ) ખુમાનમિત્ર, ચંદનરાય, વિક્રમ, નૃપચરાવત, શંભુનાથ, સુખદેવ, રસદીન, મૃન, પજનેસ બેની, પ્રબિન, ધ્યાદિ અનેકાનેક કવિરત્નો ભાગ્યજનુનીએ ઉત્પન્ન કર્યા છે

સવત ૧૮૦૦ અર્થાત્ વર્તમાન સમયમાં હાલ કવિ, સરદાર, ગણેશ, દિજદેવ, ક્ષિતીપાલ, ગિરી, દિનદયાલ, રઘુ-રાજસિંહ, મેવક, બિહારી, ભોજ શ્યામકવિ, ગોવિંદ, ધન-શ્યામ, કેશવ આદિ અનેક પ્રગટ થયા કે જે પૈકીના હાલમાં કેટલાક વિદ્યમાન છે

આનંદકંઠ વૃન્દાવનચંદ, શ્રી રસ રાસબિહારી, શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનના અનુરાગમાં સૂરદાસે ગાધર્વવિદ્યાને છેલ્લી કક્ષાએ પહોંચાડી દીધી છે હૃદયના યોગથી અભ્યાસ કરીને,

લક્ષિતલાયથી સુમધુર સ્વરમા ગાતા ત્યારે સાલજનારા મન
 મુગ્ધ બની જતા નિત્ય નવા નવા પદોમા નવા નવા રાગ
 આલાપતા જેની દુક સમયમાજ સમગ્ર ભારતમા ધૂન મચી
 ગઈ, જેને પ્રતાપે અઝાદ અકબર સુધી પહોંચી ગયા જે
 પુસ્તકમા જણાવ્યું છે મહાકવિ તાનસેનજીએ એક સમય
 કોઈ એ, રોગીને તડકડતા બેઠ એક દોહરો કહ્યો છે કે—

કિયૌ સૂરકો સર લગ્યો, કિયૌ સૂરકી પીર ।

કિયૌ સૂરકો પદ લગ્યો, તાર્તે ધુનત શરીર ॥

અર્થ—યા તો કોઈ શુરવીરનું તીર લાગ્યું છે? કે શુ
 શુભ નિઃશ્વાસી પિડાય છે? અથવા તો સૂરદાસજીનો મનો-
 હર સ્વર આના ચિત્તમા જઈ ચાટ્યો છે? કે જેથી આ
 બિચારો વિકળ થઈ તડકડે છે

આ વૃત્તાત સૂરદાસજીના સાલજવામા આવતા, તેમજ
 તાનસેનની પ્રગંસામા નીચેનો દોહો કહ્યાનું સંભળાય છે

વિધિના યહ જિય જાનિકે, શ્રેષ્ઠ દિયે નહિ કાન ।

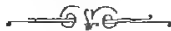
ધરા મેઠ સવ ઢોલ ને, મુન તાનસેનકી તાન ॥

અર્થાત્—વિધાતાએ એવું વિચારીને શેષનાગને કાન
 આપ્યા નહીં કે, કદાચ તાનસેનના ગાયનના તાનથી શેષ-
 નાગ ડોલવા લાગશે, તો પૃથ્વી, પવન વિગેરે સર્વ અલા-
 ચમાન થઈ જશે

ગાનવિદ્યામા સૂરદાસજીની પ્રશંસા કરવી, તે ઢેલ (ભો-
રની સ્ત્રી)ના ઇડા ચિતરવા જેવું છે સૂર્યને દિપકની સાદ્યતાથી
જેવો, અને સૂરદાસની કાવ્યને વાણીદ્વારા જરૂર કરવી એ
બગબર હોવાથી વિશેષ વર્ણનની જરૂર નથી, સમગ્ર આર્યાવર્તમા
એવો કોણ મનુષ્ય છે કે, જેણે એકાદ વખત પણ સૂરદાસ
જીનું પદ ન સાંભળ્યું હોય ? અને સાંભળવાથી અનાયાસેજ
તેની પ્રશંસાના શબ્દો બોલાઈ ન ગયા હોય ?

ઉપરોક્ત શ્રેણીબદ્ધ નક્ષત્રરૂપ સત્કવિ મહાગમા ભકત-
રાજ કવિ સૂરદાસજી, નક્ષત્રપતિ ચંદ્રસમાન પૂર્ણ પ્રજ્ઞાથી
પ્રકાશમાન થયા છે તેમજ કાવ્ય-કેજને પ્રકુલિત કરવામા
માર્તંડરૂપ પનાયા છે તેઓનું જીવનચરિત્ર યથામતિ લખ-
વાનો મારો ક્ષુદ્ર પ્રયામ છે તેને કવિઓની ઉદાગ કૃપા વડે
પરમાત્મા પૂર્ણ કરે એવી પરમકૃપાળુ પ્રભુ પ્રત્યે મારી નમ્ર
પ્રાર્થના છે, અન્તે.

નર્ગ વાસર પન્નગ મુર્મી, આઠૌ અગદન માસ;
પાલ ધવલ બુધ આદર્યો, નરસિંગ “સૂર” પ્રકાસ.

આ મુખ.

હિન્દી સાહિત્યને વિવિધ અવકાર તથા રસથી સુશોભિત કરનાર, ઈવિકુલ ચક્રવર્તી અને પ્રાત રમરણીય શ્રીમદ વલ્લભાચાર્યજીના પરમ અજ્ઞસખામાના એક-એવા સૂરદાસજીનું જીવન ચરિત્ર મુદ્રિત અવસ્થામાં જોવાને કયા સાહિત્યક અગર ભક્ત હૃદયની વાછા નહિ થતી હોય ? સૂરદાસજી એટલે પ્રેમલક્ષણભક્તિ, સૂરદાસજી એટલે અમૃતાતિનાથી પરમ કાવ્ય રસ એમ કહેવું તેમાં કોઈ પણ પ્રકારની અતિશયોક્તિ નથી આના ભક્ત કવિનું જીવન-ચરિત્ર આલેખાવું જોઈએ, કે જોથી અત્યારની પ્રજા જે નિજ ધર્મ, આચાર વિચાર ઈત્યાદિ ભૂલી જઈને વિપથગામી બની છે તે પણ કંઈક અગ્રે મોક્ષાનુકૂળ જીવન ગાળના શીખે અત્યારે સાહિત્ય-માં વાર્તાઓ, નૌવેલો, નાટકો તથા કાવ્યોના પુસ્તકો વણા છપાય છે, પણ જીવનચરિત્રો તરફ લોકોનું ખાસ ધ્યાન ગયું નથી મહા પુરુષોના જીવન ચરિત્રોમાંથી પ્રજા વાણી રાખી શકે છે ઉત્તમ શિક્ષક જેટલું શિક્ષણ આપી શકે તેના કરતાં ઘણું જ્ઞાન મહા પુરુષોના જીવન-ચરિત્રમાંથી પ્રાપ્ત કરાય છે પણ અત્યારે આપણી પાસે જે જીવન ચરિત્રો છે તે કેના પ્રકારના છે તે તરફ જો દૃષ્ટિ નાખીશું તો આપણી ધર્મભાવના અત્યારે કેટલી દુબળી બની ગઈ છે અને તેને લીધે આપણે પ્રગતિપથમાં પ્રયાણ કરી શકતા નથી એ નિ

વિવાદ સત્ય છે અત્યારે આપણા સાહિત્યમાં, જેણે રણસ ગ્રામમાં લાખો માણસોનો ડચ્ચરનાણુ ઢાલ્યો હોય, તથા પોતાના નિર્દય કૃત્યોથી લોહીની નદીઓ વહેવડાવી હોય, જેણે અનેક કાવા દાવા ખેલીને એક રાષ્ટ્રને ખીળ ગાદી સાથે અથડાવી માયા હોય, અગર રાષ્ટ્રની અન્ત ગાન્તિનો ભગ ક્યો હોય, એવા પ્રપંચી મુત્સીઓ, અગર દિવાનો, ડીર્તિની અપેક્ષાએ પ્રાચીન મન્દિર, તથા ધર્મ ભાવનાનો ઉચ્છેદ કરનારાઓ, લૌકિક ડ્રવાણુમાં ગચ્ચા પચ્ચા રહેવાનો આડબગ ડગનાર, કિચ્ચતા હોનાનો દાવો કરનાર, પુરુષોના જ જીવનચરિત્રો આપણી સમક્ષ આપણે જોઈએ 'ગીએ' ! આવા ક્ષુલ્લક પુરુષોના જીવન ચરિત્રોથી પ્રભાવિત ચારિત્ર શી ગીતે વડી શકાય એ ચરિત્રોમાંથી કયો ઉત્તમ ભાવના, કયા ઉત્તમ વિચારોનો ખોધ-પાદ પ્રજા શીખી શકે ? તો કેવલ આના માહિત્યથી શો લાભ છે ! મરેખા આ એક વિચારવા જેની માગત છે આપણા-સાહિત્યમાં કવિઓ સાધુપુરુષો ત્યાગી, તેમજ ભક્તો તથા મહાત્માઓના જીવન ચરિત્રો બહુજ આજી લખાયા છે તેમના સળધી જે કંઈ જાણવામાં આવે છે તે વાચુજ આજી હોય છે વાંચુ કે કોઈ પણ પુરુષ તેમના જીવનના પ્રમગો તથા અમગ્લો ગોધવાને પ્રયામ કર્યો નથી પ્રજાની પાસે ઉત્તમ ચારિત્ર્યના દૃષ્ટાન્તને તેના અમલ સ્વરૂપ મા-કનાકાગની પીગીયા-અમત્પ રીતે રગો પૂરીને નહિ મૂલવાની ઘણા સમયની લેખકની તથા પ્રકાશકની ઇચ્છા આજે ફળીવૂત થઈ છે એ જાણીને મરી કાઠને આનદ થરો

જે યુગમાં દેશની મન્દિરિત હાલચકાલ સ્થિતિમાં હતી અને તેનું રક્ષણ કરવાને વિરલ પુરુષોજ વીરપુરુષોની માફકે ભગીરથ પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા, ને સમયમાં મુરદાસજી

સત્વાસજીનો જીવન સમય

નુ પ્રાકટ્ય થયુ હતુ તે સમય મોગલાધનો હતો મોગલાધ વશનો ઇતિહાસ જોડે ખીવજી અને લોહી વશના કરતા વધારે યશસ્વી અને ઝળકતો છે જતા પણ રાજકિય અમતાને લીધે એ યુગમા પણ આ દેશના ધર્મ અને સમાજ પર આક્રમણ નહોતુ થયુ તેમ નથી. તેમા પણ એક લેખકના કથન પ્રમાણે મનમતાતરોની ચીનગારીઓ ચોતરફથી ઉડીને ચોટતી આથીજ સમાજ અને ધર્મની ઇમારતો ભયમા હતી રાષ્ટ્ર જીવન તો તત્ત્વન ડચરાઈજ ગયુ હતુ બધી તરફથી તેના પર પણ હુમલા થઈ રહ્યા હતા દુષ્ણ અને ત્રાસથી જનતા યરચગી ગઈ હતી આવા સમયમા મૂઢાસજીનુ પ્રાકટ્ય આ જૂનમા થયુ હતુ જોકે આ દેશકાળ તે સમયે મૂરદામજીને પોતાની અર્થ મિદ્ધિ માટે પ્રતિકૂળ હતો જતા, પણ પોતે સસારની નટનાને નહાનપણથી જગનનૃપાથી સમજીજ ગયા હતા, અને તેથી પહેલેથીજ પ્રવૃત્તિમય જીવનની અભિલાષા નહિ રાખતા, નિવૃત્તિમય જીવન-પ્રભુમય જીવનના કોડવાળા થયા આ નિવૃત્તિ પરાયણતાને લીધે તેઓ સસારમા ઉત્તમ સુખ મેળવી શક્યા છે તેઓ સમજતા હતા કે, આ જીવન સારદાની જાયાની માફક અગર, પાનખર ઝડતુ મા વૃક્ષ શાખાપરથી ખરી પડતા પત્રોની માફક, તથા પ્રાત કાળમાં વર્ષતા હિમની માફક, અગર જલધિ પટપર પ્રગટ થતા ભુરુહોની માફક, આ જીવનના આનંદો નશ્વર છે લૌકિક જીવન એટલે અમા-વાસ્યાની અધકાર પૂર્ણ રાત્રિ તેમા પરજીવનની માફક પૂર્ણિમાની જ્યોત્સ્નાનો પ્રગટ નથી કવચિત્ પ્રકાશ જણાય તો તે વિદ્યુત્ પ્રકાશની માફક સત્તર વેગી અને અચિર સ્થાયી છે તો આ જીવનનો અર્થ શો ? એ જીવનની અધારી ગૂહામા પડી નહીને સડી

મરવાયો રો લાલ ? જીવન એટલે તો ચેતન્ય, ઉદ્ધામ અને પ્રકાશ હોયો જોઈએ પણ એ ચેતન્ય, ઉદ્ધામ અને પ્રકાશ ફરી ગીતે પ્રાપ્ત ફરી શકાય ? શુ દુન્યવી સત્તા, કીર્તિ, અગર લક્ષ્મી એ ચેતન્ય, ઉદ્ધામ અને પ્રકાશને આપી ગઈશે નહિ ? કદી નહિ ! આ વિચારો તેમના મસ્તિષ્કમાં તારાની માફક બાહ્યાવશ્યાથીજ પ્રકાશી રહ્યા હતા, આથી તેમના જીવનનું લક્ષ્ય પ્રભુભક્તિ તરફ જુઓ આ સંસાર સાગરમાં તેમના જીવનની દિશ્તીને-શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યને મોખી અને તેમની અદ્ભુત દૃષ્ટિ અને માહાત્મ્યથી ભક્તિબદ્ધ તરફ હકારી આથી દેશ અને કાલની વિપરીતતા તેમના નિવૃત્તિ પ્રિય જીવનના માગને જલુ બાધા કરી રાખી નહિ

આ ચરિત્ર વાચતાં માન્યમ પડી આવશે કે ગા નરમિહદામે સુરનામજીના જીવન ચરિત્રને યથાર્થ ન્યાય આપવાને તેમણે પોતાનાથી બનતું કંઈ અતિહાસિક બનાવે

જન્મ મમ્મત તથા માહિતી મેળવવાને તેમણે ઘણું સંશોધન કર્યું છે સુરનામજીના જીવન સંબંધી લોકમાં

જૂદી જૂદી આખ્યાયિકાઓ પ્રચલિત છે, તે વિષયને પણ તેમણે વિચાર્યો છે અને તેટલા માટે જે ગ્રંથોમાં એ આખ્યાયિકાઓ આપેલી છે તેનો પણ ઉલ્લેખ આ ગ્રંથમાં તેમણે કર્યો છે “લત્તમાળ” માંથી મગ્ગબજ નામના પાદાણુની હકિકત, “ચરિત્ર ચંદ્રિકા” માંથી બિલ્વમગની હકિકત, “ગમ રમિદાવળી” માંથી મગ્ગમજીનો ધનિહાન-તથા “લકતરિતો” માં આપેલી હકિકતને તેમણે મરાઠા વિચારી છે વળી “યુગમપથ” તથા મિશ્રમન્દુ વિતોદના ક્તા મગ્ગમજી સંબંધી શુ લખે છે તે પણ તેમણે વાચ્યું છે એટલે આ જીવનચરિત્ર કેવળ સંગ્રહનામય જ છે એમ કહી શકાશે

નહિ લેખકના ઐતિહાસિક મનોધનના પ્રતાપે આ જીવનચરિત્રમાં કેટલું વાચાત્મ્ય છે તે દરેક શુદ્ધિશાળી પુરુષ મમજી શકશે સૂરદાસજીએ પોતાના “માહિત્ય લહરી” અથવા પોતા વિષે જે પરિચય આપ્યો છે, તે અન્ય પ્રયત્નો કરના વિરુદ્ધ છે માટે લેખકે મૂરદાસજીના પોતાના ઉચ્ચનમાં અહીં ગાખીને આ જીવન ચરિત્ર આલેખ્યું છે તે ખરાખર જરૂર છે લેખક સૂરદાસજીને બલ્લભટ્ટ જ્ઞાતિના છે એવું પ્રમાણથી મિદ્ધ કર છે પણ મૂરદાસજીના જન્મ મવત માટે કોઈ પણ વિશ્વમનીય નિર્ણય જોવામાં આવતો નથી મૂરદાસજીએ પોતાના “માહિત્ય લહરી” અથવા રચના સવત્ ૧૬૦૭ માં કરી એટલું તો એ નિશ્ચય પૂર્વક જણાવે છે “મિત્રમિહ મરોજનો કર્તા સૂરદાસજીનો સવત્ ૧૬૪૦ આપે છે, અને તે સમય ‘કવિનિર્નિઢયા નિધિ’નો કતા કબૂલ રાખે છે “બલ્લભટ્ટ વગનો ઇતિહાસ” લખનાર મવત્ ૧૫૪૦ આપે છે, અને પતાંગ મામિકનો લેખક સવત્ ૧૫૬૨ આપે છે ચરિત્ર ચરિત્રમાં સવત્ ૧૭૨૬ આપેલ છે આમ જૂના જૂના મનો જણાય છે મારા મત પ્રમાણે તો શ્રી ગોકુળનાથજીકૃત ચોગરી મેળુવતી વાતા ઉપરથી જણાય છે કે શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી અને મૂરદાસજીનું પ્રાગટ્ય એકજ કાલે થયું છે શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીના પ્રાગટ્યનો સવત્ ૧૫૪૫ છે, તો સૂરદાસજીનો જન્મ એ અગ્રસામાં થયો હશે

સૂરદાસજીના મમયમાં એકદરે ૧૧૭ કવિઓ થઈ ગયા હતા. આ કવિઓના નામો જતા કેટલાક હિન્દી સૂરદાસજીના સમ કવિઓ છે અને કેટલાક હિન્દી છે હિન્દી કાલીન કવિઓ ભાષાના કવિઓનો ઘણા ભાગ શ્રીમદ્વાચાર્યજીના સેવકો છે રાજ અગરણજી, ચતુર્ણજી

દાત્રી, શ્રીમતી તાજબેગમ ટોડરમદલ, કૃષ્ણદામ, ગોવિંદદામ, ઝિત-
રવામી, મિશ્રગદાધર, માનસિંહ, નદદાસ, રસખાન, તાનસેન, પદ્મ-
નાભ, ભગવાનદામ, માણિક્યદ, પરમાનંદ વગેરે, શ્રી વલ્લભચાર્યજી
તથા શ્રી વિદુલનાથજી (શ્રીગુમારજી) ના મેવકો હતા એમના
ચરિત્રો “ ચોરાશી વૈણુવ ” અગર “અમોમાનન વેણુવની વાર્તા”
મા આપેલા છે આ સિવાય ભજત નાભાજી તથા રામચણુના કર્તા
ગુલસીદામજી પણ આ સમયમા હતા અર્થાત્ આ સમયનુ દાવ્ય
સાહિત્ય મુખ્યત્વે કરીને ભક્તિગથી જ રગાયેલુ હતુ આથી સુર-
દાસજીનુ સાહિત્ય પણ ભક્તિ પ્રધાન બને એમા કાઈ પણ સંશય
જેવુ નથી

સુરદાસજીના “ મૂર-માગર ” “ સુર-માગવલી ” “ સુર-
પચિગી ” “ સુર-સાફી ” મૂર-રામાયણુ
સુરદાસજીના કા- તથા દૃષ્ટપદ પદ્યો જેતા માનુષ પદે છે કે
વ્ય સાહિત્ય ઉપર એમના આ બધા ગાથોમા ભક્તિગત પ્રધાન-
અસરો પણ જે કેટલાક ઉપદેશાત્મક ગાથોમા શાન્ત
રમ છે આ દાન્ય સાહિત્ય ઉપર નીચેની અ
સરો જણાય છે

ક શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી તથા શ્રી ગુમારજીએ સ્થાપિત કરેલા
પુણ્ડિમાર્ગના અગ્રોમા મુખ્યત્વે કરીને શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીની શ્રીમદ્
ભાગવત ઉપરની શ્રી સુમોવનીજી દીક્ષા અને શ્રી ગુમારજીના સુગાનરમ
મણકન વગેરે ગાથો તથા અન્ય અગ્રો જેમા ભક્તિતત્ત્વનુ-પ્રેમ
લક્ષણા ભક્તિનુ પ્રતિપાન કરવામા આવ્યુ છે તેની

જ તે સમયના ભક્તિ પ્રધાન ગાથો લખનાર અન્ય કવિઓની
ગ મૂરદાસજીએ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર અને શ્રી ન્યામિનીજી-રાધા ઉપર

ધણા પછો લખ્યા છે એમના દૃષ્ટકૂટ પછો તે એ લાવથીજ છલકે છે શ્રી સ્વામિનીજી અમર રાધાનું તત્વ જોકે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં છે પણ ત્યાં જોઈએ તેવું સ્પષ્ટ નથી વેદમાં રાધસ્ સખઃ આવે છે અને તે અગ્નિની શક્તિના અર્થમાં છે અર્થાત્ અગ્નિ એટલે જ્ઞાનાત્મક બ્રહ્મ તેની શક્તિ તે રાધા છે ભક્તિ સપ્રદાયના સાહિત્યમાં બ્રહ્મનું સ્વરૂપ રસમય કે માટે તે રમ સ્વરૂપ બ્રહ્મની અત શક્તિ, જેથી કરીને એ બ્રહ્મ-બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે તે રાધા નામથી ઓળખાય છે આ રાધા નામનો નિર્દેશ બ્રહ્મપૂરાણમાં થયેલો છે પણ જ્યારેવ કવિએ તેના ગીતગોવિંદ કાવ્યમાં સ્પષ્ટ રીતે ક્યો હોયો આ સિવાય ગૌડ સપ્રદાયના કૃષ્ણ ચેતન્યના સાહિત્યમાં પણ શ્રી સ્વામિનીજી વિષે ઘણુંજ લખાયું છે તો આ સાહિત્યની પણ અસર કેઈકે અશી સૂરદાસજી ઉપર થઈ હોય તે સજ્જિત છે આમ છતાં કહેવું જોઈએ કે જો સૂરદાસજીની કાવ્ય શક્તિ વધારે ઉત્તેજિત અને બલવતી બની હોય તો તે અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીમદ્ વલ્લભચાર્યજીની કૃપાને આભારી છે એટલે એમના કાવ્યોમાં શ્રીમદ્ વલ્લભચાર્યના પ્રથોત્તી પ્રયોગ અમર જોવામાં આવે છે

રા નરસિંહદામે સૂરદાસજીના જીવનચરિત્રનો ભાગ લખ્યો

હતો અને કાવ્ય-દૃષ્ટકૂટ પણ સંબંધી થોડું

સૂરવાસજીના કા વિવેચન કરું હતું પણ રા. લલ્લુભાઈએ તે ક્યો તથા દૃષ્ટકૂટ દેખાડતા મને વિચાર થયો કે આ જીવનચ-

રિત્રમાં સૂરદાસજીના કાવ્યો તથા દૃષ્ટકૂટ પછોની સાહિત્યની દૃષ્ટિ તથા ભક્તિની દૃષ્ટિથી

કેઈકે વિસ્તારથી સમાલોચના કરવામાં આવે તો તે જીવન ચરિત્ર સપૂર્ણ બને એ વાત રા નરસિંહદાસને જણાવવામાં આવી

અને તેમણે ઘણા હપથી કોઈ પણ વ્યતના સકાય સિનાય એ કામ કરવાનું મને મોઁયું અને મેં એ ભક્ત કવિ તરફનું મારું ઝાણું અદા કરાના નિચારથી એ કાર્ય માથે લીધું. દૃષ્ટકૃત પદોના રસ તથા અનકાર તેમજ નાયક નાયિકાના ભેદ સમજાવવાને વિધિના થના ‘ સાહિત્ય ’ પણ ” તેમજ મન્મટના “ જાવ્ય પ્રકાશ ” માંથી ઉપયોગી દ્રિષ્ટિથી કુટનોટમાં લીધા છે. દૃષ્ટકૃત પદોના અર્થ ઘણા કઠિન છે. એટલા માટે તેનો ખરાબર અર્થ સમજાવવાને કેટલીક વખત હાકારામના પુસ્તકનો આશ્રય લીધો હતો.

સગદામજીની કવિતાશક્તિ કેટલી ઉચ્ચ પ્રકારની હતી તે વિષેનો નિર્ણય નીચેના એક કવિએ ગાયેલા દુહા સૂરદાસજીની ઉપરથી જ આપણે રધારે સારી પેઠે કરી શકીએ (ભુજો ૫૫૪ ૩૦).

સૂર સૂર તુલસી શશી, उडुगण केशवदास,
अबके कवि खद्योतसम, कहूँ कहूँ करत प्रकाश.

કવિતા સાહિત્યના ગગનમાં ફરત સૂરદાસજી એકલા સૂર્યવર પ્રકાશી ગયા છે. તુલસીદાસનો પ્રકાશ ચંદ્રની માફક છે કેશવદાસ તારાની માફક છે, બાકીના કવિઓ ખદ્યોતની માફક માત્ર અલ્પ પ્રકાશ આપનારા છે. આ ઉપરથી જણાવે કે સાહિત્યમાં સૂરદાસજી નું સ્થાન અદ્વિતીય છે. એમના પેગડામાં પગ ઘાલે એવો બીજો કોઈ પણ કવિ થયો નથી. મારું જીયુમાધજીએ તેમને પુષ્ટિમાર્ગના ‘ ઝહાજ ’ રહ્યા છે.

સૂરદાસજી ઉત્તમ પ્રકારના ભક્ત હતા, તેની કોઈ ના કંઠી શક. નહિ ઉત્તમ પ્રકારના ભક્તના લક્ષણ

સૂરદાસજીના જી- વનમા સમાયેલા કેના જોઇએ તે એ સારી પેઠે સમજતા, એટલે
લોધો લુજ નહિ પણ તે સપૂર્ણપણે પ્રાપ્ત કરવાને
 તેમણે પ્રયામ કર્યો હતો જે ભક્ત છે અને
 જેને ભક્તિ માર્ગનું સુખ પ્રાપ્ત કરવું છે તેણે

મસારતી માયાને તરની જોઇએ દારણુંકે જ્યાં સુધી માયાને તરી
 નથી ત્યાં સુધી પ્રભુના ગુણગાન વગેરેમાં ચિત્ત ચેતવું નથી માટે
 માયાને ખાસ જીતવી જોઇએ પછીથી વીનગગ થઈ ઢામ, ક્રોધ
 મદ, મોહ, લોભ, ઈત્યાદિ જીતવા જોઇએ, તથા દૈન્ય મેળવવું
 જોઇએ દૈન્ય એ ભક્ત જીવનનું ભૂષણ છે જેનામાં દૈન્ય નથી તે
 ભક્ત નથી ખીજા સર્વ ગુણો કેળવ્યા હોય પણ જો તે ભક્તમાં
 અહંદાર રહી નય છે, મોટાઇના વિચાર ધુસી જાય છે, તો તેનું
 અધ પતન જરૂર થાય છે, એ સૂરદાસજી મારી પેઠે સમજતા હતા
 માટે દૈન્યભાવને ચકુરાવવાને પોતાના ધણા પલોમાં પોતાની જા-
 તને એમણે “ હુ પતિતનદ્રા નાયક ” અગર “ હુ પતિતનદ્રા ટીકા ”
 એમ લખ્યું છે ભક્તને માટે વિશેષ આવશ્યક એ છે કે જો તેનાથી
 સસાગનો ત્યાગ ન થઈ શકે તો પણ પોતાની મર્વ ઈન્દ્રિયોનો વિ-
 નિયોગ પ્રભુ પ્રીત્યર્થ કરે તો જોઇએ જ્યાં સુધી મનની કામના દૃષ્ટી
 નથી ત્યાં સુધી યજ્ઞ યાગાદિ મર્વ વ્યર્થ છે એમ પોતે જણાવે છે
 (પૃ ૬૭) ભક્તે વૃથા વાતોમાં કાળક્ષેપ નહિ કરતા સત્ પુરૂષોનો
 સમાગમ કરવો જોઇએ સત્મગ એજ ભક્તની તીર્થયાત્રા છે (પૃ
 ૬૬) ભક્તે જે જ્ઞાન મેળવવાનું છે તે સત્સૂપ આત્માનું, અગર બ્રહ્મ
 નું છે માટે દુનિઆની ખીજી બધી બાજતનું જ્ઞાન મેળવવા કરતા
 બ્રહ્મનું જ્ઞાન મેળવવું જોઇએ (પૃ ૬૮) ઉપર પ્રમાણેના ભક્તના
 લક્ષણો સૂરદાસજીમાં સિદ્ધ થયા હતા

રતનાકરમાં જેમ જેમ ઉડા ઉતરીને શોધખોળ કરીએ તેમ

ઉપસહાર

અનેક કિમતી રત્નો મળી આવશે, તેમ મહા પુષ્પના જીવનમાં જેમ જેમ હિંગા ઉતરીને તેના મર્મ લાગે તપાસીશું તો વધારે ને વધારે કિમતી રત્નો મળી આવશે પણ તે રત્નોની શોધખોળ કરનારની શક્તિ ઉપર આધાર મળે છે જીવન ચરિત્રના નાયક મુરદામજી એ ખરેખર સૂર્ય છે સૂર્યના પ્રકાશને નરી આપે જોવો તે ધણુજ કઠિન છે તેમ સુરદાસજીની મહત્તા તથા તેમની કીર્તિ નિહાળવાની શક્તિ કોઈ પણ આધુનિક લેખક પોતાની બુદ્ધિથી ડરી શકેજ નહિ, પણ જેની કૃપાથી સુરદાસજીની કાવ્યવેલી ફૂલી અને ફાલી હતી, તે શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીથી કૃપા માહાત્મ્યથીજ લેખક સુરદાસજીના જીવન સાગરમાં અગર તેમના કાવ્ય માગરમાં ચયુપાત કરવાને સમર્થ થયા છે મહાકવિ ડાહીદામને પણ રઘુનંદ કાવ્યના આગ્રહમાં નિરૂત્સાહ અને નિર્વેદ વ્યાપ્યો હતો, તેવો આ ચરિત્રના લેખકોને થાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? અતમા રા. લલ્લુભા એ તથા રા. નરમિહરામે મને ‘પ્રવરણ પ તથા ’’ મૂળામજીની કવિતાના વિષયમાં યત્નિયત લખીને સુરદાસજીની એવા ડરવાની જે પરમ તક આપી છે તે માટે હું તેમનો ઉપદ્રુત છું પ્રાત સ્મરણીય ભગવદ્વદનાનલ સ્વરૂપ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય તથા આનંદન રમપ્રસુર શ્રી કૃષ્ણચંદ્રના ચરણ સરોજને વદીને નિમ્નવીખિત લોકોનું અનંતરણુ કરીને વિરમીજ

ગ-કૃત સ્વલ્પન કાપિ ભવત્યેવ પ્રમાદત ।

હસન્તિ દુઃખના સ્ત્રવ સમાદધન્તિ સાધવ ॥

રચનાત્રા, મ ૧૯૮૦
અમદાવાદ.

લી ભગવત્કૃપાકાક્ષી,
જેઠ લાલ ગોવિંદ નંદાસ શાહ
એમ એ ના જયશ્રીકૃણુ

॥ શ્રીદ્વારકેશોજયનિ ॥

પ્રિય પાઠકજી ! મહાનુભવી સરદાસજીનું ચિત્ર આ ગ્રન્થમાં આપ્યું છે તે કેવા મયોગોમાં ને કેટલી મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થયું છે તેનો પરિચય કરાવવાની અગત્ય જણાય છે

રાજપુતાનામાં આવેલ ઇતિહાસ પ્રમિદ્ધ સ્થળ કૃષ્ણગઢમાં આ પ્રાચીન ચિત્ર બિરાજે છે સમ્રાટ અકબરના દરબારમાં પ્રમિદ્ધ ચિત્રકાર (નહાલચંદની) કસાવલી કલમથી અલકૃત થયેલ જેને ભગવદ્ધર્મપરાયણ, મહાનુભવી, કૃષ્ણગઢ નરેશ મહારાજ રૂપસિંહજી મોગલ શહેનશાહ શાહજહાન પાસેથી યુક્તિપુર સર પધરાવી લાવ્યા તે ઇતિહાસ ખાસ મનન કરવા જેવો છે પરંતુ એ પહેલાં વાચક વર્ગને જ્ઞાતમાં થશે, કે મોઝવરાજાઓ પાસે આ ચિત્ર ક્યાંથી ? અને વળી કૃષ્ણગઢનરેશને ત્યાંથી પ્રાપ્ત થયું તેનું દારણ શું ? એ ઇતિહાસ આવશ્યક હોવાથી આ ગ્રંથને કૃષ્ણગઢનો સામ્રદાયિક ઇતિહાસ જ્ઞાસુતી જાણુ માટે આપીએ છીએ

કૃષ્ણગઢનો સામ્રદાયિક ઇતિહાસ.

માનસી સેવાના મહાનુભવી, પરમ ભગવદીય, વૈષ્ણવ રાજા આશકરજીની વાર્તાથી ક્યો વૈષ્ણવ અજ્ઞાત હોતો ? (જુઓ ૨૫૨ વૈષ્ણુની વાર્તા) હાલ ગ્વાલીયર મેટ્રમાં આવેલ નગવરગઢના રાજા આશકરજીની દીકરીના દીકરા-ભાણેજ અને જોધપુર મહારાજા ઉદયસિંહજીના દ્વિતીય પુત્ર, હાલના કૃષ્ણગઢ નરેશ, ગૌપ્યાક્ષણ પ્રતિપાળ, મહાન શરવીર ધીર ઉદાર ગભીર, ધર્મપરાયણ મહારાજા કૃષ્ણસિંહજીનો જન્મ સ ૧૬૨૫ના અરસામાં થયો આ વખતે

સર્વત્ર મોગન શહેનસાહ સમ્રાટ અકબરની આજુ વર્તી રહી હતી, તેવામાં આ વીર પુરુષે બેઠપુરથી છુટા પડી, પોતાની સ્વતંત્રતાના પરિચય માટે અજમેરના સુમેદારને મળી, સમ્રાટ અકબરની મુના-કાત લેઈ તેની પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરી, કૃષ્ણગઢની રીયામત પોતાનાજ બાહુમળથી મેળવેલી હતી ન ૧૬૫૧ અને કોટ, કીરલા, રાજમહેલ વગેરે મળી તથાગી હતી ન ૧૬૬૮ માં મુઘલ પશુએ મુબ મુઘલ સમયે ગાદી સ્થાપન કરી જે અઘાપિ તત્કાલ જગદળા રહી છે

નિવિનપણે રાજ્યની સ્થાપના થઈ, સર્વત્ર સાતિ પ્રમરી રહી, અને પરજોડગામી કાય ઠરતુ બેઠએ એમ ધારી માતૃવચ્છ નરવર-ગઢમાંથી નાન આગડગણુની જ્વાલમડળીના શ્રીકૃષ્ણશ્રી શ્રી નૃત્યગોપાલજીના બે સ્વરૂપ (શ્રી કૃષ્ણ-મનદેવ) પધગાની લાખ્યા (જેમાં ૧ ન ૫ હાન દરબારગઢમાં મહારાજ યજ્ઞનારાયણમિ-હજીને માથે બિરાજે છે) ન સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણરાયજીની ગોદમાં બિરાજે છે) અને સ્વયંમવા કરી સ્વરૂપાનંદનો લાલ પ્રાપ્ત કરવા લાખ્યા શ્રી ગોપાલજીને ઈષ્ટ માનવા લાખ્યા, રાજ્યના દરબ પટાવ-તેના પટા ઉપર પણ “ શ્રીગોપાલ સહાય ” એમ લખાયું

મહારાજ ૧૫૫૫મિહજીને ૪ પુત્રો હતા તેમાંના ૧ મહારાજ ૧૫૫૫મિહજી, ૨ મહારાજ ૧૫૫૫મિહજી, ૩ મહારાજ ૧૫૫૫મિહજી ૪ મહારાજ ૧૫૫૫મિહજી પ્રથમના ત્રણ પુત્રો ઉત્તરોત્તર રાજ્યગાદીએ આવ્યા ૩ ન મહારાજ ૧૫૫૫મિહજી શ્રીકૃષ્ણનારાયણનું સ્થાન સ્વરૂપ પધ-ગાની સેવા કરવા લાખ્યા (જે સ્વરૂપ હાન શ્રીકૃષ્ણરાયજીની ગાનમડળીમાં બિરાજે છે) તે નિનાય શ્રીમદનમોહનનાયજીનું મયાદા મંદિર પણ એમણે બંધાવ્યું છે

ભક્તશિરોમણિ મહારાજ રૂપસિદ્ધાંત.

૪ મહારાજ ભારમધ્યજ્ઞને ત્યાં ભક્તશિરોમણિ મહારાજ રૂપ-
સિદ્ધાંતો જન્મ મ ૧૬૮૫ નિશાક ગુ ૧૧ થયો આ બાળગાળ વિર-
તાની સપૂર્ણ છટાવાળા, મનોહર મુખાકૃતિ, આકર્ષણશીલ વિશાળ
નયન, આગળબાહુ, સપૂર્ણ ક્ષત્રિયત્વને વ્યક્ત કરનારા ચિન્હોથી અગ્નિ,
વિચારશીલ, અખંડ પ્રૌઢપ્રતાપી, પ્રજાવત્સલ ધર્મપરાયણ, મહાનુ-
ભાવી ભગવંત ભક્ત હતા, મ ૧૭૦૦માં એમને રાજતિલક થયું
આપે પોતાના જ નામથી વૃષ્ણગદથી ૧૪ માર્ગલ દુગ એક રૂપનગર
નામે શહેર વસાવ્યું અને ત્યાં ગાંધ્ય કરવા લાગ્યા સ ૧૭૦૪માં શ્રી
ગો શ્રીગોપીનાથજી-શ્રીદીક્ષિતજી મહારાજ પાસેથી બ્રહ્મસખ ધ લીધું
તે પછી એક સમયે શ્રીહકિરજીએ સ્વનંદારા દર્શન આપ્યા, તે
પોતાને પધરાવવાની આજ્ઞા કરી વિચારશીલ-વિવેકી મહારાજએ
સ્વપત્ની આરાધનું પાલન કેમ કરવું તે માટે અત્યંત શ્રદ્ધાપૂર્વક
પોતાના શ્રીગુરુદેવને વિનંતિ કરી આપે વાત્સલ્યપૂર્ણતાથી ગ્વાલ-
મડળીમાં દર્શન કરવા આજ્ઞા કરી જે સ્વરૂપે દર્શન આપ્યા હતા તે
સ્વરૂપ **મીઠલ્યાણુસયજી**ના ગ્વાલમડળીમાં દર્શન કરી ગુરુને
વિનાત કરી કે આ શ્રી હકિરજી મને પધગની આપો આપે આજ્ઞા
કરી કે આ સ્વરૂપ શ્રીગુસાહજીના મેવ છે અને માનલાલજીએ આ
સ્વરૂપની સેવા કરી છે એવી અલૌકિક નિધિ આપને પધગવી આપુ છું
તેની શ્રીનાથજીવત્ સેવા કરશે શ્રદ્ધાળુ-ભાવિક મહારાજએ શીરમા-
વણ એ આજ્ઞા માથે ચઢાવી જેનું અત્યારે પણ એ પ્રમાણે પાલન
થાય છે ત્યારથી તે હાલ સુધી પણ એજાના મહારાજએ આ
રાખ્યના રાજા શ્રીનાથજી-શ્રી કલ્યાણુરાયજી છે, અને અમે તેમના

દીવાન-વહીવટર્તા છીએ એમ માને છે-અમજે છે-અને વર્તે છે હાન પણ “આજ્ઞા પ્રમાણ મુદ્રિકા દિવાન” એ દરેક પદાવતના પદા ઉપર મહોગ-મુદ્રિકા મારવામા આવે છે તેમજ રાજ્યના કાષ્ઠપણુ કામગીરીના કાગળો ઉપર પ્રથમ “શ્રીનાથજી” એમ લખે છે અને તેવું લખ્યું હોય તેજ કાગળ રીતમગ્ને ગણાય છે, હાલ સુધી પણ એ પ્રમાણેજ ચાલે છે સ- ૧૭૦૫મા શ્રીજીને પધરાતી પોતે રૂપન જર પધાર્યા અને શ્રી નૃત્યગોપાનજીને પણ પુષ્ટ કરાતી સેવા ચાલુ કરી, મહિર વગેરેની તયારી કરી લાગ જાદ હાલ મેવાડમા આવેલા અને તે વખતના પોતાના ગાજ્યની હદમા માડલગઢ નામે એક નગર છે ત્યાં સ ૧૭૦૮મા શ્રીજીને પધરાવ્યા આ ગ્રંથે આ લગવદ્ લક્ષત, મહારાજને ત્યાં આગામી થનાગ શ્રીનાથજીના પરમ લગવદ્ લક્ષત, રાયવાન, તેજની મહારાજા માનમિહજીનો જન્મ થયો (આ ગાગના સમયમા શ્રી ગિરિગજજીવી શ્રીનાથજી મેવાડ પધારતા ૪૦ (ચમ અહીં ગિરિગજા) વિદ્રાતિરામણિ, અવર્મપગયણ, મહારાજાએ શ્રીજીની કૃપાથી પુત્રગતની પ્રાપ્તી થઈ તેની પધારમા શ્રીજીનો છાપનભાગનો મનોરથ ત્યાજ કર્યા આ ઉત્તમ પ્રમગે આપે ધણા શ્રી ગો બાલકાને પધરાવ્યા અને ૩૫૦-૬૦ હજારની મામશ્રી શ્રીજીને આરાગાવી અનવધિ આનંદ માન્યો

શૌર્ય, તેજ, ચાતુર્ય, યુદ્ધમા અપલાયન, દાન, ઐશ્વર્ય આદિ ક્ષત્રિયના હન્તયી થનાતા ગ્વાભાવિત કર્મોના પરિપાલનમા તત્પર ગહેવા વાળા, સદ્ગુણ સપન્ન, રણધીર, રાજની, અખડ પ્રૌઢ પ્રતાપી મહારા નનુ જે સમયે સપૂર્ણ ક્ષત્રિય વ ખીલી રહ્યું હતુ (આ ગાગઓ મોગવરાહેનશાહ સાથે ગાઠ સળધ ધરાવતા હતા) તે

વખતે મોગલ શહેનશાહ શાહજહાનને ઝાલુલની લડાઈ વખતે આ મહારાજાશ્રીનો આશ્રય લેવાની જરૂર પડવાથી દિલ્હીથી આમ ત્રણ આઝુ, આથી આપશ્રી શ્રીજીને પણ સાથેજ પધરાવી જવા માટેની મધુર્ણ તૈયારીઓ કરીને શ્રીને પણ સાથે પધરાવી ગયા સ ૧૭૧૧

જરૂર ધીરપુરે પોતાનું પરાક્રમ વ્યક્ત કરવા સર્વ રીતે મનજ થઈ રહેનાર હોય છે તત્કાલ પોતે બહુ મધ્ય, વિશાળગાય, રીઝગામી, અઘાડઠ થઈ પાતાના અશ્વારોહી અગરક્ષકો તથા મૈનકો સહિત, દીલ્હી તરફ પ્રયાણ કરું સમ્રાટ શાહજહાનને પોતાના બાહુ-મગની મદ આપી તુરંત યુદ્ધ કરી, દિગ્વિજય મેળવી, ઝાલુલ સર કરી, તેને સોંપ્યું

આ વખતે શહેનશાહ અત્યંત પ્રમત થઈ રિમત વખતે ઉચ્ચાર્યો કે આપે શત્રુઓને મ્હાન કરી, જયલતકીર્તિ પ્રબલિત કરી મને ઉપકાર કર્યો છે તે માગ્યું હું ક્યારે અદા કરીશા માટે મારી આજ્ઞા છે કે, તમારે આ ગર્વના બદલા તરીકે કંઈક માગણી કરવી અર્થાત્ “ જે જોઈએ તે માગી લેવું ”

ક્ષત્રિયકુલદીપક, માર્થત્યાગી, પરાપઠરી, દયા-ન્યાયની સાક્ષાત્ મૂર્તિ, અધર્મ પરાયણ, ભક્તરાજ મહારાજાએ જોકે આ વખતે અર્ધ રાજ્ય, ૪૦-૫૦ લાખની જામીર, યાતો અનલ્ય કવેરાત, આદિ કોઈ પણ ચીજની માગણી કરી હોત તો મોગલશહેનશાહને આ કે જ્યા અજસિદ્ધિ હમેશા હાજર હતી, તેને કોઈ પણ ચીજ આપવાની કમી નહોતી, અર્થાત્ વચનેબધાયા જે માગ્યું હોત તે આપી દેત પણ આ સ્વાય ત્યાગી, ભગનહર્મ પરાયણ, ભક્તરાજે કોઈ પણ ચીજ નહી માગતા —

“ આ વખતે એક કારીયાવાડનો દુહો યાદ આવે છે ”

‘ નામ રહતા ઠાકરા, નાણા નહિ રહત

કીરત એ ધા કોટડા, પાડયા નહિ પડત ”

અખુટ દોલતના ભડાગ, અણુમોક્ષમ પતિ, અગાધ રત્ન સાગર
રૂપી, પોતાના મપણું ઈદિ જેમા મમાયેલું છે, તેજ પોતાના ઇષ્ટદેવ
શ્રીમદ્દક્ષિણાર્યાજીનું પ્રાચીન ચિત્ર જે મ ૧૫૭મા સીક દર
લોઢીએ પ્રમિદ્ધ ચિત્રનાર, હોતહાર પામે કરાવતું (જુઓ નાગર
સમુચ્ચય પા ૭૨ તથા ૮૮ પ્રૈષ્ણુની વાતા) તેનીજ માગણી કરી
(જે અઘાવધિ અત્ર યિત્રાજે છે) તથા તે સાથેજ નાના મોગ મન
મહતોના ચિત્રોપી દોનનો ખાતો પણ માગ્યો

પોતાનું મર્મ જીવન નય છે । રડિલોએ પ્રાપ્ત કરી, સાચી
રાખેલું ધન જાય છે । પણ વચનમંત્રી શહેનશાહે કેટલીક આના
કાતીના અતે એ સર્વ વસ્તુઓ આપી, પરંતુ રાત્ર્ય વગેરે આપવાની
ઇચ્છા મનમા રહી જનાથી ફરીથી બીજી વખત પણ કંઇક માગ-
વાની આના કરી, આ પરોપકારી મહામનએ પોતાને માટે તો કંઈ
જ માગ્યું નથી પરંતુ પોતાના માનુષ્યહૃદઆતા મુખલસીહ જેમણ
મેજના રાજાનું રાત્ર્ય લેઈ લીધું હતું તે તેમને પાછું અપાવ્યું આથી
આત્મલાવ તથા મ્વાર્થ લાગ ફર્યાવ્યો

આ વખતે આપણા આ ચિત્રિતાયક શ્રીસુરદાસજીનું ચિત્ર
પ્રમિદ્ધ મુમવ્વર-નિહાવચ્ચ દના દાયતું મમ્રાટ અડળરે કરાયેલું તે
પણ પ્રાપ્ત થયું (જે માટે અમોએ દ્વાજમજ ન્ત્ર ન્પગાધપરિશ્રમે વર્ત-
માન મહારાજ શ્રીમદનમિહજી પામેથી માગણી કરી પ્રાપ્ત કરું જે
આ ગ્રન્થમા આગામી ગાવ્યુ)

આ સિવાય અહીંયા શ્રીહકોગળની યુગલ સ્વરૂપની ભાવનાના કીર્તનો સાથેના ચિત્રો, ધર્માચાર્યોના, શ્રીગોં આળકોના, વજ્રના વજ્ર-વાસી ભડનો સતમહ તો, પ્રસિદ્ધ ગુણજો-કવિઓ, કવિર-તાનમેન, પરમવૈ ચતુરાનામા, મીરાબાઈ, નરસીહમહેતા, આદિ ભડનો, રાગ, મહારાગ્નઓ, પશુ, પક્ષીઓ, જલોના અમ ખ્યાત ચિત્રોની ઉત્તમ ઢારી-ગરીના નમુના રૂપ જેટલા આ મહારાગ્ન પાસે છે તેટલા કોઈની પાસે પણ નહિ હોય એમ અમો હિ મનથી કહી ગકીએ છીએ (કોઈ વ યાત્રાર્થે જાય તો આ ચિત્રોના દશન કરવા યત્ન કરવો.)

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ભકતરાજ મહારાગ્ન અઘૈકિંક ધન-સપત્તિ લેઈ મ ૧૭૧૧ મા રૂપનગર પધાયા અને શ્રીજી નથા શ્રીમહા-પ્રભુજીને એકજ મંદિરમા પધરાવ્યા.

સ ૧૭૧૫મા ધોળપુરમા ઔન ગજેગ સામે કરીથી પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે પણ પોતે અથાગ શૌર્ય જણાવ્યું અને લડાઈમા મરાયા તે સ્થળે તેમના સ્મરણ સ્થલની નિશાની તરીકે છત્રી છે મહારાગ્નએ જાણ્યું કે આ વખતે આ લડાઈમાથી હું પાછો ફરવા-નો નથી એમ લાગે છે તેથી પોતાના વિશ્વામપાત્ર સેવકને પોતાના કંઠમાની હિરાની ઉર્વશી હતી તે આપી અને શ્રીનાથજીને ત્યાં મોકલ-વા જણાવ્યું અને આ લડાઈના સમાચાર પણ કહેવાનું કહ્યું.

દીલ્હીમા એક મમય પોતે શ્રીની સેનામા હતા તેવામા શહે-નશાહ જહાંગીરની સવારી ત્યાંથી નીડળી, શહેનશાહે બોલાવ્યા એટલે શ્રીજી મહારાગ્નનું રૂપ ધરી સમ્રાટને મળવો કરી આવ્યા તેણે તે વખતે એક વીટી પહેરામણીમા આપી, તે પછી સવારી પાછી ફરતા મહારાગ્ન પોતે શહેનશાહને મળવા ગયા ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે

હમણા તો જતી રખતે આવી ગયા છે, મેં અગુડી-વીટી આપી છે અને પાંજા ફરીથી કેમ મહારાજ સમજી ગયા યથાયોગ્ય હિતર આપ્યા પાછા મુઠામે આવી શ્રીજી પાસેથી વીટી માગી લીધી અને શ્રીને પાછી અપણુ કરી તેની હાલ “**હુગહુગી**” બનારી કે જે અદ્યપિ પણ શ્રીજી ધરે છે

લગાઇમાં મહારાજ મગવા એટલે તેઓ અલૌકિક સ્વરૂપે શ્રી ગિરિરાજજી ઉપર શ્રીનાથજીના મહિમા પધાર્યા, જતી વખતે બધાઓએ જોયા શ્રી ગો બાળકને પણ ખબર મળી, પણ પાંજા ફરીથી પધાર્યા નથી લીધામાં પધાર્યા આ મહારાજશ્રીને માનસી સેના સિદ્ધ થઇ હતી પ્રથમની લગાઇમાં શ્રીજીને હાથી પોતાના હાથીની સાથેજ રાખતા એના તે ગેસે પ્રભુની સેનાના અનુભવી હતા

(મહાનુભવી ભગવદ્ ભક્તો દારા સાબળવા પ્રમાણે અને ભાવનાથી માનીએ તો આ મહારાજ પૂરતા કોઈ શ્રીગો બાળકનો અવતાર હતા)

મહારાજ માનસિંહજી.

આ મહારાજજી શ્રીજી તથા શ્રી નૃત્ય ગોપાલજીને પ્રણુ પ્રેમથી લાડ લગાવ્યામાં મણા રાખી નથી શ્રીજીને સુવર્ણ પાત્રમાં ભોગ ધરતા ત્યાંસુધી નૈભવ વધારી દીધો એવા અનુભવી હતા શ્રી ગિરિરાજથી શ્રી નાથજી મેવાડમાં પધારે છે, અને કૃષ્ણગઢ નજીક પરાસોલી ગામમાં બિરાજે છે, એની ખબર મળવાથી પ્રણુ ભક્તિભાવથી શ્રીજીને પધરાવવા સામ્ય ગયા, અને પધરાવી લાવ્યા તે અહીંથી ખે મેલ દૂર એક પર્વતની ખીણમાં નાના પ્રકારના લતામડિત સ્થળમાં

કે જેને હાલ “પીતામ્બરજીની ગાલ” કહે છે ત્યાં બિરાજ્યા આ સ્થળની અલૌકિકતા તથા રમણિયતાનું શું કહેવું ! સુદર વટ દક્ષની સધન હાયા બાજુ કદરા હોયતી શું ! તેની હીતર એક ઉચ્ચ સ્થાન પર કદમની ગાદી ઘટામાં સુદર કદમખડી છે, પાસે એક નાનીશી નદી બાજુ શ્રી યમુનાજી બિરાજતા હોય તેમ ગમન કરી રહી છે. નાના પ્રકારના વૃક્ષાનીલતા તથા વનવેલી બાજુ બરસાનાના-પ્હાડમાં ગહવર વન હોયતી શું ! તેમ ભાસ કરારી રહી છે. મન્ને બાબુ ઉચા પર્વતની ખીણ બાજુ સાડરીખોળનું ભાન કરારી રહી હોય એમ પ્રતિત થાય છે, મથુર આદિ પક્ષીઓ નાના પ્રકારના મથુરા દુહુકાર કરી રહ્યા છે, (આ સ્થળ વૃષ્ણગઢના પરમ ભાવુક ભગવદ્ ભક્ત જયવૃષ્ણદાસજી-હાલ શ્રી ગિરિરાજજીમાં ગહે છે તેમણે સમગ્રજી હોવાવી હાલ તો સુદર સ્થળ બન્યું છે) જે રૈણુવો મથુરા જતા વૃષ્ણગઢ જાય તેમણે તો અવશ્ય આ સ્થળના દર્શન કરવા ચુકવું નહિ. “મપ્રદાયકટપદ્મ” નામનો મન્થ આ મહારાજના સમયમાં લખાયો છે જેની એક પ્રતિ ગ્રહીતી તવારીખમાં હાલ બિરાજે છે શ્રીનાથજી અહીંથી આવ્યા પછાયા આશ્વળ પણ ધણુ સુદર છે, ત્યાં કદમની સવન હાયામાં શીલા ઉપર માત્ર એક નિસ બિરાજ્યા હતા એમની પછી એમના પુત્ર મહારાજ રાજસિંહજી થયા

મહારાજ રાજસિંહજી.

આ ધર્માત્મા મહારાજશ્રી પોતે ક્રોટાસ્થ શ્રી ગૌસ્વામી શ્રી રણુછોડલાલજી મહારાજશ્રી પાસેથી બ્રહ્મભળ ધ લીધા પછીથી શ્રીજીની સ્વયંસેવા બે વખત કરતા પોતાને શ્રીસુદર્શનજીનું સંપૂર્ણ ઇષ્ટ હતું.

પોતે સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન તેમજ કવિ પણ હતા તેમણે ઘણા પદ્ય-કવિત
ખતાવ્યા જે વળી આ બાલુળવાવવળી, યુદ્ધવિશાગદ, વિગ્રહેસરી,
મહારાજા એક સમયે રણ સપ્તામમાં ઉપસ્થિત થયા, પ્રથમ યુદ્ધના
પરિણામે પોતે એકજ દિવસમાં માત્ર ગગ્ગઓનો શિગચ્છેદ કરી
નાખ્યો અને સાત હાથીઓ મુડટ રહિત કરી દીધા આથી બાદશાહે
પુશી થઈ મોત મહત્ત્વ પડાવત એનાયત કરી ત્યારબાદ બીજી વખત
તની લડાઈમાં પોતે સ ૧૮૦૫ માં મરાયા

આ ધર્મપરાયણ મહારાજાની રાણી બાલવતીજી કીને હતા
તે પણ તેનાજ પૂર્ણ ભક્તિ ભાવનાના ને વિદ્વાન હતા જેમણે શ્રીમદ્
ભાગવત આખું પદ્ય બધું (દોહા, ચોપાઈ, છંદમાં) રચ્યું છે જે
રાજ્યની તનારીખમાં મોળુંદે ઉ

આ મહારાજાને પાંચ પુત્ર હતા જેમાંના પાદરી કુમાર મહા
રાજા મુખમિહજી હતા જેઓ મસાર લાગી-વિગ્રહ થઈ પ્રભુભજ
નમાંજ જીવન ગતીત કરવા નીકળી પડ્યા કિતિય કુમાર મહારાજા
ફતેસિહજી હતા તે પણ લડાઈમાં મરાયા તેમના રાણીશ્રી કુંગરપુર-
વાળા બાલવતીજી “ઉમેદકુવારી” હતા જેઓ માત્ર ચાર દિવસના
આંભાન્ય પછી પૈધ-ય-થવાથી ક્રવળ મધ્યગભક્તિ પરાયણ રહ્યા
એઓશ્રી તુલજી જાનગર હતા તેમના કાવ્યોના નમુના તરીકે ૮૪,
૨૫૦-૨૬૭૫ની વાર્તા અમોને થોડા વખતથી પ્રાપ્ત થઈ છે જે યથા
વકાએ છપાને તે તેની પ્રસાદી મળશે તૃતીય કુમાર, વિગ્રશિંગમણિ,
પ્રથમપ્રતાપી મહારાજા આવતસિહજી હતા તે ગાદીએ બિરાજ્યા

માનસી સેવાના મહાનુભવી, નિદ્રતિરોમણિ, શિષ્યકવિ,
કાવ્યશાસ્ત્ર વિગારદ, યુવિષ્કર સમાન્ સાક્ષાત્
ધર્મમૂર્તિરૂપ,

મહારાજ સાવ તસિ હૃદય-વાનપ્રસ્થાશ્રમી હરિ
સખધ નામ-મહાત્મા નાગરીદાસજી

જેની પરપરા માનુવ ગૃહથી તથા પિતૃવ્યથી સ્વધર્મ પરાયણુ,
ચુસ્ત ધર્માનુભવી હોય, તેમના મતાનો પણ તેવાજ ધર્માત્મા,
પવિત્રાન્ના, પૂણ્ય પ્રતિભાગાળી, શુરવિર, ધીર પગઢમી હોય તેમા
ઢહેવુજ નુ સ ૧૮૫૬ મા આ લક્તરાજનો જન્મ થયો દસ, પદર
વર્ષની ઉંમરમા તો તેમણે જાયને નીરતાની છટાવાળા અનેક પરાક્રમે
મતાઆ જાદ દીર્ઘની સગ્રામ ભુમિમા પરાક્રમની પ્રસાદી ચખાડી
આન્યા પંડી શ્રી ગો શ્રી ગુણોડલાતજી મલાનજ પામે મત્રિકા લખ
શ્રીજી તથા શ્રીનૃસિંહાપાનજીની પૂર્ણભાવથી સ્વય સેવા નૃગાર કરી,
મમગણુ ઢરી, નાના નિષપદ-કાવ્યો-કીર્તનો બનારી અનેક ગ્રંથો
ગ્રંથો જેની કિચિન પ્રમાદી “નાગર સમુચ્ચય નામક ગ્રંથ ઉપરથી
આપણે જાણી શકીએ છીએ એવાનો ૫૦ ગ્રંથો તેમના બનાવેલા
છે લડાઇમા જતા લા પણ સાક્ષાત્ અનુભવ થતો તેમ કીર્તનો
ગયતા “કુજ, નિકુજની લીનાતી ભાવનાના અનેક પદો, બનાવતા (તેવા
જ યુગલ સ્વરૂપના ચિત્રા પદ માથે કૃષ્ણગદના અનનામા બિરાજે છે.)
પિતાના ગોલોડવાસ પછી સ ૧૮૦૫ મા ગાગીનરીન થયા

૨ આપને ચાર મતાનો હતા તેમાના એક પુત્ર બાળ્યાવગ્રામા
હરિશરણુ થયા બીજા પુત્ર સરદારસિંહજી થયા એક પુત્રીના લગ્ન

અર્ધ ગયા હતા બીજી પુત્રીનું નામ “ગોપાલકુવરી” હતું તેનું સુગપણ જયપુર નરેશ માધોમિહજી સાથે થયું પણ લગ્ન થતા પહેલાં એ મહારાજાનું સુગધામ ગમન કરી ગયા હોવાથી આ કુવરીના લગ્ન બીજા મથળે કરવાની ગોડવણ કરવા માડી, પરંતુ આ સતી સાધ્વી મહારાજા નાગરીદાસના પરિત્ર રક્તથી સંપ્રાપ્તિ થયેલી કુમારીએ માત્ર સાસારિક ક્ષણિત્ર સુખના લોભના પાશમાં નહિ ફમાતા સતિત્વ ધર્મને તિલાંજલી આપી શકી નહીં આ પ્રાતઃસ્મરણીયા કુમારીએ દહતા પૂર્વક બીજા સબધનો અસ્વીકાર કર્યો રાજપુત કુલ ઇમશિની, સતીત્વમાન સવર્ધની બાળાએ પોતે એક ભગવત્સ્વરૂપ શીરોધાર્ય કરી સાસારિક સુખોને ભય કરી અષ્ટોપહર તે સ્વરૂપની સેવામાં મગ્ન રહેવા લાગી કયા છે આ ગોપાલ કુમારી! કયા છે આજ કાલની સ્ત્રીઓ! કાણુ તેમના યશોગાન કરે છે પણ-**કીર્તિચંદ્ર સજીવતિ”**

૩ એકે અમય જન્મશ્રમીને દિવસે શ્રીજી, શ્રીનૃત્ય ગોપાલજી પક્ષના પૂજે છે અને કીર્તનીઆ કીર્તન કરે છે તેમાં એક તુડ ગાઈ “બડભાગી નદ દેતહે સુહભાગી હકુરાઈ” આ તુડ ગાતા શ્રીજીના ઈક- માથી માળાતુરી કે જે મર્વના દેખતા એ કીર્તનીઆને વધાર્ધમાં આપી આવતા હી કોળાના, ફાગના, વસંતના, અનેક પ્રમગો છે

જેમણે પોતાના બાહુબળથી કર આપો તથા મિહો વિદારી નાખ્યા છે અનેક શત્રુઓને મ્હાત્ કરી દીધા છે તેમને મસારી અનુબ્ય જાતીઓના પરિપુને હણના કેટલી વાર! અર્થાત્ કુડ સમય- માજ વામ કોધાદિ રિપુઓને હણી માત્ર એક વસ્ત્ર પહેરી એક ઓઠી એક માથે બાધી, જેના ચરણમાં ચાખડી ગોળી રહી છે, બાલ- કપાલમાં સુદર તિલક સુદા ધારણ કરી છે, કુડમાઢહિરક મૌકિતક

આજણો ત્યાગી સુદર તુલસી કાષ્ટની માળાઓ પરિધાન કરી છે, હાથના કાડામાં રત્નજટિત કંકણને બદલે તુલસી કાષ્ટના બેરખા શોભી રહ્યા છે જેના મુખમાં નિગત “શ્રીકૃષ્ણ શરણમમ” એ અપ્રાક્ષર મન્ત્રનો ઉચ્ચાર થઈ રહ્યો છે એવા ધર્મપરાયણ, નૈષ્ઠિક વૈષ્ણવ સ ૧૮૦૮ માં શ્રીવૃન્દાવન પધાર્થી અને બસીબટમાં કવચિત્ શ્રીમદ્ ગોકુલમાં હકુગણી ઘાટ ઉપર ગહેતા મેવાસ્મરણ કરતા નાના-વિંધ કીર્તન કરતા વ્રજલીલાના વિનોદમાં વૃન્દાવનમાં નાગરીદાસની કુંજમાં વ્રજવાસી થયા ત્યાં તેમનું સમાધીસ્થાન છે

એ પછી તેમના ભાઈ મહારાજ બહાદુરસિંહજી ગાદીપર આવ્યા

મહારાજ બહાદુરસિંહજી

આ મહારાજએ રૂપનગરથી સ ૧૮૨૫ ચૈત્ર વદ ૫ શ્રીજીને કૃષ્ણગદમાં પધરાવ્યા પરંતુ અગ્નિ પ્રકોપ થવાથી પાછા રૂપનગર પધરાવ્યા અને અહીંયા કિલ્લામાં જે મદિર હતું તેને સુશોભિત રમ્ય પ્રભુને બિરાજવા લાયક સુદર સ્થળ તૈયાર કરાવ્યું અને સ ૧૮૨૬ ફાલ્ગુન શુકલ ૬ એ શ્રીને મોટા દાઢમાંથી અનેક રાજાઓને આમ ત્રણથી બોલાવી ભવ્ય વરઘોડો કાઢી પધરાવ્યા ત્યારથી હાલ સુધી અહીંજ બિરાજે છે આમની પછી મહારાજ સરદારસિંહજી ગાદી ઉપર આવ્યા

મહારાજ સરદારસિંહજી.

આ રાજાએ શ્રીને અનેક પ્રકારથી લાડ લડાવી અનેક મનોરથો કરી આનંદ માન્યો પછી મહારાજ બિરદસિંહજી થયા

પરશાસ્ત્ર (વશારદ, વિદ્રઢ્ય, મહારાજ ખિરદસિ હજી.

આપે શ્રી ગો શ્રી ત્રિલલનાથજી મહારાજ પામે મત્ર દીક્ષા લેધ શ્રીજીની સ્વયમેના જે વખત નિયમ પૂર્વક કરતા સરૂત ભાષા ના ખાસ રોખીન હતા ગાન, પુરાણ, વ્યાકરણનો અભ્યાસ સારો હતો આપે રીતકવિરય જયદેવજીકૃત “ ગીતગોવિદ ” ઉપર સરૂતમા લ઼ુ અને ગ્રહત એમ જે દીકાઓ કરી છે જૂહત દીકા કરવા માટે તો આપે બાવન શબ્તકોપ રોખ્યા છે અને પાડિત્ય પૂર્ણ છટાવાળી મુગ્ધ દીકા ગચી કે જે ત્યાના રાજ્યની તવારીખમા ખિરાજે છે કેટલોક મમય શ્રીની મવા કર્યા બાદ પોતાના પુત્ર પ્રતા- સિંહને ગભ્ય સાપી જનનમા વામ કર્યો અને પોતાના કાકા નાગરી ભમી કુજમા નિવાસ ક્યો પછી ત્યાજ પ્રજવામ કર્યો એ પછી મહારાજ પ્રતાપસિંહજી ગાદીએ આવ્યા

મહારાજ પ્રતાપસિંહજી.

આ મહારાજએ શ્રી કાકોગજીની અનન્ય ભાવથી સેવા કરી છે, પ્રભુએ આપને તણી રખત સદા સમયે સહાયતા કરી છે એ પછી મહારાજ કલ્યાણસિંહજી થયા

મહારાજ કલ્યાણસિંહજી.

આપ અદાર વર્ષની ઉમરમા અઢામ બધ કરી શ્રીજીની સેવામા ઉપસ્થિત થયા આપે શ્રીજીના ઉત્તમ, મહોત્સવ, મંદિરની પ્રણુલિધ, નેગ, ભોગ, રાગ, વિગેરે યથાચિત પ્રણુધ રચ્યો અને હિડોળા

પલના, રથ વગેરેની ચોજના કરી અત્યાર સુધી આ મંદિર પોતાનું ધર ગણાતું તે હવે મંદિરના રૂપમા ફેરની દીધું (હાલ પણ જોકે એક વેળાવનું વરમંદિર હાય અને વેળાવના ઠાકોર હોય તેમ હાલ ના રાજો વર્તે છે એટલે ઠાકોરની બેઠ સામગ્રી લેતા નથી પરંતુ શ્રીજીનો પેલવ તથા તેજભોગની વ્યવસ્થા શ્રી ગો બાળકોનું મંદિર હોય તેવુંજ ગણે છે)

આપના વખતમા ઠાકોરની અમદાવાદ પધારતા શ્રી નટવરલાલજી દિવસ ચાર મુ'ની અહીં મિરાજયા હતા

સાબળવા પ્રમાણે અવવગના મહારાજાએ કાઈ શ્રી ગોપ્રામી બાળક ઉપર પ્રતિક્રમણ કરી રૂપિયા એક લાખ માગ્યા હતા જેની આ મહારાજાને ખબર પડતાજ પોતે એક લાખ રૂપિયા તેને આપ્યા અને મહારાજાશ્રીને તે વ્યાધિમાથી મુક્ત કર્યા.

વળી શ્રીનાથજીમા મેવાડમા જ્યારે ત્યાના સેવકો-ગુજર લોકો એ ઝડપે કર્યો તે વખતે પણ આ મહારાજાએ પોતે રાજકીય પેચથી આ લોનાને પડડીને મ્હાત્ કરી ઝડપે શમાવી દીધો હતો

આ પંડી એમના પુત્ર મહારાજા મોહોડકમસિંહજી થયા તેમણે શ્રીજીના કુનવારાના વણા મનોરથો કર્યા તેમના રાણી બહુ બાવુડ ભક્ત હતા પોતે જુદું મંદિર બધારી અષ્ટોગ્રહ સેવામા મગ્ન રહેતા.

એ પછી મહારાજા પૃથ્વીસિંહજી થયા

મહારાજા પૃથ્વીસિંહજી.

આપશ્રીજીની સ્વયંસેવા એ વખત બરાબર સ્નેહપૂર્વક કરતા, આપ સારા કવિ હતા તેમણે ઘણા કવિત વગેરે પદ્યો બનાવ્યા છે.

પોતાના ગુરૂદેહ કોટાની વસાવણીનું સુદર કવિત આપે બનાવ્યું છે
અગ્નિરથની યાત્રા-રેલગાડી આપના વખતમા શરૂ થઈ

જેપુરથી શ્રીગોકુલચ દ્રમાજી તથા શ્રીમદ્દનમોહનજી જેપુર રાજના
ઉપદ્રવથી ઉઠ્યા ત્યારે અહીં પધાર્યા અને રથયાત્રાનો ઉત્સવ પણ
અહીં થયો પછી થોડો વખત અહીં બિરાજ્યા આ મહારાજાએ
હમેશા અહીં બિરાજવા ધણો આગ્રહ કર્યો પણ પ્રભુ ઈચ્છા બિરો-
નેર પધારવાની હોવાથી સા પધાર્યા હાલ પણ આ બંને ખેડકાના
સ્થળો સુરક્ષિત છે અને રાજ્ય તરફથી એક પ્લાલણને નિયત કરી
સેવા કરવાની વ્યવસ્થા ગામી જે બિહારીપોળ પાસે નજાવ ઉપર
ગેશન તરફ જતા રસ્તા ઉપરજ એક મુદ્દર બગીચામા જુલોના
લતામડપમા બંને ખેડકા આવેલી છે આપને બે યુવો હતા ૧
મહારાજા શાર્દૂલમિહજી ૨ મહારાજા જવાનમિહજી-નિશ્ચિતજી હતા

સ્વધર્મ નિષ્ઠ, મહાનજ શાર્દૂલસિહજી.

આપશ્રીએ શ્રીજીની સેનાના માલિયો પલના, તિડોગ, ડોળ
રથ વગેરે અવનવી ભાતના મિદ્દ કરાવી શ્રીજીને અર્પણ કર્યા તથા
અનેક પ્રકારનું જવાહીર એનાયત કર્યું પણા મનોગથો કર્યા વળી
શ્રી ગો શ્રી કનૈયાલાલજી મહારાજને ડોળ ઝવારી અપૂર્વ મનોરથ
કરી આના દ આના દ લટયો

આપશ્રીના ઈનિષ્ઠ બધું માનગળ જવાનમિહજી મહારાજ ધર્મ-
નિષ્ઠ, અનન્ય ભજન હતા પોતાને સ્વયં પોતાનુંજ મંદિર કરી
સેવા કરવાની આગ્રહા થવાથી પોતાના વડીલ બંધુ પાસેથી શ્રી
નૃત્યગોપાલજીના નવરૂપની માગણી કરી, જે કે અત્યાર સુધી શ્રીજી
(આ લેખમા જ્યાં શ્રીજી એમ લખ્યું હોય ત્યાં શ્રીકૃત્યાણરાયજી

સમજવું) તથા શ્રી નૃત્યગોપાલજીનું મદિર એ જુદા હોવા છતાં એકજ મનાતા પણ મહારાજજીવનસિંહજીની આકાંક્ષા પૂર્ણ કરવાથી શ્રીનૃલગોપાલજીનું મદિર તેમને સોંપ્યું આ મહારાજજીએ વખત એક મદિરોમા પોતે જાતે શ્રીનેજગાવ્યાથી પોદાડવા પયતની સેવા કરતા સ ૧૯૩૬ પોષ સુદ ૮એ મદિર તેમને માથે નિયત થયું એટલે પોતાની ધૃષ્ટિ પ્રમાણે સુધારો કરી સ -૧૯૩૭ ના ભાદરવા વદ ૮ શ્રીગો શ્રી કન્હૈયાલાલજીને પધરાતી મોટો મનોરથ માની શ્રી નૃત્ય ગોપાલજીને પધગાવ્યા

સેવાના અનવસરમા સખ્યા, અમિહોત્ર, વગેરે નિત્ય નિયમ કર્યા બાદ પ્રસાદ લેઈ જોવર્ધનચોદમાજ પોતે સુષ રહેતા કે જોથી ઉત્થાપન સમયે જલદીથી સેવામા પ્રવૃત થઈ રાજાય

છાપ્પનભોગ

સ ૧૯૪૭ના પોષ સુદ ૧૨ શ્રીજીના છાપ્પન ભોગનો મનોરથ માન્યો ધણા શ્રીગો-બાળકો તપા અનેક ગળઓને આમ ત્રણ આપી પધગાવ્યા બહાર ગામથી અસખ્ય વૈજલ્યો આવી પહોંચ્યા તે દરેકનો ચોગ્ય રીતે પ્રબધ કર્યો ગામના દરેક લોકોને આજ્ઞા કરાવી કે તેમણે તમામ કેસરી વસ્ત્રો પરિધાન કરીનેજ મદિરમા આવવું કેસરી વસ્ત્રો ગળ્ય તરફથી રંગી આપવાનો પ્રબધ કરાવી દીધો અને મોટા દોર દમામથી, પુર બપડાથી અનેક હસ્તીઓ, અશ્વો, પ્યાદલ સૈનિકો, શ્રીગો બાળકો, રાજા, મહારાજાઓ તથા વૈજલ્યોની દરિયાન મેળિનીથી શ્રીજીનો વરઘોડો આખા શહેરમા થઈ નિયત કરેલા સ્થળ ફૂલ મહેલમા ઉતર્યો ત્યાં શ્રીજી નાના વિધ સામગ્રીનો છાપ્પનભોગ આરોગ્યા આવો મનોરથ કાષ્ટ રાજા રજવાડામા થયો હોય એમ

છતિહામના પાનામાફે વેળાવાના મુખારપિદ્ધી સાબળ્યું નથી આ મનોગ્ધમા લગભગ એક ત્રાપ રૂપિનાનો ખર્ચ થયો હશે.

સોમયજ્ઞ

મ - ૧૯૫૨ ના વૈશાઠ માસમા તેમણે એક સોમયજ્ઞ કરવાનું કાર્ય ઉપાડ્યું જે વખતે પણ ઉપર પ્રમાણે મહાન ઉત્સવથી મામ યજ્ઞ કર્યો જે ભગવાન ઉપર શ્રદ્ધા રાખ છે, ભગવતપ્રાચણ હોય છે, તેને પ્રભુ કૌટિક, અર્ચકોદિક બને ફળ આપે છે ઉક્ત મહાગજાત્રીને ત્યાં સોમયજ્ઞની પ્રમાદી રૂપે, પુત્ર સમયે મ - ૧૯૫૩ માં એક પુત્રગત્તની પ્રાપ્તિ થઈ, જેનું નામ આપે “યજ્ઞનારાયણસિંહ” એવું ગાખ્યું જારણ કે તે નામયજ્ઞની પ્રમાદી હતી ગુલ કાર્યોના ફળ પણ તેનાજ હોય છે આ પુત્રગત્ત મહાગજાત્રી યજ્ઞનારાયણસિંહજી એક ધર્મ પરાયણ, અનન્ય વ્રત મારી, નેષ્ટિક વાણવ છે સાપ્રત્યક્ષ ધણા ગ્રંથોના અધ્યાસ તેમણે કર્યો છે અને બહુ ભાવુક-કલિયુગના મમયમા તેમાયે વળી ગજાઓમા આવો દાખલો કવચિતજ હોય છે

ભગવદ્ધર્મ પરાયણ, સ્વધર્મ નિષ્ઠ,

નૈષ્ટિક વૈષ્ણવ, વર્તમાન મહારાજા શ્રીમદનસિંહજી

આ મહારાજાના પિતાશ્રી શાસ્ત્રીસિંહજીને નામદાર પિત્રીગ સત્ત-
નારે જી મી આઈ ઈ તથા વર્તમાન મહારાજાને મેજાસર મદન-
મિહજી સાહેબ બહાદુર, કે, સી, એમ, આઈ. કે સી, આઈ, ઈ ની
ઉપાધિયી નનાવ્યા છે પરંતુ આપણે તો તેમને માનસી સેવાના મહાત્મ-
ભરી, ભગવદીય ગજા આગડજીજીના ભાણેને તથા ભક્ત શિરોમણિ,
ગજાનરમલ, ધમપરાયણ, મહારાજા-રૂપમિહજી તથા ધર્મતમા, મહાત્મા

નાગરીદામજના પ્રપોત્રો તરીકેજ અને નેષ્ટિને શ્રદ્ધાળુ, પૂર્ણ ભાવિત
ને પ્રેમી વૈષ્ણવ તર્કિકજ ઝાળખીશુ ડારણકે —

જે જે વખત પશ્ચિમની ભુમિનો પ્રવાસ તથા ગણસેવમા જઈ
આવ્યા છતાં સ્વધર્મથી લેશ પણ વ્યુત થયા નથી

સ - ૧૯૬૫ ની સાલમા શ્રી મથુગાધીશ શ્રીજીદ્વારથી શ્રી નજમા
પધારતા આ ગ્રંથને પધાર્યા ત્યારે સ્વધર્મ પરાયણ આ મહારાજા
પોતાની ગુરુભક્તિની પ્રતીતિ દર્શાવવા સપૂર્ણ ભક્તિભાવથી ચતુર્થ-
શ્વના મનોહર ગ્રંથમા પધગની પોતે સારથિ બની જઈ, જેમ “શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાનનો ગ્રંથ અભ્યુત્થાન ચલાવતા હોયની શુ । એમ શ્રીને પપરાની
લાવ્યા નાના પ્રગરના મનોરથો માની અનવધિ આનંદસાગરમા
ડૂકવા લાવ્યા અને જીવનને ધન્ય ધન્ય માનવા વાગ્યા શ્રી મથુરા
ધીશ ત્રજમા પધાર્યા ત્યારે વિદાયગીરીમા નાનાવિધ ભેટ શ્રીના
ચરણમા અર્પણ કરી, શ્રી ગુરુદેવ શ્રીગણેડોડલાલજી મહારાજશ્રીને
પણ પોતે તથા જનાના સરદાર શ્રી મહારાણીજીએ અનેક પ્રદારની
ભેટ ધરી જીવન કૃતાર્થ કરું

દિગ્વિજય,

સ ૧૯૭૦-૭૧ માં યુરોપી વિગ્રહમા નામદાર બ્રીટીશ સરકારને
પોતાના બાહુબળની પરિક્ષા આપવા આ સ્વાર્થ ત્યાગી, પદોપકારી,
રણવીર યુર, મહારાજા પશ્ચિમના પ્રદેશમા પધાર્યા અને ક્રાન્તની
રણબૂમીમા સત્રુદલની સામે પ્રયત્ન નાદ કરી, તુમલ યુદ્ધ કરી, ગોળી-
ઝોના અનવધિ વર્ષણમા સામી છાતીએ ડૂકી શત્રુ સેનાને વિદારી
દિગ્વિજય મેળવ્યો આ ભગવદ્ધર્મ પરાયણ મહારાજાને રણભુમિમા

પણ પોતાના શ્રી હાકોરજીનું વારંવાર સ્મરણ રહેતું અને આ સમ-
યની યાદગિરીમાં પોતે વિલાયતથી ખિરાનો મોર મુગટ એક લાખ
રૂપિયાના ખર્ચે એવાનો સુદર ડરાવી લાવ્યા છે કે જાણે એક નાનો
સો મોર હોયતી શું ! તદ્દન દેખાય છે

શ્રાપુરપોત્તમ માસ અને નાના વિધ મારથો

અત્યાર પૂર્વે કોઈ વખત નહિ થયેલા—(નરીનપ્રથા) એવા મ
૧૯૭૬-૭૮ના અધિક માસમાં જેમ શ્રીજીની પ્રેરણા થઈ હોયતી શું !
તેમ દરરોજ નાના પ્રકારના મનોગ્યો ડરી પ્રભુને પ્રસન્ન કર્યા પોતે દર
વરમે મોટા ખર્ચે એક હીડાગનો મનોગ્ય કરાવવાનું પણ રાફ કર્યું છે
વળી વારંવાર નાના પ્રકારના હીંગ, માકતીક, આબ્રણ પણ શ્રીજીને
સમર્પી જાય છે થોડાક વખત ઉપર શ્રીજીએ પ્રગટ પરચો બતાવી
બે હીંગ આભરણ માગી લીધા એમ વારંવાર બહુ મૂલ્ય ઝંવરાત
શ્રીજીને આ મહારાજાએ ભેટ કર્યું છે શ્રીજી પોતાનું મર્વસ્વ ધન
છે એમ પોતે માને છે હમણાજ શ્રી મહાપ્રભુજીને પધરાવવા સુવ-
ણનો મગલો પદર હત્યોનો ઉત્તમ ડારીગીરી ને સુદર નડરી,
ચિત્રગમથી અલંકૃત મમગની શ્રીને અર્પણ કર્યો જેમાં શ્રી મહાપ્રભુજી
ખિરાજે છે આવા આવા તો અનેક કાથો આ મહારાજાઓના સાલ-
ળ્યા પણ અન્ય વિસ્તારના લયથી પ્રમાદી રૂપ કિચીત્ દશાવ્યું છે.

સુસ્ત ધર્મોવલળી મહારાજા યજ્ઞનારાયણસિ હજી.

પોતે વર્તમાન મહારાજાના ભત્રિજા થાય છે જેમને શીરે શ્રીનૃત્ય
ગોપાલજી મિરાજે છે પોતે અનન્ય ભગવદ્ભક્ત છે સામ્પ્રદાયિક અન્યો
તથા કીતનોનો અભ્યાસ મારો છે ઉમ્મર નાની હોવા છતાં શુદ્ધ
ધર્મોવલળી હોઈ નૈષ્ઠિક વૈષ્ણવ તરીકેનું વર્તન રાખે છે, સ્વધર્મ પ્રત્યે

અક્ષા મારી છે હાલના જમાનાના ધૈણુવ યુવકોને જ્યારે ધર્મ ઉપર અક્ષા નથી ત્યારે આવા રાજ-રજવાડામાં તો ક્યાથી આશા રખાય ! જતા પશુ કૃષ્ણગઢના રાજકુટુંબોમાં એ પવન ફેલાયો નથી એ શ્રીજીની પૂર્ણદૃષ્ટિએ વરા ઉપર છે જેની પ્રતિત્તી થાય છે

રાજ તથા પ્રજાપ્રેમ ને સ્વધર્મ ભાવના.

હું દૈણુગઢ ગયો, ત્યાં મેં જે અવલોકન કયું તેનો નમુનો જણાવવાની જરૂર છે એમ માની દર્શાવું છું

રાજ્યના અમલદાર તથા ગરકુન વર્ગનો મોટો ભાગ ધૈણુવોનો છે, તેમણે ધર્મના સિદ્ધાન્તો જાણવાજ્ઞ જોઈએ એમ તેઓ મનન છે રાજ્યની કાનૂની કાષ્ટ અરજી કરે તો તેના ઉપર “શ્રીનાથજી” એમ લખવું જ જોઈએ, તેમ ના લખ્યું હોય તેની અરજી રીતમરની ગણતરી નથી ગામના ધૈણુવો પગપર મળે તો તેમણે “જયશ્રી કૃષ્ણ” કરનાજ જોઈએ વૈ શ્રીનાથનો અન્યવર્ગ મળે તો તેણે પણ જય શ્રી કૃષ્ણ અથવા તો હાથ જોડવાજ જોઈએ પાપુ પશ્ચિમની અને હાલની પ્રચલિત રૂઢી સલામ કરવાની નહિ, સલામ તો કોઈપણ પ્રજા નજરે.

રાજ્ય કર્મચારીઓ યાતો પ્રજા પ્રસંગોપાત મહારાજને મળવા જાય ત્યારે પણ સન્માન નહિ કરતા હાથ જોડે આશ્રિતર્ગ આલમ્બુ આદિ જે આશિર્વાદ આપના આવે તે પણ હાથ જોડી “શ્રીજી શ્રી નાથજી શ્રીગોવર્ધનનાથજી સદા સદાય” એમ ઉચ્ચાર કરે પણ સન્માન અથવા તો આત્મસ્થાનાની પ્રશસા તો નહિજ ઉત્તરમાં દરબાર દડોત કરે રાણીવાસમાં પણ તેમજ

વાયકો ! રાજ્ય રજવાડામાં જોઈએ તો ઉદેપુર, ભરતપુર, કૃષ્ણ

ગદમા હજી પશ્ચિમનો પવન ફેવાયો નથી, તેમાયે પણ કૃષ્ણગદમા
તો પશ્ચિમનુ ખોટુ અનુક્રમણ દેખાતુજ નથી

અમારા પોતાના ઘણી રખતના જાતિ અનુભવથી અમે કહેવાને
હિમ્મત ધરીએ છીએ કે સપ્તર્ષુ ને ડરતા પર્વત અધર્મ પાળતા હોય,
માનતા હોય, તદ્વત્ વર્તનમા મુડતા હોય, અને ગુરુ ઉપર પણ
સર્વાશે શ્રદ્ધા ને લાવતા હોય, પ્રભુની મના-ગત-અમગણુ, મપ્રાપ્યનુ
રહ્ય, ને સિક્કાન્તો-અન્યોનુ અરનોકન જનુ હોય, આ રાજ્ય,
ગૃહ ને ધન વગેરે લૌકિકમા દેખાતુ માત્ર પ્રભુનુ છે, ને અમે તેમની
આજ્ઞાથી ફક્ત વ્યવહાર ચલાવી ગઈએ છીએ એવી માન્યતા હોય,
તો કાંઈપણ ગળ ગળવાડામા આ કૃષ્ણગદ નરેશોજ ધર્માત્મા,
શ્રદ્ધાળુ ને નૈહિક વૈષ્ણવો એડકા છે એમ કહેવામા કાંઈપણ જાતની
અતિશયોક્તિ નથી પ્રજા તથા રાજા ઉભયે પૂર્ણ ધર્માત્માઓ છે,

હાલના મહારાજા દરોજ મવારે ૪ વાગે ઉઠી ૨-થી રાા
કલાકે સેવા સ્મરણ કરે છ, દરોજ ગર્જન કરવા આવે છે જમતી
વખતે બને વખત પ્રથમ મહાપ્રના લે છે વળી દરસાથ શ્રીજીને
મોટી ગડમની ભેટ કરતાજ રહે છે પોતે બે વખત વિલાયત ગયા
હતા ત્યાં પણ તેઓ હમેશા મના, અમગણુ વગેરે આન્હિક વિધિ
પુરસ્કર કરતા સાબળવા પ્રમાણે જાન્સની ગણુભિમા પણ બે
વખત શ્રીજીએ પરચો જણાવ્યો હતો પોતે વિલાયતથી પણ હિન્દુ-
સ્તાનની ઉત્તમ ડાંગીગરી વાળા હાથી ન ઉપરના શ્રીરાધાકૃષ્ણના
મુદર ચિત્રો ૨૦-૨૦ પૌડ ન્યોજાવગ આપી પધરાતી લાવ્યા છે
(જેના દર્શન કરવા હુ લાગ્યશાળી થયો હતો)

વળી ૫-૭ બાપતો આ રાજ્યમા ઘણી સારી જોવામા આવી

૧ કોઈ પણ કાગળ ઉપર “શ્રીનાથજી” એમ લખવું જોઈએ. ૨ દરેક જણ જ્યોત્સ્નાજી ડરે છે, ૩ અભક્ષ્ય પદાર્થ મહણ કરતા નથી, ૪ દારૂની દુકાન તો જણાતીજ નથી. ૫ હૃદ-ટોપો (સાહેબ લોકો પહેરે છે તેવો) કોઈ પહેરતા નથી, (માત્ર ૪ જણ પહેરે છે) ૬ ઓશીસોમા દરેક જણ તાબાના કરના વડે ઉંચેથી જળ પીએ છે આપણે કોટોમા જઈએ છીએ તો અમલદારને સલામ કરીએ છીએ પણ અત્રે તો પ્રથમ “ જય શ્રીકૃષ્ણ ” ડરે છે એ પૃથા બહુ સારી છે દુકાન સ્વધર્મના સિદ્ધાન્તોનું સંપૂર્ણ પરિપાલન અહીં થાય છે.

બહાર ગામથી આવનાર વૈ ને ઉતારા માટે ‘વૈજ્યવશાળા’ સ્થાન નિયત કરેલું છે વળી શ્રીમદ્દનમોહનજીના મંદિરમા પણ ઉતારો થઈ રહ્યો છે.

સામ્પ્રદાયિક મંદિરો તથા બેઠકો.

૧ શ્રીકલ્યાણુરાયજીનું મંદિર—મહાન્ તેજોમય લાવણ્યયુક્ત ચતુર્ભૂજ સ્થાપ્ત સ્વરૂપ, શ્રીગુસાધજીના સેવ્ય તથા શ્રીસાતેલાલજીએ મેવેના બિગળે છે ગ્વાલમડળીમા શ્રીનાથજી મથુરામા સતધરામા શ્રીગુમાધજીને ઘેર હોરી બેલેલા તે વસ્ત્ર, બસી, શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રી ગુસાધજીના શ્રીહસ્તાક્ષરો, શ્રીગોપીનાથજી-શ્રીદીક્ષિતજીના શ્રીપાદુકાજી વગેરે બિરાજે છે.

૨ શ્રીનૃત્ય ગોપાલજીનું મંદિર—રાજ્ય આશ્ચર્યજનની ગ્વાલમડળીમા આ સ્વરૂપ પ્રથમ બિરાજતા.

૩ શ્રીમહાપ્રભુજી—પ્રાચીન ચિત્ર સ. ૧૭૬૭ મા પ્રસિદ્ધ મુસબ્બર-હોનહાર ચિત્રેલું.

૪ શ્રીમદ્દનમોહનજીનું મંદિર—રાજ્ય તરફથી નેગ ભોગના

અર્ચના માટે જાગીરની વ્યવસ્થા કરેલી છે હાલ માટાનાળા શ્રી સુજી મહારાજને અર્પણ કરેલું છે

૫ શ્રીમજ્જરજાળજીનું મંદિર—૧૨૯૫ વખત પૂર્વે મોતીગમનાજર કરીને રાજ્યના મોટા અમલદાર ચર્ચ ગયા તેમણે પોતાના નવઉ-પાળીત દ્રવ્ય તથા રાજ્યની સહાયતાથી મોટું ભવ્ય મંદિર બંધાવ્યું છે. આ મંદિર ગો શ્રીજીનવાસજીના વડજીને અર્પણ કર્યું છે

૬ શ્રી ગોવર્દિનાથજીનું મંદિર.

૭ શ્રી દ્વારકાનાથજીનું મંદિર.

૮ શ્રીનાથજીની બેઠક—મે મન દૂર પર્વતની ખીણમાં આ મનોહર રમ્ય સ્થળ છે (જુઓ (પૃ ૩૪-૩૫ મા) આ સ્થળે દરેક વેળાએ અવસ્ય દરન કરવા જવું જોઈએ

૯ શ્રીગોકુલચંદ્રમાજી ના શ્રીમદનમોહનજીની બેઠકા. તળાવ ઉપર યોગનના ન્તામાજ છે

૧૦ શ્રીમથુરેશજીની બેઠક—તળાવ ઉપર સામી બાજુએ મુગ્ધિત સ્થળે છે

ચિત્ર અને ચરિત્ર પરિચય

અત્યાર પૂર્વે કોઈ પણ ઠેકાણે શ્રી મૂદામજીનું ચિત્ર આવા રૂપમાં લખાયું હોય નો તે આ પ્રયમજ છે છુટા છવાયા લેખો—મામિકા ઇલાદિમા છપાયા હશે પ્રભુ રૂપાથી આવો સુયોગ, લેખકો (ગ નૃમિહાસ તા પ્રો જેઠલાલભાઈ) નો પ્રાપ્ત થયો તે મહાનુભાવી ભગવદ્ ભક્તની વાણીને વ્યક્ત કરવાનો પ્રસંગ મને મળ્યો તેથી હું પોતે ઇતાર્થ થયો છું એમ માનું છું, અને વૈષ્ણવ વાચકોની સેવા કરના આ પુનઃરૂપા ડયાશ રાખી નથી

અત્યાર પૂર્વે કોઈ પણ સ્થળે શ્રીમુદાસજીનું અસલ ચિત્ર—

(કલ્પિત નહીં) જોવામાં આવ્યું નથી (હાલના નાવેલો-નાટકોમાં
કલ્પનાના ચિત્રો મુકાય છે તેમ અમે ક્યું નથી) તે માટે ખામ
કૃષ્ણગઢ જઈ ૧૫ દિવસ રહી, અનેક રાજકર્મચારીઓને મળી,
મહારાજની મુલાકાત લીધી અને આગળ જણાવી ગયા તેમ સમ્રાટ
અકબરે સમરાવેલું આ ચિત્ર -

“ વિરહાનલ ડરમેં જરે, વહે નેન જલધાર

અચરજ કોનજ સૂરકો ઉધોકો અવતાર ”

મહારાજ પામે માગ્યું ઘણીજ આનાદાની અને એ કનાકના
સવારોના અને ‘ ચિત્ર તો બહાર નહીં કાઢીએ એ અમાર
સર્વિશ્વ છે ” પણ કોઈ ફોટાવાળાને અડી અમારા મહેલમાં જ
બોલાવી ફોટો ઉતારી ત્યો એમ આજ્ઞા મળી, જેથી મહાન્ પરિ-
શ્રમે અને ખર્ચે આ ચિત્ર સંપાદન કરી લેણુવોને દલનાર્થ આ
પુસ્તકમાં આપ્યું છે (ચિત્ર પ્રાપ્ત કરવામાં અમને થયેન અથાગ
પરિશ્રમની આત્મશલાવા વ્યક્ત કરવાની જરૂર નથી)

આભાર દર્શન

આ ગ્રંથના લેખકો-ગૃમિહાસ બાણજી તા પ્રો જેઠાલાલ
જોવર્ધનદાસ શાહ. એમ, એ એમનો આભાર માનવાની તો ચાનુ
પ્રયાજ છે, બાકી દરેકે પોતાની ફરજ નાણી દ્વારા વ્યક્ત કરી છે
છતા પણ આટલો પરિશ્રમ કર્યો તે આભારવલ્ય મનાય જ

ચિત્ર માટે તો કૃષ્ણગઢ મહારાજના પરિચારકો “શ્રી મોહન
લાલજી” (પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી) પરમ વૈ દુલારબાઈ, ખજાનચી, ખીર
ધીયદજી, તથા અન્ય વૈષ્ણવો તથા પરમ ભગવદીય હાલના સમાર
ત્યાગી, વિરક્ત, તાદશીય, મહાનુભવી જયકૃષ્ણાસજી કે જેમનું
અમારે પ્રથમ પીછાન હતું તે, અને તેમના દ્વારા તેમનાજ નામથી

સહાયથી તેમના ચિ ક્ષીજમોહનદામની પીઠનથી અનેક જણને મળી આ ચિત્ર પ્રાપ્ત થયું છે તેમનો અત કરણ પૂર્વક આભાર માનું છું અને વર્તમાન મહારાજ શ્રીમદનમિહજીનો આવા ચિત્રોના મગ્ગ માટે તથા ઉદારતા માટેનો ઉપજાર વ્યક્ત કરવાના શબ્દો નથી મળતા એમ કહેવું પડશે કારણકે આવા મહાન્ ગજ-એને મળવા જવું એ “મિહની ગુહામા હાથ ધાલવા જેવું ગણાય ”

મિત્ર પાસેથી શીઝા મેળવેલો એ ગગન કુસુમવત્ મનાય હાલ તો કેટલાક વૈષ્ણવો પુસ્તકો તથા ચિત્રો આપતા નથી, તો મને આ નિધિ આવા ગ્રંથોથી પ્રાપ્ત થતી એ દુર્લભ હોય છતાં નાં ગુણોની સેવા માટેના આવા દાર્પણોમાં - ભુ તથા ભક્તો મહાયતા દરે છેજ

અતમા આ ગ્રંથરૂપી સેવાની મામત્રી એકત્ર કરવામા વૈષ્ણ-વાની દૃષ્ટી મને પ્રાચીન ચિત્રોના દરન, શ્રી મહાપ્રભુજીના દર્શન, ગ્રંથયાત્રાના દર્શન, શ્રીનાથજીની એકઠના દર્શન, અને- વૈષ્ણવને ભગ-વદ્ ભગણ તથા યાત્રા થઈ તે, તથા વતમાન મહારાજએ પોતે દૃષ્ટા કરી પોતાના નિત્યનિયમની ખામ સેવામા મિગજતા શ્રી મહાપ્રભુજીનું ચિત્ર કે જે ઉત્તરનની એકમા પીપળાના વૃક્ષ નીચે આપરી મિગજે છે તેવો ભાગ આપતા, તેના દર્શન વગેરે જે અલભ્ય લાભ મને પ્રાપ્ત થયો છે એ આ ગ્રંથોરૂપી વૈષ્ણવોની સેવા કરવાનું કળ પ્રાપ્ત થયું છે એમ માની હું દુનિયાર્થ થયો છું

દેવગયની એકા રી
મ ૧૬૮૦
અમદાવાદ

} હી આપનો દૃષ્ટાન્ત્રી, દામાનુદામ,
વૈષ્ણુ લલ્લુભાઈ છગનલાલના
ભગવત્ભરણ

અનુક્રમણિકા

૫૪

પ્રસ્તાવના ૫, ઉપોદ્યાત ૭, મ ૭૭૦ના કવિઓ, મ. ૯૦૦, સ. ૧૨૪૦ ૧૨૪૯ ના કવિઓ ૯, મ ૧૨૫૭ના કવિ ૧૦, મ ૧૪૫૭ના વિદ્વાન ૧૧, મ ૧૫૦૦-૧૬૦૦ના કવિઓ ૧૨, સ ૧૭૦૦ ના કવિઓ ૧૩, સ ૧૮૦૦-૧૯૦૦ના કવિઓ ૧૪, સરદાસજી તથા તાનસેનની કાવ્યશક્તિની પ્રશંસા ૧૫, આસુપ, ૧૭, કૃષ્ણગદનો સામ્રાજ્યિક ઇતિહાસ ૨૭, મહારાજા રૂપસિંહજી ૨૯, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ચિત્રજીની પદ્યરામણી ૩૨, નાગરી ૧૫જી ૩૭, કૃષ્ણગદના મંદિરો. ૪૯, ચિત્ર અને ચાંદ્ર પરીચય ૫૦, આભાર દર્શન ૫૧

૧ મ ગદ્યાચરણ

૩ પ્રકરણ ૧ જી—મૂરખસજી વિષે લિખ લિખ લેખકોએ લખેલી વટના

મદનમોહન-૩, ચરિત્રચંદ્રિકા-ખિતમ ગળ ૬, રામ-રસિકાલીનો અભિપ્રાય ૮, ભક્તવિનોદનો અભિપ્રાય ૯ પ્રવિર્ણ અભિપ્રાય ૧૧

૧૩ પ્રકરણ ૨ જી—મૂરખસ વશ પરિચય કીર્તન અર્થ સાથે.

૨૨ પ્રકરણ ૩ જી—જન્મસ્થાન અને સમય

સરદાસ સમગ્રલિખ ૧૧૭ કવિઓનું કવિત ૨૬.

૩૧ પ્રકરણ ૪ જી—સરદાસજીનું સક્ષિપ્ત જીવનવૃત્તાંત.

સૂરદામજીએ કુવામા પડી જવાથી કરેલી મૃતુતી ૩૩,
 બાબારામદામજી ૩૫, અકળગના ગુણન કવિઓ ૩૬
 શ્રી મહાપ્રભુજી સાથે મેળાપ અને દીનતાના કીર્તનો
 ૩૭, બ્રહ્મમળધ અને શ્રી મહાપ્રભુજીની કૃપા ૩૯,
 પ્રથમ કીર્તન ચંદ્રધર ચંદીચરન મરોવર ૩૯, તેમના
 કાવ્યકસુમની સુગંધ ને સમ્રાટ અઢબ ૪૦, મયુગના
 સુમેદાર ને મરદામજી ૪૧, મરપચિરીનું કીર્તન ૪૨,
 નાહિ ન રહ્યો મનમે ઠોર, ૪૨, મરદાસજીએ ખુશા-
 લીમા મમ્રાટ પાસેથી વિભાગીરી માગવી ૪૩,
 એક મદી મનમમ પરવાનો સમ્રાટ આપવા ૪૪,
 મરદામજીનો ન્વાર્થ ત્યાગ ૪૪, કારીના કરોડીના
 અત્યાચારથી તેને દુઃ કરવા મમ્રાટે માગેલો તેમનો
 અભિપ્રાય ૪૫, અતકાળ ૪૬, પુર્ણિમાગનું ઝહાજ
 ૪૭ અતકાળે શ્રીગુસાર્ધજીએ આપેલા દર્શન ને
 કીર્તનો ૪૭, દદધન ચરણનું કેરો ભરોસો, તેનો
 અર્થ ૪૮ ખજન નેન રૂપ રમ માને ૫૧

૫૩ પ્રકરણ ૫ મુ—મરદામજીની ભક્તિ વિષયક કવિતા

કાવ્યોની આજ્ઞાતા ને કુમુમ મકરદ ૫૫, ઉત્તમ
 કાવ્ય કતાઓના નમુનાનું કવિત પાઠ, મગળા ચર-
 ણના સ્વોદ ઉપરથી ગ્યેનુ ૫૬ ૫૮, ભક્તવાત્સ-
 લ્યતાનું કીર્તન ૬૦ પ્રભુદા દેખો એક સુભાષ ૬૦,
 ભન્તમહિમાનું ૫૬ જાપર દીનાનાથ દરે ૬૧,
 દીનભાવથી કરેલી સ્તુતીનું કીર્તન ૬૨, અવિદ્યા વિષે
 કીર્તન ‘ માધવજી યહ મેરી એક ગાધ ’ ૬૩, ચિત્ત

શુદ્ધિનો સવાદાત્મક કીર્તન “ ભૂગીરી ભજ ચરણુ
કમલપદ ” ૬૫, સત્તમ ગ મહિમાનુ કીર્તન ‘ જાદિન
સન પાનુને આયે ’ ૬૬, ભક્તિ પ્રાપ્ત સાધન વિષે
કીર્તન ‘ જોલો મન કામના ન છોટે ’ ૬૭, આત્મ
જ્ઞાનનું પદ ‘ જોલો મત્સ્વરૂપ નહિ સુઝત ’ ૬૮,
જોકા મન લાગ્યો ન દલાવહી ૭૦, અખિયનકો
દુખ કલ્લો ન જાઇ ૭૧, અધરરસ મુરલી છુટન
લાગી ૭૧ ગમ પચધ્યાયીના રહસ્યરૂપ કીર્તન
૭૨, મગસાગની સમીક્ષા ૭૪, સગસાકીનો ભાવાર્થ
૭૫, કૃષ્ણ મમર તન પાવન કીજે ૭૭, ચોપાટ ખેંચની
ભાવનાનું પદ ‘ મન તુ મમજ રોચ વિચાર ’ ૭૮.

૮૦ પ્રકરણ ૬ કું—દષ્ટકૂટ પદો તેના અથ સાથે

રાધે થહ જમિ ઉલટલાઇ ૮૧, રાધે તેરી ઉપમા
નાહો ન આનસો ૮૬, વિરાજત એક અગ એતી-
વાન ૯૨, દશદ્વય આનક કનકસો નાહી ૯૭, રાધે
જલ સુત કરજી ધરે ૧૦૦, પ્રાતમમે નવકુળ સદ-
નમે ૧૦૪, ગોલા આજ લક્ષી બની આઇ ૧૦૬,
ભજ મન દધિસુતા પતિ ચગન ૧૦૮, સારગસુત
પતિ તનયાકે તટ ઠાડે નદકુમાર ૧૦૯, રાધા માન
મનાયો મેરો ૧૧૧, ઋધિ તનયા સુત રિપુ ગતિ ગ-
મની ૧૧૨, આજ તન રાધે સજત સિગા ૧૧૩,
સગ સોહત ધ્રુવજાન કિશોરી ૧૧૪, સારગ સાર-
ગ ધરહિ મિલાવહુ ૧૧૪, દેખરીદેખ અદ્ભૂતરૂપ

૧૧૫, દેખો દધિસુતમે દધિ જ્ઞાત ૧૧૭, ગધે દધિ
 સુત કયો ન દુરાવત ૧૨૦, યહ તેરો વૃદ્ધવન બાગ
 ૧૨૩, મિલવો પાર્થ મિત્રહી આન ૧૨૯, જલ સુત
 પ્રિતમ સુતરિપુ બધવ આયુધ આનન વિલપ્ત ભ-
 ચોરી ૧૩૩, હરિમિન ડેસે કરિ મજજીએ ૧૩૫,
 તેજી નીલપટ ઓટ દયો ૧૩૯, તોહિ ન ગોરસ છાડ
 દયો, ૧૪૧, કહા યહ રીતી ઠાની ૧૪૨, પરદેશીકી
 બાત ૧૪૭, હરિસો દધિસુત વદની કોષ ભરી
 ૧૫૦, દધિ સુતવદની હસિ મુમકાની ૧૫૧

૧૫૨ પ્રકરણ ૭—પ્રકીર્ણ બાબતો

સુરદાસજી હિપર બાદશાહ અન્નમરે લખાવેલ પત્ર
 ૧૫૫, સમ્રાટ અકબરને તેમને મળવાની આકાંક્ષા
 ૧૫૭, કાશીના અધિકારીની બદલી માટે સુરદાસજીની
 માગેલી સલાહ ૧૫૮, સુરસાગર માટે કવિ મગે કરેલી
 પ્રશંસા ૧૫૯, ભક્તમાળાના રચનાર નાભાજીના અ-
 ભિપ્રાયનું કવિત્વ ૧૬૦, મજબૂતવાસના કર્તાનો અભિ-
 પ્રાય ૧૬૧, રીમાનગેશના કવિએ કરેલી પ્રશંસાના
 કવિતો ૧૬૧, સુરદાસજીએ ફારસીમા કરેલું કવિત્વ-
 ૧૬૩, પ્રભુજી તુમ્હરી કૃપા હમારે અવગુન ૧૬૩,
 ઐતિહાસિક બનાવો ૧૬૫ પરિશીષ્ટ. સુરદાસ મદન-
 મોહન ૧૬૯

सुरदासजी, महानुभवी

विरहानल उरमे जरे वहे नेन जकभाए ।
असरत कोनज सुरको उयोको भबतार ॥

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

श्रीमद्रत्नभाचार्यजीना अनन्य सेवक
महानुभाव-कविकुल मुकुटमणि-

श्रीसूरदासजीनुंजीवनचरित्र.

॥ अथ मंगलाचरण ॥

नमामि हृदये शेषे लीलक्षीराब्धिशायिनम्।
लक्ष्मीसहस्रलीलभिः सेव्यमानं कलानिधिम् ॥

॥ राग विष्णुवल्ह ॥

चकडरी चलि चरन सरोवर जहां न प्रेम वियोग ॥
तहां भ्रम निशा होत नहि कबहु वे सायर सुख जोग ॥१॥
तनकसे हस मीन सब मुनीजन नख रवि प्रभा प्रकाश ॥
प्रफुल्लित कमल निमेष न जशीअरु गुजत निगम सुवास ॥२॥
जिहीं सर सुभग मुक्ति मुक्ताफल सुकृत विमल जल पीजे ॥
सो सरछांडा कुबुद्धि विहगम यहा रहि कहा कीजे ॥३॥
तहां श्री सहस्र सहित नित कीडत शोभित सूरजदास ॥
अब न सुहाय विषयरस छिल्लर वा समुदकी आस ॥४॥

चरणकमल बंदौ हरि राइ ॥
जाकी कृपा पंगु गिरि लंघै अंधेको सबकलु दरशाईः ॥ १ ॥
बहिरौ सुने मूक पुनि बौले रक चलै शिर छत्र धराइ ॥
सूरदास स्वामी करुणामय बारबार बन्दा तेहिपाई ॥ २ ॥

પ્રકરણ ૧ લું

સૂરદાસજી વિષે લિખ લિખ લેખકોએલખેલી ઘટના.

હિન્દી સાહિત્યના સપૂર્ણ કવિઓમાં, અને ભારતના સપૂર્ણ ભગવદ્ ભક્તોમાં, પ્રથમ પકિતના કવિ-ભક્ત શ્રીમાન્ મહાત્મા સૂરદાસજી છે આ મહાપુરુષ વિષે જુદા જુદા વિદ્વાનોએ જુદો જુદો મત દર્શાવ્યો છે, પ્રસિદ્ધ ભક્તમાળાના રચનાર ભક્તશિરોમણી નાભાજીએ, પોતાની “ભક્તમાળા” માં સૂરદાસનું મૂળ નામ મદનમોહન અને જાતિના સુરજ દ્વજ બ્રાહ્મણ હોવાનું વખતું છે તેમની પુર્વાવસ્થામાં તેઓ અતિ સ્વચ્છ હી હોવાને પરિણામે સ્વધૃચ્છાથી નેત્રવિહીન થયા હતા એમ નીચેની આખ્યાયિકાથી જણાવે છે

ક દિલ્હી શહેરની નજીક કોઈ ગામમાં મદનમોહન નામનો ^૧સૂરજદ્વજ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો, તેને જીવાનીમાં જ્યાં ત્યાં સ્વતંત્ર ફરવાનો બહુ શોખ હતો. એક વખત

૧ આ જાતિ ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં અને વિશેષ ભાગે ભરતપુરના રાજ્યમાં છે રહેણી-કરણી, કાપર અને ચણલી છે - લેખક

દિલ્હી શહેરમાં ફરતા ફરતા અચાનક એક શાહુકારની હવેલીમાં ફરતી, શાહુકારની સ્ત્રી ઉપર દ્રષ્ટી જતા, તેના સ્વરૂપમાં આસકત થઈ ગયો, અને ત્યાજ તેમના સામેજ એક નજરે ધ્યાન ધરીને ઉભો રહ્યો થોડો સમય વિતતા તે સ્ત્રીનો સ્વામી ઘેર આવ્યો અને જ્યારે જોયું કે, એક અજાણ્યો પુરૂષ મારા ઘર સામે નિહાળતો એક ચિત્તે ઉભો છે ત્યારે તેમની પાસે જઈ વિનીત ભાવથી પૂછ્યું કે, મહારાજ ! આપ આવી સ્થિતિમાં અત્ર કેમ ઉભા છો ! અને આપની શુ ઇચ્છા છે ! તે સાલણી મદનમોહને કહ્યું કે, “ આ હવેલીમાં એક સુદર સ્ત્રી છે તેને જોઈ હું મોહિત થયો છું તે મને પ્રિય લાગવાથી તેને જોવા ઉભો છું

આ સાલણી પ્રાદ્યલોમાં પુણ્ય ભુદ્ધિ રાખનાર ગ્રહ-પતિ તો શુષ્પ થઈ રહ્યો પરંતુ આજ્ઞાબાજના મનુષ્યો એકત્ર થઈ ગયા, તથા મદનમોહને તરફ-ધિક્કારની નજરે જોતા કેટલાક દુર્વચનો સભળાવવા લાગ્યા છતાં મદનમોહને તો અડગ ત્યાગી ખસ્યોજ નહીં ત્યારે તે શાહુકારની સ્ત્રીએ બહાર આવી હાથ જોડી કહ્યું કે, વિપ્રરાજ ! આપની મને શી આજ્ઞા છે ! ફરમાવો, દાસી સેવામાં તત્પર છે ત્યારે મદનમોહને પોતાના કહેવા મુજબ વર્તવાની તે સ્ત્રી પાસે પ્રતિજ્ઞા કરાવી સ્ત્રીએ જ્યારે ઈશ્વર સાક્ષીથી તેના કહેવા મુજબ વર્તવાની હા કહી. ત્યારે તેમણે તેની પાસે બે સોચા

મગાવ્યા, અને પોતે સુધ્ધ ગયા પછી તે સ્ત્રીને આજ્ઞા કરી કે, મારી છાતી પર બેસી બન્ને સોયા મારી બન્ને આખોમા ઘોચી દે સ્ત્રી વચન બદ્ધ થવાથી, તેમના કહેવા મુજબ બન્ને નેત્રોમા સોયા ઘોચી દીધા બસ ? ત્યારથી મદનમોહન મટી સૂરદાસ થઈ ગયા લોકોમા હાહાકાર થઈ રહ્યો, જે લોકો થોડો સમય અગાઉ ધૃણિત દ્રષ્ટિથી જોતા હતા તે દયા દ્રષ્ટિથી જોવા લાગ્યા. એક વૃદ્ધ પુરૂષે આવીને કહ્યું કે, મહારાજ ! તમોએ આ અતિ અઘટિત કાર્ય કર્યું છે, આવું નહોતું કરવું સૂરદાસે ઉત્તર આપ્યો કે, જે થયું તે ઠીકજ થયું છે ન આખો હોય કે હું દેખું અને સ્વરૂપાસકત થઈ પાપમા પડું, જો આખો હતી તો આ સ્ત્રીમા મને મોહ થયો, પરંતુ પ્રથમથીજ આખો ન હોત તો, આવો સમય આવવા સંભવજ ન હોતો, માટે પ્રભુમંડળથી જે થયું છે તે યોગ્યજ થયું છે

લોકો સાધુ સાધુ કહી તેની પ્રસથા કરવા લાગ્યા અને સૂરદાસજીના કહેવાથી મથુરા-વૃન્દાવન પહોંચ્યાડી દીધા વૃન્દાવનની ગલીઓમા બ્યારે પદ ગાતા ફરતા ત્યારે પ્રથમતો વ્રજવાસીઓ સમજ્યા કે, આધજો બકે છે પરંતુ જેમ જેમ તેમના પદ લાલિત્ય અને ગૂઢાર્થો ઉપર માણસોનું લક્ષ ગયું તેમ તેમ રસિકજનો તેમની પાછળ પાછળ ફરવા લાગ્યા, અને તે પદ લખવા લાગ્યા એ મૂળજ સવા લાખ પદનો એક સૂર

સાગર નામનો અન્ય તયાર થયો છે (ત્યારબાદ કેટલીક અફ-
ભુત ઘટના લખી છે અને છેવટમા બાદશાહ પાસે દિલ્હીમા
રહેતા અને ત્યાજ મૃત્યુ થયાનું જણાવ્યું છે તેમજ બાદ-
શાહના નવરત્નોમા સૂરદાસની ગણના હતી એમ લખે છે)

જ અરિત્રચંદ્રિકાના કર્તાએ પોતાના અન્યમાં નીચેની હકિકત આપી છે

આ પ્રસિદ્ધ મહાપુરૂષ બ્રાહ્મણનો પુત્ર હતો, કૃષ્ણાનદીના
તીરપરના એક નગરમા રહેતો, તેનું મૂળ નામ બિલ્વ-
મગલ હતું જુવાનીમા તેનો બાપ મગ્ન પામ્યો હતો
એક વખત કોઈ એક બ્રાહ્મણને ઘેર ઉત્સવ હતો ત્યાં બિલ્વ
મગલ એવા ગયેલ, નૃત્ય અને ગાયન કરવા ચિતામણી નામે
શુભિકા ત્યાં આવી હતી એ શુભિકા જેવી નૃત્ય અને ગાયન
મા શ્રેષ્ઠ ગણાતી, તેવીજ સ્વરૂપે અતિ સુંદર અને મનમોહક
હતી તેને દેખીને બિલ્વમગલ મોહીત થયો તેનું ચિત્ત
તેનામા લાગી રહ્યું જેવી ચિતામણી શુભિકા નૃત્ય કરીને
ગઈ કે તેની પાછળ લાગલોજ બિલ્વમગલ પણ ગયો
કંટકુક દ્રવ્ય આપી તેના સ્નેહમા બધાયો પોતાની વિદ્યા,
ધર્મ અને આચારનો વિચાર ન કરતા કુટુંબ પરિવાર તળને
ત્યાં રોજ વસવા લાગ્યો ચિતામણી વિના તેને પણ વાર પણ
ચેત પડે નહિ નિરતરના પ્રેમથી ચિતામણી તેના ચિત્તના
મણિ રૂપ થઈ પડી હતી

એક વખત પિતાના શ્રાદ્ધનો દિવસ આવ્યો તેને આગલે દિવસે “હુ કાલે જરૂર આવીશ” એવું ચિતામણી ને કહી ઘેર આવ્યો. બીજે દિવસે શ્રાદ્ધની સર્વ તૈયારી કરી ધામધુમ થવા લાગી સગા કુટુંબ આદિ માણસો જમવાને આવ્યા હતા. કુળગૌરે પાસે બેસી શરૂઆત કરી, ગૌર મંત્ર પાઠ બાણવા લાગ્યા તેવામાં તેને ચિતામણી પાસે જવાની પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ થયું કે ચિત્ત તેનામાં લાગી રહ્યું. ગૌરને શ્રાદ્ધ તાકીદે ઉકેલી લેવાનો આગ્રહ કર્યો શ્રાદ્ધ કાર્ય પુરૂ થયું કે, ચિતામણી પાસે જવા તૈયાર થયો સગા વહાલાઓએ ઘણો સમજાવ્યો. પણ નહિ માનતા એકદમ ચાલી નિટળ્યો તે વખતે અર્ધ ગતિ થઈ ગઈ હતી, પવન, તોફાન, વગમાદ, વાદળા અને નદીમાં પૂર આવી ગયું હતું. આવા સમયમાં મહામુશ્કેલીથી નદી પાર થયો. સામેપાર ચિતામણીને ઘેર ગયો ત્યાં સર્વ સુખ જવાથી બાગમાં નાળીએરના વૃક્ષપર એક સર્પ લટકતો હતો તેને વળગી ઉપર ગયો ત્યારબાદ ચિતામણીના ઉપદેશથી વેરાગ્ય આવ્યો (ત્યારબાદ તુલસી-દાસજીને મળતી હકીકત લખી છે) બાદ એક ગોપ બાળક (જે રૂપે પ્રભુ પોતે હતા) ના આશ્રયથી વૃન્દાવનમાં આવ્યા અને ઇ. સ. ૧૬૪૦ માં હતા વિગેરે વિગેરે

ગ રામરસિકાવલીમાં, મહારાજ રઘુરાજ સિંહ
લખે છે કે:—

જ્યારે મથુરાંલથી શ્રીકૃષ્ણે ઉદવલ્લને સંદેશો લઈ વ્રજમાં
ગોપીઓ પાસે મોકલ્યા, ત્યારે ગોપીઓની પ્રેમલક્ષણા
લક્ષિથી ઉદવલ્લ મુગ્ધ થઈ ગયા અને, ઇચ્છા થઈ આવી
કે, મારો પુનર્જન્મ વ્રજમાં થાય તો, હું શ્રી ગોપિકાઓના
ગુણ કિર્તન કરું, એવી ભાવના મનમાં રખી શ્રીકૃષ્ણ પાસે
આવ્યા અને તેમની આજ્ઞા મેળવી બદ્ધિકાશ્રમમાં જઈ તપશ્ચર્યા
કરવા લાગ્યા ત્યારબાદ કાળે કરી સૂરદાસ રૂપે અવતર્યા

તેઓ જન્મથી નેત્ર વિહીન હતા, પરંતુ દિવ્ય દૃષ્ટીથી
બાહ્ય પદાર્થોનું અવલોકન કરી શકતા એક દિવસ તેમની
પત્નીએ કહ્યું કે, હે સ્વામીનાથ ! ગામની સ્ત્રીઓ મારી
હાસી કરે છે અને કહે છે કે, તારો ધણી આધળો છે,
ત્યારે તું શુંગાર કેને બનાવવા કરે છે ? તે નાભળી સૂરદાસે
કહ્યું કે, આજે તું તારા તમામ આભૂષણો પહેરી સ્ત્રીઓને
એકઠી કરી બેસજો અને તેમાં કાઈ ફેરફાર હશે તો હું બતાવીશ

સ્વામીના કહેવા મુજબ સ્ત્રીએ તમામ આભૂષણો
પહેર્યા, પરંતુ કપાળમાં બીંદી ન કરી અને પોતાના પતિને
બોલાવ્યા સૂરદાસલ્લએ સર્વજન નિહાળી કહ્યું કે, કાઠ તો
ઠીક થયો છે, પરંતુ કપાળમાં બિંદી કેમ લગાવી નથી ?

૧ સૂરદાસ ગ્રહસ્થ હોવાનો કાંઈ પણ ઐતિહાસિક પુરાવો મળતો નથી

(૯)

આ સાબળી સ્ત્રીઓ આશ્ચર્ય પામી ગઈ અને સૂરદાસજીની
અલૌકિક શક્તિ વિષે પ્રશ્ન સા કરવા લાગી તેમજ આ વાર્તા
સર્વત્ર પ્રસરી ગઈ અને જન સમાજમા સૂરદાસજીનો આ
દશ થવા લાગ્યો ત્યારમાઠ સૂરદાસજી સસારથી વિરક્ત
થઈ, પ્રભુના ગુણ ગાન અને ધ્યાનમા તદ્દલીન બની ગયા.
તેમણે સવાલાખ પદ રચવાનો સકલ્પ કરેલ, પરંતુ પૂર્ણ
ન થઈ શકવાથી તેમના સ્વર્ગવાસ બાદ શ્રીહરિએ તે પૂર્ણ
કર્યા જે પદમા “સુરરયામ” છાપ છે તે પ્રભુની રચના
હોવાનું મનાય છે ત્યારબાદ બાદશાહે દિલ્હી બેલાવ્યાનો
અને ત્યાં કેટલાક ચમત્કારો બતાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે)

ચ ભક્તવિનોદ નામક હિન્દી કાવ્ય ગ્રંથમાં કવિ
મીયાંસિંહ નીચે મુજબ વર્ણન કરે છે —

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના એક યાદવ અનન્ય ભક્ત હતા
જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ મથુરા તજી, દ્વારકા વસાવી ત્યાં જઈ વસ્યા
ત્યારે તે પણ સાથે ગયા પરંતુ સાત્વિક ભક્તને દ્વારકાની
રાજસી પ્રવૃત્તિમા રહેવું પસંદ ન પડ્યું । જ્યારે જ્યારે
અવકાશ મળે ત્યારે ત્યારે પ્રભુ પાસે વ્રજવાસની તિવ્ર ઇચ્છા
બતાવે પ્રભુએ તેની વ્રજભક્તો ઉપરની પ્રીતિથી પ્રવ્રત્ત થઈ
આર્શિવાદ આપ્યો કે, તમારો છેલ્લો જન્મ વ્રજમાં થશે
અને તમે વ્રજલીલાનું વર્ણન કરી અનેક જીવોનો ઉદ્ધાર
કરશો, તેમજ તમારો પણ ગોલોક વાસ થશે ત્યારબાદ તે
યાદવનો મથુરામઠલમાં જન્મ થશે

બાળક જન્મતાજ અન્ધ હોવાથી બન્ધુ વર્ગ ઉદાસ રહેવા લાગ્યા જનની સિવાય કોઈનો પણ પ્રેમ મેળવવા લાગ્યશાળી ન થયો. આઠ વરસની અવસ્થાએ પિતાએ જનોઈ લીધું ત્યારબાદ એક સમય કૃષ્ણજયન્તિનો ઉત્સવ કરવા, સૂરદાસને લઈ તેમના માત પિતા મથુરા ગયા, ત્યાં થોડા દિવસ રહી વૃન્દાવન ગયા, રાસ વિગેરે અલૌકિક લીલાના દર્શન કરતા થોડા દિવસ રહ્યા બાદ વિદાય થતી વખતે એક મહિરમા દર્શન કરવા ગયા. દર્શન થતાજ સૂરદાસજીને અલૌકિક ભાવ ઉત્પન્ન થયો અને ત્યાજ રહેવા હઠ કરી આઘળા અને અનાથ નિસહાય બાળકને ત્યાં સુકી જવા દે પતિ ખુશી નહોતા બહુ કલ્પાત કરવા છતાં પણ સૂરદાસે માન્યું નહીં “ શ્રીકૃષ્ણ મારી સાદ્યતા કરશે ” એમ કહી ધરતી પર હોટવા લાગ્યા આ બેઈ એક વૃદ્ધ સાધુએ સૂરદાસની સલાહ કરવાનું કહી સમજાવી તેમના મા બાપને વિદાય કર્યા, અને સૂરદાસને ત્યાં મહિરમા રાખી લીધા સૂરદાસ કૃષ્ણ કિર્તન કરતા ત્યાં રહેવા લાગ્યા હમેશા વૃન્દાવનની કુજગલીઓમા ભજન ગાતા ફેરે, તેવામા અચાનક એક કુવામા પડી ગયા છ દિવસ કુવામા પડ્યા રહ્યા સાતમે દિવસે કોઈએ બહાર કાઢ્યા ત્યારે તેને શ્રીકૃષ્ણ સમજી તેનો હાથ પકડી લીધો અને આશિર્વાદ મેળવ્યો ત્યારબાદ આગ્રા અને મથુરાજીની વચમા ગૌઘાટ નામક સ્થાનમા રહેવા લાગ્યા. અને ત્યાજ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીના શિષ્ય થયા, અને

તેમની સાથે શ્રીગોકુલમા શ્રીનાથજીના મદરમા દીર્ઘ સમય રહ્યા. ત્યાં શ્રીગુસાઇજી-શ્રીવિકૃલનાથજીની કૃપા મેળવી

સૂરદાસનો પ્રભાવ દિલ્હીપતિ અકબર ઉપર પડ્યો, તેણે સૂરદાસને દિલ્હી બોલાવ્યા ત્યાં તેમણે બાદશાહને કેટલાક અમત્કાર ખતાવ્યા વિગેરે ઉપર્યુક્ત લેખકોને મળતી હકીકત જણાવી છે

જગ્યા ગવર્નમેન્ટ રકુલના મુખ્ય પકિત B મીઅર ચરિત્રચદ્રિકાને મળતુ લખે છે

છ રાયપુર રકુલના ફ આ “સુગમપથ” માં ભક્તમાલને લગતી હકીકત જણાવે છે

જ મિશ્રીબન્ધુવિનોદના કર્તાએ તેમને આરસ્વત બ્રાહ્મણ જણાવી કેટલીક હકીકત ઉપરની વિગતોને મળતી જ લખી વિસ્તારથી વર્ણવી છે.

બીજા પણ કેટલાક વિદ્વાનોએ એક બીજાથી વિરૂદ્ધ વર્ણનો કર્યા છે તે સર્વને અહીં દર્શાવવાથી પુસ્તકનુ કદ વધી જવાના ભયથી, આટલેથીજ સંતોષ માનવો ઉચિત જણાય છે

ભક્તમાલ અને તેની ટીકાઓમા, બિજા બિજા આર-પાય આખ્યાયિકાઓ છે પરંતુ કોઈ પણ લેખકે તે ઉપર ધ્યાન ન આપતા દરેકનુ ચરિત્ર એકજ સૂરદાસ તરીકે વર્ણવી “ સૂરસાગરના કર્તા સૂરદાસ ” મા સમાવી દઈએ પ્રકારે ભ્રમ ઉત્પન્ન કર્યો છે

આ પ્રમાણે જેમ જેને યોગ્ય લાગ્યું તેમ તેણે લખી નાખ્યું.
ચાહું જમાનો સ્વતંત્રતાનો હોવાથી દરેક વ્યક્તિ પોતાની
છત્છા મૂજબ સ્વચ્છદપણે લખી શકે છે કેણું કેની કલ-
મને ભટકાવી શકે ? જ્યારે ઉપર પ્રમાણે લખનારાઓ કાઈ
પણ આધાર રાખ્યા સિવાય, પોતાની કલ્પના શક્તિના ઘોડાની
લગામ સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં છુટી મુકી દઈ, સ્વચ્છદતાથી
હોડાવી રહ્યા છે ત્યારે સૂરદાસજી પોતે નિજ રચિત
“સાહિત્યલહરી” અથવા “સૂરદાહરી” નામક ગ્રંથમાં,
પોતાનો પરિચય બુદ્ધિજ રીતે આપે છે જે હવે પછીના
પ્રકરણમાં લખવામાં આવશે.

બન્દો ચરણ સરોજ તુમ્હારે ।

સુન્દર શ્યામ કમલદલ લોચન લલિત ત્રિભંગી પ્રાણપિયારે ॥
જે પદ પદ્ય સદા શિવકે ધન સિંધુ સુતા ડરતે નહિ ટારે ॥
જે પદ પદ્ય તાત રિસિ ત્રાસન મનવચ ક્રમ મહલાદ સંભારે ॥
જે પદ પદ્ય ફિરત વૃન્દાવન અહિ શિર ધરિ અગણિત રિપુપારે ॥
જે પદ પદ્ય પરસિ બ્રજયુવતિ સર્વસ દૈ સુત સદન વિસારે ॥
જે પદ પદ્ય લોક ત્રય પાવન સુરસરિ દરશ કટત અઘભારે ॥
જે પદ પદ્ય પરસિ ઋષિપતિન નૃપ અરુ વ્યાધ અમિત સ્ખલ તારે ॥
જે પદ પદ્ય ફિરત પાઠવ ગ્રહ દૂતમયે સવ કાજ સંવારે ॥
તે પદ પંકજ “સૂરદાસ” સુલકરનવચન અહિફળ પ્રતિધારે ॥

પ્રકરણ ૨ નું

સૂરદાસ વશ પરિચય

સૂરદાસજીને જેમ લિખ્તલિખ્ત રૂપે વર્ણવ્યા છે, તે મૂજબ તેમની જ્ઞાતિ વિષે પણ જુદા જુદા મત દર્શાવ્યા છે, જે આપણે પાછળના પ્રકરણમાં વાંચી આવ્યા છીએ પરંતુ સૂરદાસજી પોતે નિશ્ચયિત “ સાહિત્યલહરી ” નામક ગ્રંથમાં પૃષ્ઠ ૧૦૭ માં પોતાનો વશ નિચેના પદ્ધતી જણાવે છે

પ્રથમહીં પૃથુ 'યાગર્તે મે પ્રગટ અદ્ભુત રૂપ ।

બ્રહ્મરાવ વિચારિ બ્રહ્મા નામ રાલ્ખિ અનૂપ ॥

પાન પય દેવિદયો શિવઆદિ સુરસુખ પાય ।

કલ્હો દુર્ગા પુત્ર તેરો મયો અતિ સુખદાય ॥

પારિપાયન સુરન પિતુકે સહિત અસ્તુતિકીન ।

તાસુબંસ પ્રસિદ્ધમે મો ચદ્ર ચારુ નવીન ।

૧ કેટલીક પ્રતોમાં નિચે મુજબ પાઠાન્તર છે “ પ્રથમહો પૃથ્વજગર્મેમે પ્રગટ અદ્ભૂત રૂપ ” તેનો અર્થ એવો થાય છે કે, પ્રથમ “ ૧ મ જગત ” નામક યોગમાં મુળપુરુષ ઉત્પન્ન થયો પૃથ્વજગત, જગતીયા, જગા, ધર્માદિ યોગ બ્રહ્મલોકોનું છે હાલમાં પણ આ યોગના બ્રહ્મલોકો રાજસ્થાનમાં છે

भूप पृथ्विराज दिन्हो तिन्हें ज्वाला देश ।
 तनय ताके चारकीनें प्रथम आप नरेश ॥
 दुसरे गुणचंद्र ता सुत शिलचंद्र स्वरूप ।
 बीरचंद्र प्रताप पूरण भयो अद्भुत रूप ॥
 रत्नधोर हथीर भूपति संग सुख अवदात ।
 तामु वश अनूप भो हरचंद्र अति विरूपात ॥
 आगरा रही गोपचलमें रहे ता सुत बीर ।
 पुत्र जन्मे सात ताके महा भट गभीर ॥
 कृतचंद्र उठारचंद्र जु रूपचंद्र मुभाइ ।
 बुद्धिचंद्र प्रकाश चौथो चंद्र भो सुखदाइ ॥
 देवचंद्र प्रबोध षष्ठमचंद्र ताको नाम ।
 भयो सप्तम नाम सूरज चंद्र मन्द निकाम ॥
 सो समर करी शाह सो सबगये विधिकेलोक ।
 रहो सूरज चंद्र द्रगतें हिन भरवर शोक ॥
 परो रूप पुकार काहू सुनी ना संसार ।
 सातये दिन आय यदुपति कियो आप उधार ।
 दिव्य खखदै कही शिशु मुनु मांग वर जो चाह ।
 हैं कही प्रभुभक्ति चाहत शत्रु नाश मुभाइ ॥
 दूसरो ना रूप देखौ देखि राधाश्याम ।

सुनत करुणासिन्धु भाषी एवमस्तु सुधाम ॥
 प्रबल दक्षिण बिम कुलते शत्रु न्है है नाश ।
 अखिल बुद्धि विचार विद्यामान मानैसास ॥
 नाम राखे है जु सूरजदास सूर सुधाम ।
 भयो अतर्ध्यान बीते पाछिली निशीयाम ॥
 मोहि मनसा अहै ब्रजकी बसी सुख चित थाय ।
 श्रीगुसाइ करी मेरी आठ मध्ये छाप ॥
 विप पृथुके पागको हो भाव भूर निकाम ।
 “सूर” है नंदनदजुको लियो मोल गुलाम ॥

शब्दार्थ — प्रथम ओंठ पृथु (विशाल) यज्ञथी
 ओंठ मंडान् अहं गुल ३५ (पुरष) * उत्पन्न थयो

* उपरना पदने अनुसरता आवनु ओंठ कवित कवि भजे पद्य
 कहेछ छे जे निजे आपनाभा आवे छे

कवित—प्रथम विधातार्थे प्रगट भये बदीजन,
 पुनि पृथु यज्ञते आभा सरमात है,
 मानो सूत शौनक न सुनत पुरान रहे,
 यज्ञ को बखाने अति सुख वरसात है,
 चंद चहुआनके केदार गौरीशाह जुके,
 गग अकबरके बखाने गुन गात है;
 जागस्त अहेव देव निगम पुषान जानै,
 आदर ब्रह्मभट्टोंका जगमें विख्यात है ।

બ્રહ્માજીએ વિચાર પૂર્વક “ તેનું “ બ્રહ્મરાવ ” નામ રાખ્યું. દેવિએ દુગ્ધપાન કરાવ્યું, ત્યારે શિવાદિક દેવોએ પ્રસન્ન થઇ ને કહ્યું કે, હે દુર્ગા ! તારો પુત્ર અતિશ્રેષ્ઠ થયો છે. દેવિએ તેને દેવોના ચર્ણોમા દડવત્પ્રણામ કરાવ્યા, અને તેમણે દેવોની સ્તુતિ કરી આશિર્વાદ મેળવ્યો. તે મહાપુરુષના વશ મા ચંદ્રબરહાચિ ઉત્પન્ન થયા, કે જેને પૃથ્વિરાજઅહુઆણે ^૧જવાળાદેશ બક્ષિસ કર્યો હતા.

તે જગ પ્રસિદ્ધ કવિચંદનાર ચારપુત્રો પૈકી બીજા ગુણ-ચંદ્રના શીલચંદ્રનામે પુત્ર થયા કે જે શિલચંદ્ર, ચંદ્રચંદ્રો રના મહારાજા હમીરદેવના રાજકવિ તથા મુખ્ય આમાત્યના પદપર બિરાજતા તેના વશમા હરિશ્ચંદ્ર થયા તેણે આગરે આવી જોપાચલમા નિવાસ કર્યો તેના પુત્ર રામચંદ્ર ગાન-વિદ્યામા અદ્વિતિય કુશળ હતા તેમહાન હરિલક્ષ્મી હોવાથી સાધુ સમાજમા, બાળા રામદાસજીના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

૧ પળાપમા આવેલા હાલનો જલધર પ્રાત-ચંદ્રકવિના પૂર્વજ મુળ પળાપના રહીશ હતા.

૨ પૃથ્વિરાજરાસામા, ચંદ્ર કવિના દસ પુત્રો લખ્યા છે (૧) સૂર (૨) સુન્દર (૩) સુગન (૪) જાહ (૫) બહુ (૬) બલિલદ્ર (૭) કેલરિ (૮) બારચંદ (૯) અવધત (૧૦) અને ગુનરાજ રાસાનો અપૂર્ણ લાગ જાહે પુરો કર્યો હતો.

૩ રણુથબોરમા, પૃથ્વિરાજના મૃત્યુ પશ્ચાત્ ચૌહાણોનું રાજ્ય સ્થાપિત થયું હતું. તે મહાન વિદ્યાળ ગઢછે અને હાલમા જેપુરને તાબે છે.

૪ બાલિયરના પ્રાચીન કિલ્લાનું નામ “ જોપાચલ ” છે.

(જે નામ. પાછળથી સમગ્રસારતમા પ્રસિદ્ધ થયું, અને “આધનેઅકબરીમા” પણ તે નામથીજ ગાયકશ્રેણીમા દાખલ થયા) તેણે પણ લાખો મમય ગોપાયલમા નિવાસ કર્યો હતો તેના સાત પુત્રો થયા કૃષ્ણચંદ્ર-ઉદારચંદ્ર-રૂપચંદ્ર-ભુદિચંદ્ર-દેવચંદ્ર-પ્રભોધચંદ્ર અને સાતમા સુરજચંદ્ર તે સાત પૈકીના પ્રથમના છ લડાઇમા વીરગતિને પામી બ્રહ્મલોકમા સિધાવ્યા અને હું સાતમે અધ-મતિમદ-નકામે સુરજચંદ્ર રહી ગયો, એક દિવસ કુવામા પડી ગયો, જેમા મારી પુકાર કોઇએ સાંભળી નહીં સાતમે દિવસ ચંદ્રપતિ શ્રીકૃષ્ણે મને બહાર કાઢ્યો, નેત્ર ખોલી લીધા અને કહ્યું, કે હું પુત્ર! જે ઇચ્છા હોય તે વરદાન માગી લે મેં વિનંતિ કરી કે, હે પ્રભુ ! આપની લક્ષ્મિ અને શત્રુનો નાશ ઇચ્છુ, તેમ આપનું સ્વરૂપ જોયા પછી અન્યતુ રૂપ ન દેશુ

તે સાંભળી કંઠજ્વાસિન્ધુ પ્રભુએ “એવમસ્તુ” (એમજ થશે) ક્ષણના પ્રબળ વિપ્રકુળથી તારા શત્રુનો નાશ થશે, અને તારી ભુદિ તથા વિદ્યા અચળ રહેશે એમ કહી માફ નામ સૂરજદાસ-સૂરશ્યામ રાણી પાછલી રાત્રિના અતર્ધ્યાન થઈ ગયા હું વ્રજમા જઈ વશ્યો અને શ્રીગુસાઇજી-શ્રીવિક્ર-લનાથજીએ મારી અદ્વૈતાપમા સ્થાપના કરી હું ‘પૃથુયજ્ઞનો વિપ્ર, નંદનદનનો મૌલ ખરીદેલો દાસ છું

૧ “ હું પૃથુયજ્ઞનો વિપ્ર છઉં ” એનો અર્થ એ થાય છે કે, પૃથુમહારાજના યજ્ઞમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ પુરુષના વંશનો છઉં.

ઉપરના પ્રદર્શી સિદ્ધ થાય છે કે, સૂરદાસજી ભતિના બ્રહ્મભટ્ટ અને બાહ્યાવસ્થાથીજ નેત્રહીન હતા હિન્દી ભાષાના મહાન્ આચાર્ય ચદમરદાસિના ઉદ્ભવ કુળમાં ઉત્પન્ન થઈ, પોતાના ઉદ્ભવ કવ્ય કિરણો સમગ્ર આર્યાવર્તમાં ફેલાવી ગયા છે.

સૂરદાસજીના સ્વરચિત્ર અન્વેષીજ, તે બ્રહ્મભટ્ટ હોવાનું જણાય છે, તેમાં દેશપણ શરૂને સ્થાન રહેતું નથી છતાં પણ કેટલાક ભાષા અતજિજ્ઞો પોતાની અજ્ઞાનતાને લઈને, કે પછી ઈર્વાન્ધ-તાને લઈને પણ બે સૂરદાસજીને બ્રહ્મભટ્ટ કહેવામાં સકોચાતા હોય તો તેના નિવારણાર્થે અમે ઉપરના પદનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરીશું, તો તે અસ્થાને નહીંજ ગણાય.

પદની પ્રથમની છ તુકમાં બ્રહ્મભટ્ટોની ઉત્પત્તિનું વર્ણન છે.

પ્રથમની બે તુકમાં જણાવ્યું છે કે, પ્રથમહી (આ વિશ્વ-સ્થનાની શરૂઆતમાં) દેવતાઓએ એક પૃથુ (વિશાળ) યજ્ઞ કર્યો જેમાંથી એક અદ્ભુત (રૂપ) પુરૂષ પ્રગટ થયો કે જેનું નામ બ્રહ્માજીએ વિચાર પૂર્વક “ બ્રહ્મ-રાવ ” રાખ્યું.

શ્રીવિષ્ણુપુરાણ-અંશ ૧, અધ્યાય ૧૩માં એવી કથા છે કે —

“ પિતામહ જેના દેવતા છે, એના પૃથુરાગળા યજ્ઞમાં એક વાર સોમરસ પાન કરવાને દિવસે ” સુતિ ” (સોમવધીનો રસ કાઢવાનું સ્થાન) માંથી મહાબુદ્ધિશાળી સૂત ઉત્પન્ન થયો અને તેજ દિવસે મહાવ્રતમાં પ્રાત્ર એવો માગવ જન્મ્યો. મુનિવરોએ સૂત-માગધને કહ્યું કે પ્રતાપવાન વેનગળા ના પુત્ર પૃથુનાં વંશાણું કરો સુચુ પ્રમાણે સ્તોત્ર માર્વાએ કર્મ તમારે યોગ્ય છે તે તમને પ્રાપ્ત થાઓ.

અક્ષરાવ એ બે શબ્દોના યોગથી બનેલો છે અર્થાત્ અક્ષર અને રાવ મલો અક્ષરાવ થયો હિન્દી ભાષામાં ભટ્ટને રાવ, રાય, કવિ, જગા, ઇત્યાદિ નામોથી ઓળખાયા આવે છે જેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, અક્ષરાવ અને અક્ષરભટ્ટ એ શબ્દો એકજ અર્થસૂચક છે

મારવાડ પ્રદેશના ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ કરનારા ખાતાના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ સ્વ મુન્સી દેવીપ્રસાદજીએ, મારવાડ રાજા-સાથી, હિંદુ ભાતિની એક સૂચિ બહાર પાડી છે, તેના રી-પોર્ટના ખાતા ઉદ્દેશ માં લખે છે કે ‘ કવિવશી અને અક્ષર રાવ વશી બન્ને એકજ છે ’ અને તે બ્રાહ્મણની એક અતિ પ્રસિદ્ધ શાખા છે

ત્રીજી તુકમાં “ પાન પય દેવી દયો ” અર્થાત્ આદ્ય શક્તિએ પોતાના સ્તનથી દુગ્ધપાન કરાવ્યું તે મહાન્ બાળકને જગદબાએ, પુત્રવત્ અકમાં ધાવણ કરી ૪૮મંદા જનની જેડે સ્નેહથી, વાતસલ્યપૂર્ણ પ્રેમથી, ધરણ્યે આના પુરાવામાં આર્વાવર્તના ધુરધર વિદ્વાનેનો મન આ નિચે દર્શાવવામાં આવે છે

“ હિન્દુધર્મ વર્ણુ વ્યવસ્થા ” નામક એક મહા-મહત્ત્વ ઉત્તર આર્યાવર્તમાં સ્થાપન થયું છે જેમાં, સનાતન ધર્મના મહાન્ સ્થભરૂપ, ભારતવર્ષના અનેક શાસ્ત્રવિશારદ વિદ્વાનો સભાસદ છે તેમની સંમતિથી મહત્ત્વના મંત્રીએ “ બ્રાહ્મણ-નિર્ણય ” નામક એક મહદ્ અન્ય છપાવ્યો છે.

જેમા ૩૨૪ પ્રકારના બ્રાહ્મણોની મીમાંસા, લેહ, લાવ વિગેરે અનેક શાસ્ત્રો તથા ભારત અને યુરોપાદિ દેશોના પ્રાચીન અર્વાચીન વિદ્વાનોના, તથા સરકારી રીપોર્ટોના આધારે, દાખલા-પુરાવા સહિત સ્પુટ કરેલ છે અને તેને આધારે હાલમાં યુદ્ધેલખડ ઇત્યાદિ પ્રાતોમાના, ન્યાયાલયોમા ધાર્મિક તકરારોના ફેસલા સુદ્ધા અપાયા છે તે અન્યમા બ્રહ્મભટ્ટ જાતિની ઉત્પત્તિ માટે જે લખવામા આબુ છે, તેમાથી એકાદ ફકરો આ નિચે ટાકી જતાવવામા આવે છે

ઉક્તઅન્યના પાના ૪૩૫ ના પેરા ૧ લામા અન્ય-કર્તાએ યુરોપિઅન વિદ્વાનુમી C S વિદ્યમ ફુક B A નો ઇચ્છેમા નિચે મુજબ પુરાવો આપ્યો છે

Once upon a time Brahma performed a sacrifice When two men appeared and stood before sacrificial fire When Mahakali saw that they were dying of thirst, she gave them suck from her breasts and named them Magadha and Suta The magadha Brahmin settled in the east and the Bhat Brahmins are their descendants

ભાવાર્થ—એક સમય, બ્રહ્માજીએ યજ્ઞ કર્યો તેમાથી બે પુરૂષ પ્રગટ થયા અને વેલી સન્મુખ ઉભા રહ્યા તેને જોઈ મહાકાળીએ પોતાના સ્તનથી દુધ પાચુ (ધવરાબો)

અને તેનું નામ માગધ અને સુત રાખ્યું માગધ બ્રાહ્મણ,
પૂર્વમાં વસી ગયા, અને ભાટ બ્રાહ્મણ (બ્રહ્મભટ્ટ) તેના સત્તન છે
ઉપર જણાવ્યા મુજબ, દૈવીશક્તિ પ્રાપ્ત કરનાર,
કવિ, પુરૂષના વશમાં પાછળથી મહા કવિ ચંદનરદાય, પ્રસિદ્ધ
ભાષા કાવ્ય વિશારદ થયા અને તેનાજ સુપ્રસિદ્ધ કુળમાં,
શ્રીમાન્ સૂરદાસજીનો જન્મ થયો છે જોવાત નિર્વિવાદ સિદ્ધ
છે એટલે તે વિશે વધારે વિવેચનની આવશ્યકતા જણાતી નથી.

પદના પાછલના ભાગનો અર્થ ઉપર લખાઈ ગયો છે, તેથી
વિશેષ ફેરફાર કરવા જેવું ન જણાવાથી પુનરુક્તિ કરી નથી.

રાસનું—શબ્દ

રાસ રંગ કહાન સગ અતિ વિચિત્ર ગુનનિધાન ।

સા રી મ મ પ ધ ની સુર માનની મીલાવે ॥

હરપ મુલપ મધ્ય લેત સ્વરજાદિ સુરહી દેત ।

સા (૬) ધ (૬) ધ્રુવિતપ (૬) પંચમ ૨ (૯) રીસ્વમ

ગ (૬) ગંધાર ન (૯) નીશ્વાર મ (૧૨) મધ્યમ સુર ગાવે ॥૧॥

દળ (૫) મૃદંગ ધી (૬) થોંગ થોંગ થર થર યા થી થી થી

ગીઢ (૩) તા તા ધ્લાંગ ધેનીકતા ધેનીકતા ધી ધી ધી

લાંગ ધી ધી ધી લાંગ કુ કુ જ્ઞાંગ જ્ઞાનનનનનન ગીઢ

ગીઢ બજાવે ॥

કૃષ્ણદાસ પીય પ્યારી રાસરંગ રાસ્યો મારી સરદ

રૈન ઝંજિઆરી ઈહિ છલી નીરસ મનમથહી લજાવે ॥૨॥

પ્રકરણ ૩ જી

જન્મસ્થાન અને સમય

સૂક્ષ્મા' જીનુ ખરેખર જન્મ સ્થાન અને જન્મ સમય અહીં શોધ કરવા છતાં પણ પ્રાપ્ત થઈ શક્યા નથી તેઓના ગ્રન્થો-માથી પણ, તે વિશે કાંઈ વિશેષ હકીકત મળી શકતી નથી પોતે પોતાના વર્ણનમાં ફક્ત પોતાના બાધવો યુદ્ધમાં વીરગતિને પામ્યા અને પોતે કુવામાં પડી ગયા, ત્યારબાદ શ્રી ગુસાઈજીએ અષ્ટછાપમાં સ્થાપના કરી એટલીજ હકીકત સવાય વિશેષ કાંઈ લખ્યું જણાતું નથી તેમ પોતાના ભાષણોમાં કયા સમયમાં અને કયા યુદ્ધમાં મરાયા તે વિશે કિચિત્ પણ હંસારો કર્યો નથી ફક્ત સાહિત્યલહરીની રચના ક્યારે કરી તે નિચેના પદથી જણાવ્યું છે

પદ—મુનિ મુખિ રસનકે રસ લેસ ॥

દશન ગૌરી નદકો લિખિ મુવક સંવત પેસ ॥

નદનદન માસ છપતે હીન ત્રતિયાવાર ॥

નદનદન જનમતે હૈ વાન સુખ આગાર ॥

તૃતીય રુક્ષ મુકર્મ યોગ વિચાર મૂર નવીન ॥

નદ નદનદાસ હિત સાહિત્યલહરી કીજ ॥

અર્થાત્—સવત ૧૬૦૭ ના વૈશાખમાસ અક્ષયતૃતીયા સુકર્મ યોગ અને બુધવારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ભક્તો માટે સુરદામે સાહિત્યલહરીની રચના કરી આથી વિશેષ કાંઈ જણાતું નથી *

સૂરસાગર જેવા મહાન્ અન્યની સૂચિ અગર તો પૃથ્વી સંકેત સિવાય, કોઈ પણ પદને શોધી કાઢવું મુશ્કેલ છે, તેમજ સાહિત્યલહરીના પદથી જ્ઞાતિ નિશ્ચય થઈ જતો હોવાથી વધારે શોધની જરૂર પણ ન રહી

સૂરદાસજીના જીવન સંબંધમાં જેમ ભિન્ન ભિન્ન મત છે તેમ તેમના જન્મ સવતમાં પણ, ભિન્ન ભિન્ન મત જોવામાં આવે છે

* સવત ૧૬૭૪માં હું મારા કુટુંબ સહિત ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાંના મુખ્ય મુખ્ય સ્થળોમાં, ચત્રાર્થે ગયેન, તે વખતે સોરમજી (વારાહક્ષેન) ના બ્રહ્મભટ્ટોની મુનાકાત દરમિયાન એક જીવારાય (આ તરફ બ્રહ્મભટ્ટો ‘બ્રાહ્મજી-રાય’ તરફે ઝોળખાય છે) નામના કવિ સાથે સૂરદાસજી વિશે ફેટનીક ચર્ચા થઈ આ ચર્ચાથી વિશેષ કંઈ જણવામાં આવ્યું નહિ, પરંતુ તેમણે જણાવ્યું કે સૂ. માગરમાં એક એવું પદ છે કે, જેમાં સૂરદાસજીએ પોતાની સંપૂર્ણ માહિતી આપી છે સાગમાદ મે મયુરાજી આની “વજ-મડવ કનમ”માં (જેનો હું પ્રથમ મેમ્બર હતો) ના પુસ્તકાલયમાં સૂરમ ગર અન્ય બહુ તપાસ્યો પરંતુ મને તે પદ મળ્યું નહોતું.

“શિવસિદ્ધસરોજ” કાર સવત ૧૬૪૦ ની સાલ જણાવે છે અને તે સમય “રકવિકીર્તિકુલાનિધિ” નો કર્તા પણ કબુલ રાખે છે “બ્રહ્મભટ્ટવશનો ઇતિહાસ” એ અન્ય લખનાર સવત ૧૫૪૦ બતાવે છે અને “પતાકા” માસિકને લેખક સવત ૧૫૬૨ જણાવે છે ચરિત્રચંદ્રિકામાં સવત ૧૭૧૬ સને ૧૬૪૦ લખેલ છે આ પ્રમાણે કહેનો. પણ એક નિશ્ચય નથી પરંતુ અમારા મત પ્રમાણે કેટલાક સંયોગો જોતા તો સવત ૧૫૮૭ કે તે લગભગ હીક લાગે છે કારણ કે સૂરસાગર અને સાહિત્યલહરીની રચના બાદ તેની અનુક્રમણિકા રૂપે “સૂર-સારાવલી” બની છે તેની રચનાનો સમય બતાવતા સૂરદાસજી લખે છે કે,

गुरु प्रसाद होत यह दर्शन, सरसठि बरसप्रबीन,
शिव विधान तक करउ बहुत दिन, तऊ पार नहि लीन.

૧ આ હિન્દી અન્ય સવત ૧૯૦૪ માં બનેલો લાપા કવિઓના દુક જીવનચરિત્રોનો છે, પરંતુ આની અદઃ આપેલ સાલ-સવત વિધાસપાત્ર નથી તેમ કેટલાક કવિઓનાં ખખખે-ત્રણ ત્રણ વાર જુદા જુદા નામ અને ઝા-ચના નમુના લખી દેવાથી મખ્યામાં કલ્પિત વધારો વિશેષ થયો છે

૨ આ અન્ય પણ હિન્દીમાં છે તેની અદર કવિ નામ-જન્મ સવત અને તેમના રચેલ ગ્રંથોની મખ્યા છે પરંતુ પ્રસ્તુત અથકારે શિવસિદ્ધસરોજનું અનુસરણ કરેલ હોવાથી તેમાં પણ ઉપરનો ભ્રમ દષ્ટિ ગોચર થાય છે.

લેખક.

આ ઉપગ્રી જણાય છે કે, સૂરદાસજીએ પોતાની ૬૭ વર્ષની અવસ્થાએ “ સારાવલી ” બનાવી સારાવલી અને સાહિત્યલહરી લગભગ તુર્તમાજ બનેલા છે એમ કેટલાક સયોગો ઉપરથી અનુમાન થઈ શકે છે અને સાહિત્યલહરીનો રચના કાળ સવત ૧૬૦૭ સ્પષ્ટ છે તે વિચારવાથી સૂરદાસજી સંવત ૧૫૩૭ થી સવત ૧૬૪૦ દરમિયાન જૂતળને અલકૃત કરતા એ માનવુ વિશેષ બધ બેસતુ છે કેમકે સવત ૧૬૪૦ ની આસપાસ સૂરદાસજીનો દેહાન્ત થયો છે કારણ સૂરદાસજીનો દેહાન્ત શ્રીગુસાઈજી-શ્રીવિકુલનાથજીના સમયમાં થયાનુ ચોરાશીવૈષ્ણવની વાર્તા ” ઉપગ્રી જણાય છે. શ્રીગુસાઈજીએ સંવત ૧૬૪૨ ના પોષ વદી ૭ ના રોજે આમુગ્યામોહલીલા કરી છે ચોરાશીવૈષ્ણવની વાર્તા શ્રી ગુસાઈજીના ચતુર્થલાલજી શ્રી ગોકુલનાથજીએ બનાવો છે તેમનો જન્મ સવત ૧૬૦૮ મા થયો હતો એટલે તે સૂરદાસજીના અવસાન સમયે લગભગ ૩૨ વર્ષના અર્થાત્ સૂરદાસજીના સમકાલીન હતા.

ચોરાશીવૈષ્ણવની વાર્તામા, શ્રી ગુસાઈજીએ, સૂરદાસની અદ્વૈતાધ્યાત્મ સ્થાપના કર્યાનુ ક્યાય જણાતું નથી પરંતુ સૂરદાસજી પોતે જણાવે છે, જેથી અનુમાન થાય છે કે, પોતે શ્રીવલ્લાભાચાર્યજીના શિષ્ય થયા બાદ બીજા ત્રણ કવિઓ પણ શ્રીઆચાર્યજીના શિષ્યો થયા અને ત્યારબાદ શ્રી

વિકૃતનાથજીના સમયમા બીબા પણ કેટલાક કવિઓ^૧ શિષ્ય થયા તેમાથી ઉત્તમ ઉત્તમ આઠ કવિઓની અષ્ટ-છાપ તરીકે ગણના કરી હશે. અને તે સમયથી સૂરદાસજી પણ અષ્ટછાપના

૧ એક પ્રાચીન પુસ્તકમાથી, અમને નિચેના ૧૬ દોહરા પ્રાપ્ત થયા છે જેમા સૂરદાસના સમયમા ૧૧૭ કવિ હોવાનું જણાયું છે જેમાના કેટલાક શ્રીમહાપ્રભુજીના અને શ્રીગુણાધજીના શિષ્ય હતા તે દોહરા આ નિચે આપ્યા છે

- દોહરા—સૂરદાસકે સમય મેં, જો કવિ મયે મહાન,
 ૧ ૨ ૩ ૪ ૫
 ઓલિરામ અકબર અગર દાસ કવિ કરનેસ; ૧
 ૬ ૭ ૮ ૯
 ચતુરવિહારી ગોપકવિ ઘનશ્યાનદ અમરેસ. ૨
 ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩
 આસકરન અજબેસ અરુ, કાદર કેસવદાસ,
 ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮
 ટોટર ગોવિંદ જૈત કવિ, ચરન ચતુરશ્રુજદાસ ૩
 ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩
 જીવન કેસો તાજ કવિ, હોલરાય કવિ સેમ;
 ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮
 જોષા જોયસી ચંદસલિ, કૃષ્ણદાસ કવિ હેમ. ૪
 ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩
 અમૃત, સ્વાનસ્વાના જગન, ઝઘોરામ કપાલ;
 ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭
 જમાલુદીન, જગનદ કવિ ગોવિંદદાસ જમાલ. ૫

૧ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા, પરંતુ અદ્યતન પૈકીના બીજા કવિઓની કવિતાઓનો મોટો સંગ્રહ સંપૂર્ણ ઉપલબ્ધ થતો નથી શ્રીવત્સાચાર્યજીના ૪ સેવકો મહાનુભાવી (૧)

૪૮	૩૮	૪૦	૪૨	
જમાલુદીન કલ્યાણકવિ,	ફૈઝી	બ્રહ્મ	ફઝીમ;	
૪૩	૪૪	૪૫	૪૬	૬
અમયરામ પરાંસદ્ધ કવિ,	ચિટ્તલ	ચિપુલ	રહીમ.	
૪૭	૪૮	૪૯	૫૦	
અમરસિંહ ઘનશ્યામ હુ,	દીલ્હ	નરોત્તમ	દાસ;	
૫૧	૫૨	૫૩	૫૪	૭
ચેતનચંદ કવિદ્ધ મહ,	વારક	વિદ્યાદાસ.		
૫૬	૫૭	૫૮	૫૯	
હિતસ્વામી ભગવતરસિક,	હત્ર	વિદ્યારીલાલ;		
૬૦	૬૧	૬૨	૬૩	૮
મિશ્રગદાધર માર્નાસહ,	લાલન	મોતીલાલ.		
૬૪	૬૫	૬૬	૬૭	
હરીદાસ હરિનાથ કવિ,	માનરાય	રઘુનાથ;		
૬૮	૬૯	૭૦	૭૧	૯
મિશ્રગનેસ કબીર અર,	લીલાધર	કવિનાથ.		
૭૨	૭૩	૭૪	૭૫	૭૬
દામોદર દિલ્દારકવિ,	દોલત	નાગરદાસ;		
૭૭	૭૮	૭૯	૮૦	૧૦
નદન હિતહરિવસકવિ,	સેન	નારાયણદાસ		

+ અહીં-એ રાગ બીરબનનુ ઉપનામ છે તેઓ કાવ્યમાં 'અહાભાને' એ મુજબ લખતા, કથાય કથાય "બીર" (અધેનામ)નો પદ્ય પ્રયોગ કરેલો છે, પરંતુ કાવ્ય-અર્થમાં, અહાનામથી વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે ઉપના કાવ્યમાં સર્વોત્તમ મનાય છે તથા "ઉપનામે બીરબીર"

સૂરદાસ (૨) કૃષ્ણદાસ (૩) પરમાનન્દદાસ (૪) કુમનદાસ
અને શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીના (૧) ચતુર્થજદાસ (૨) છીતસ્વામી
(૩) જોવિઠ્ઠસ્વામી અને (૪) નન્દદાસ^૧ એ અષ્ટકાપમા
ગણાય છે સપ્રદાયમા તેઓ અષ્ટસખા તરિકે સામાન્ય રીતે

^{૮૧} નીલકંઠ ^{૮૨} નૈદલાલકવિ, ^{૮૩} નદદાસ ^{૮૪} રસજ્ઞાન,
^{૮૫} નાભા ^{૮૬} નરવાહન ^{૮૭} નરસિ, ^{૮૮} નારાયણમટ ^{૮૯} તાન. ૧૧
^{૯૦} નિષા ^{૯૧} નિરંજન ^{૯૨} ઇંદ્રજીત, ^{૯૩} પૃથ્વિરાજકોજાન;
^{૯૪} લડમીનારાયણ ^{૯૫} શ્રી, ^{૯૬} ચલીમદ્રકોમાન. ૧૨
^{૯૭} વિઠ્ઠલનાથ, ^{૯૮} વિમુનાથકવિ, ^{૯૯} પદુમનાભ ^{૧૦૦} પરવીન;
^{૧૦૧} ભગવનદાસ ^{૧૦૨} મનોહરા, ^{૧૦૩} પરમાનન્દ ^{૧૦૪} નવીન. ૧૩
^{૧૦૫} માનિકચંદ ^{૧૦૬} નિહાલકવિ, ^{૧૦૭} મુકુન્દ ^{૧૦૮} મુવારક ^{૧૦૯} ચીર,
^{૧૧૦} દેવ ^{૧૧૧} દિનેશન, ^{૧૧૨} દાનકવિ, ^{૧૧૩} તેહી ^{૧૧૪} તોષી ^{૧૧૫} નધીર. ૧૪
^{૧૧૬} શ્રીપતિ જયપિ ભક્તિમ, ન્યૂન ન કલુક લલાત,
 તથપિ કવિતામે કહૌં સમતા કલુ ન દિલાત. ૧૫

૧ નન્દદાસજીનું પાંચમજરી (માનમજરી, અનેકાર્થમજરી,
રૂપમજરી ઇત્યાદિ) રૂકમણી મગજ, દાનલીલા, માનલીલા, રાસપચા-
ધ્યાય વિગેરે નાના નાના કાવ્ય તથા છુટક પદ જોવામાં આવે છે.

જોળખાય છે કારણ કે તેમને શ્રીકાકોરજની લીલાનો ખાસ અનુભવ થયો હતો અને તે અનુભવને તેમણે પદમાં ગાયો છે

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીનું, પૃથ્વીપરિક્રમાનું કાર્ય સંપૂર્ણ થયા બાદ, બ્રહ્મચર્યવ્રત સંપૂર્ણ કરી, ગૃહસ્થાશ્રમ અંગીકાર

^{૧૧૬}
વિદ્યાપતિ આદિક કવિન, જિતને મયે સુજાન,

^{૧૧૭}
કાવ્ય ભાવમેં, સુર સમ તુલસી* એક પ્રમાન. ૧૬

કહેવાય છે કે, નદાસજીએ આપું શ્રીમદ્ભાગવત કાવ્યમાં બનાવ્યું હતું પણ તેમનો માત્ર રાસપદ્યધ્યાયીનો ભાગ ઉપલબ્ધ છે અષ્ટાષ પદીના સૂરદાસજીનો સૂરમાગર અન્ય છપાયો છે કૃષ્ણદાસ અને કુમ્હાસના કાવ્ય કીર્તનમગ્ગ આદિ અન્યોમાં છુટા છાયા ઉપલબ્ધ છે અને પરમાનંદદાસજીના કાવ્યનો "પરમાનંદ સાગર" અન્ય અમને કેટલાક વરપત્રો શોધ બોળે હાલમાં મળી આવ્યો છે તે તેની શુદ્ધિ કામ આવે છે થોડી મુદતમાં એ અન્ય છપાશે ચતુર્ભુજદાસ અને છીતસ્વામીના કાવ્યો કીર્તનમગ્ગ આદિમાં છપાયા છે નદાસના ઉપર પ્રમાણે જોવામાં આવે છે અને ગોવિંદસ્વામીના કાવ્યમાં ૨૫૨ કીર્તન તથા ૧૨૧ ધમાર એ અન્યરૂપે અમારા તરફથી થોડા વખતમાં બહાર પડશે (પ્રકાશક)

* ઉપર જણાવેલા કવિઓમાં, મહાત્મા ગોસ્વામી તુલસીદાસ- જી સિવાય, એક પણ કવિ સૂરદાસજીની બરાબરી કરી શક્યો નથી. એ પ્રસિદ્ધ છે. પુષ્ટિમાર્ગના આ સર્વોત્તમ કવિને, શ્રીગુસાહજીએ, " પુષ્ટિમાર્ગના જહાઝ "ની ઉપમો આપી છે, તે યોગ્ય છે

કુર્યાબાદ આપ 'અડેલમા ગિરાજતા, તે દરમિયાન એક સમય મજમા પધારના ગાઘાટ ઉપર, સૂરદાસજીનો સમાગમ થયો તે વખતે સૂરદાસજીએ ઘણા શિષ્યો કરેવ તેમજ ગાન વિદ્યામા પણ પ્રવીણતા મેળવી પ્રસિદ્ધ થયેલ તેથી આ સમયે સૂરદાસજીની અવસ્થા^૧ ૪૦થી ૪૫ વર્ષની હોવી જોઈએ

ગમે તેમ હો, પરંતુ કવિગણ, નરહર, ખાનખા-
નાન, તાનસેન, કેશવદાસ, મીરાબાઈ, તુલસીદાસ, ઘલાદિ
સેકડો કવિઓ સૂરદાસજીના સમયમા ઉત્તર આર્યાવર્તમા
હતા, અને તે સર્વમા સૂરદાસજી અદ્વિતીય “સૂર” રૂપે
મનાતા તેથીજ એક કવિએ કહ્યું છે કે—

સૂર સૂર તુલસી શશી, ઉડ્ડગણ કેશવદાસ,

અવકે કવિ સ્વદ્યોતસમ, કહું કહું કરત પ્રકાશ

ખરેખર^૧ સૂરદાસજીની કવિતા, ઉપમા, ઉપમેય, અલ-
કાર આદિ સર્વ રત્નોની ખાણ છે ભાષાનું માધુર્ય, અને
ભક્તરસમા રમ બસ છે.

૧ અડેલ એ એક નાનું ગામકુ પ્રવાગથી ૩ ગાઉ દૂર
શ્રીયમુનાજીને દિનારે છે

૨ “ નિજવાર્તા ” નામક પુસ્તકમા શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી અને
સૂરદાસજીનું પ્રાગટ્ય લગભગ સમયમા ચર્ચાનું જણાવ્યું છે શ્રીમદ્
વલ્લભાચાર્યજીનું પ્રાગટ્ય મત ૧૫૩૫ સ્વત્ર વદી ૧૧ નું છે (આથી
પછી ઉપરના અનુમાનને પુષ્ટિ મળે છે) શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીએ મત
૧૫૮૭ના અસાક સુદી ૨ ના રોજે લીધા કરી છે, તે અગાઉ લગ-
ભગ ૪, ૫ વર્ષપર બન્નેનો મેળાપ થયાનું જણાય છે લેખક.

પ્રકરણ ૪ થુ

સૂરદાસજીનું સક્ષિપ્ત જીવનવૃત્તાંત.

*

ગત ત્રણ પ્રકરણોમાં, અમેજો સૂરદાસજીની જાતિ, જન્મસ્થાન, જન્મ સમય, બિજા બિજા દૃષ્ટિએ લખાયેલા બિજા બિજા વૃત્તાંતો, ઇત્યાદિ ઉપર આલોચના કરી તે ઉપરથી સૂરદાસજીના જીવનચરિત્ર વિશે, જે સત્ય હકીકત સમજાય છે તેને આ પ્રકરણમાં યોગ્ય સ્વરૂપમાં લખવાનો અમારો પ્રયત્ન છે.

૫ દરમી શતાબ્દીમાં, સમગ્ર ભારતવર્ષમાં, અધાધુની છવાઈ ગઈ હતી જોકે બાબુ લોદી પડાણોની હુટકાટ, અને બીજી બાબુ બાબરની મહત્વાકાંક્ષાથી આખો મુલક ખળ-ભળી ઉઠ્યો હતો. સવત ૧૫૮૪માં સગરાણાના પ્રચ્છા-પાશિની નવાજાઓ ઉત્તર હિંદમાં ઠેકઠેકાણે પ્રજ્વલિત થઈ ગઈ હતી. સવત ૧૫૯૩માં શુજરાતના બહાદુરશાહે ચિતોડ

પ આક્રમણ કરી, ચિતોડને સ્વાધીન કરી લેવાથી સમસ્ત મેવાડીઓમાં ત્રાસ વર્તી રહ્યો હતો. ત્યારબાદ દુક મુઠ્ઠ તમાજ બાબરના પુત્ર હુમાયુને બહાદુરશાહે હસવી શુજરાત મુઠ્ઠાં જાતી લીધું. સવત ૧૫૯૮માં ચૈરશીહે હુમાયુને

હરાવી ઠેક સિંધમાં નસાડી મુકયો વિગેરે ઘટનાઓથી આખો દેશ અશાન્ત બની ગયો હતો. તોડોને પોતાના જન-માલનું રક્ષણ કરવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું હતું અને ચારે માજી નાસ ભાગ થવા લાગી હતી. તે સમયમાં, અન્ય વ્યવસાય કરતા, લડાયક વ્યવસાય વિશેષ મહત્ત્વનો થઈ ગયો હતો. જે સશક્ત, હથિઆર વાપરવામાં વધારે કુશળ હોય, તેની ઉન્નતિ થવામાં વાર ન લાગતી બાબારામદાસજીના છ પુત્રો પણ સૈન્યમાં દાખલ થયા હતા. બપોરે સવત ૧૫૮૩માં, ઇબ્રાહિમ લોદી અને મહાન્ વિજયી બાબરશાહનું તુમુલ્લ સુદ્ધ થયું. તેમાં તે બધા વીરગતિને પ્રાપ્ત થયા. દેશની અવ્યવસ્થા અને લોડોની નાસભાગમાં બાબારામદાસ અને સાતમાં સૂરદાસ વિખુટા પડી ગયા. બાદ સવત ૧૫૮૪ માં બાબરે હિન્દુસ્તાનનો ગાદી હસ્તગત કરી, ફતેપુર સીક્રી વસાવી રાજ્યનો બહોળસ્ત કરી, અમુક વખતને માટે સુલેહશાતિ સ્થાપિત કરી લીધી. તે અરસામાં બાબારામદાસજી પુત્ર વિયોગને લીધે દુઃખી થઈ, કાશી, અયોધ્યા, પ્રયાગ ઇત્યાદિની યાત્રા કરવા ચાલ્યા ગયા.

સૂરદાસજી જન્માષ્ટ હતા એટલે તે દોડધામમાં, આશા નજીકના કોઈ કુવામાં પડી ગયા. જ્યાં અતિ ધીરજથી, પ્રભુ સ્તુતિ અને ધ્યાન કરતા, છ દિવસ વ્યતીત કર્યા. પરંતુ સાતમે દિવસ અતિ અકળામણ થવાથી ભેર શેરથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચક્રની સહાયતાથી સ્મર્યમાન કરવા લાગ્યા,

છપ્પય—જવહિં વિલંબ નહિં કિયો, હાક હરનાકુલ માર્યો;
જવહિં વિલંબ નહિં કિયો, કેશ ગહી કસ પછાર્યો;
જવહિં વિલંબ નહિં કિયો, હુલત વ્રજ મિરીરાજ ઉપાર્યો;
જવહિં વિલંબ નહિં કિયો, દ્રૌપદી સીર પેરાયો;
કહે સૂર કર જોરકેં, તુમ દયાલ રુકમની રવન,
કાટ ફંદ મો અંધકી, અવ બિલવ કારન કવન.

કરુણાસિંધુ ભગવાન પોતાના ભક્તનું કદ સહન કરી શક્યા નહીં, તત્કાલ પ્રગટ થઈ સૂરદાસજીને કુવામાથા કહાડયા, નેત્ર ખોલી દીધા અને કહ્યું કે, હે પુત્ર ! વરદાન માગી લે !

સૂરદાસજી પૂર્વજન્મના સસ્કારી તો હતાજ, બળી પિતા પાસેથી સંગીતવિદ્યાના અભ્યાસમા અકોનિશ, ભગવાનના યશસ્વીર્તનનું ગાન કરવાથી મન પણ નિર્મળ થયે-લુંજ હતું બધુઓ અને પિતાના વિયોગથી વૈરાગ્યના અકુર ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યા હતા એટલે સસારની કેમપણ વસ્તુપર અનુરાગ નહોતો તેમા સાન દિવસનું, એકાચચિત્તથી થયેલુ તપ, તમામ કલમપોને ભસ્મ કરવા સમર્થ હતું પરમત્માના સ્મરણુ માત્રથી અજાગીલ જેવા પાપીઓ અને વાદિમક જેવા પારાધિઓ પણ મહાન પદના અધિકારી થયા છે તો જેને પ્રભુનો સ્પષ્ટાત્કાર થાય, તેની આત્મશુદ્ધિ વૈરાગ્ય, અને અ-

નન્ય ભક્તિ વિષે કહેવાનું જ શું હોય ? તુર્તજ સૂરદાસ-જીએ, અતિદિનતા પૂર્વક વિનયસહ કહ્યું કે, હે પ્રભો ! આપની ભક્તિ સિવાય, સસારની કોઈ પણ વસ્તુની મને અપેક્ષા નથી આપનાં ચરણારવિહાર મને પ્રેમલક્ષણભક્તિ ઉત્પન્ન થાઓ, તેમજ મારા શત્રુઓનો વિનાશ થાઓ, પ્રભુએ આજ્ઞા તરીકે, તથાસ્તુ (એમજ થાઓ) દક્ષિણના પ્રબળ બ્રાહ્મણકુળથી તારા 'શત્રુઓ નાશ પામશે આ સાલળી સૂરદાસજીએ, પ્રાર્થના કરી કે, હે દયાસિંધુ પ્રભુ ! આપના સ્વરૂપના દર્શન કર્યા પછી, અન્ય કોઈ પણ રૂપ મારી દ્રષ્ટિમા ન આવે.

તન સમુદ્ર ભવ સૂરકો, સીપ મયે ચલ લાલ,
હરિ મુક્તાહલ પરતહીં, મુદિ ગયે તત્કાલ.

તુર્તજ નેત્રો બધ કરી લીધા અને લગવાનું શ્રી હસ્ત પકડી લીધા, પરંતુ પ્રભુ હસ્ત છોડાવી અતધ્યાન થઈ ગયા ત્યારે સૂરદાસજીએ કહ્યું કે,

૧ શત્રુઓનો લૌકિક અર્થ કરવામાં આવે તો, મોગલકુળ અને અતૌકિક અર્થ કરવામાં આવે તો કામક્રોવાદિક, દક્ષિણના વિપ્ર કુળથી શત્રુઓનો નાશ થશે તેમા પણ લૌકિક અર્થમાં, દક્ષિણના પેથાઓથી મુસલમાનોનો પગળ્ય થયો છે અને અતૌકિક અર્થ લઇએ તો સૂરદાસજીના ગુરૂ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી દક્ષિણના બ્રહ્મકુળદિપક હતા.

લેખક.

બૈદ છુટાયે જાત હો, નિવલ જાનિકે મોહિ;

હરદેસેં જવ જાઓગે, મરદ કહુગો તોહિ.

ત્યારબાદ ત્યાથી ચાલી સુરદાસજી, આગ્રા અને મથુ-
રાજીની વચ્ચે શ્રીયમુનાજીના કિનારા ઉપર ગૌઘાટ નામક
સ્થાનમાં, પોતાનું નિવાસ સ્થાન કરી રહ્યા.

હિંદુસ્થાનના મુલાગ્તે, જ્યારે મહાન્ મોગલસમ્રાટ
અકબર બાદશાહની સત્તા બમ્બી અને હિંદુ મુસલમાનોને
સમાન પદવી મળવા લાગી, તેમજ હિંદુ હો કે મુસલ-
માન હો પરતુ જે ગુણી હોય તેની કદર થવા લાગી, ગુણીઓની
ગુણગ્રાહકતા વધી સમગ્ર ભારતમાં ન્યાયી રામરાજ્ય વ્યાપી
ગયું તે સમયે, બાબા રામદાસજી, પુત્રશોધની ધૃતગાથી
કરતા કરતા દિલ્લી આવી પહોંચ્યા મગીતવિદ્યામાં, તે સમય-
માં તેઓ એક અદ્વિતાય પુરૂષ હતા સમગ્ર આર્યાવર્તમાં
તેઓ તાનસેનથી બીજે નબરે ગણાતા “આમ્બનેઅકબરી”
તેમજ અન્ય મુસલમાન ઇતિહાસ લખનારાઓએ પણ રામ
દાસજીની પ્રશંસા મુક્તકંઠે કરેલી છે “સુન્નાબિબુલનાવા-
રિખ” નામક અથ મુલ્લા અબદુલકાદિરે ફારસીમાં, અકબરના
રાજ્યકાળમાં લખ્યો છે તેમાં રામદાસજીને બીબા તાન-
સેનનું પદ આપ્યું છે

જ્યાં ઝવેરીઓ વસતા હોય, ત્યાં ઝવેરાતનું મુલ્ય અકાયા વિના રહે નહીં. અકબરના દરબારમાં પણ ગુલુ-આહુક દાનેશ્વરી પુરૂષોનો તોટો નહોતો. તે સમયમાં જગતના મહાન્ મહાન્ બદ્ધપુરૂષોથી અકબરનો દરબાર, ઇંદરાજના દરબારની તુલના કરવામાં, ભારતવાસીઓને માટે સર્વ પ્રકારે યોગ્ય હતો, જેની ખ્યાતિ આજ રચેત ઇતિહાસોમાં, સુવર્ણ-ક્ષરે અકિત થયેલી છે તેમાંના અકબરના એક મુખ્યમંત્રી બેરામખા ખાનખાનાન મહાકવિ અને ગુલુસ હતા તેમની હજુરમાં, સેક્રેટરી કવિઓ અને ગવૈયાઓ રહેતા તેઓ મોટા મોટા ઇનામો તથા પગાર મેળવતા, બેરામખાના સુપુત્ર અ-બ્દુલરહીમ ખાનખાનાએ, અઝકવિનો એકજ છપ્પય સાબળી છત્રીસ લાખનું ઇનામ એકજ સમયે આપ્યાનું પ્રસિદ્ધ છે, આવા ગુલુઆહુક પુરૂષનું નામ સાબળી રામદાસજી તેની કચેરીમાં ગયા, ત્યાં સત્કાર પામી, આદર સહિત તેમના ગવૈયાઓમાં દાખલ થઈ ગયા.

સવત ૧૬૧૮ માં રામદાસજીના એકે દુપદ ઉપર પ્રસન્ન ચર્મ, ખાનખાનાએ, એકે લાખ ટકા રોકડા તથા કેટલુંક ઝવેરાત ઇનામમાં આપી દીધું જેથી બાદશાહે ખાન ઉપર ગુરસે ચર્મ કેટલાક રાજપ્રકરણી કારણે દર્શાવી પદબ્રહ્મ કર્યા ખાન ગુજરાતમાં આજ્યા ગયા અને રામદાસને બાદશાહે પોતાની ગવૈયા શ્રેણીમાં દાખલ કર્યા, આમને અકબરીમાં ગવૈયાની

ટીપમા, પ્રથમ પક્ષિના ગવૈયાઓમા, પ્રથમ નગરે નામ નોંધાઈ ગયું, આપિ પર્યંત ઇતિહાસના અનુભવીઓ બહુએ સૂરદાસજી, ગૌઘાટ ઉપર પ્રભુ ભજનમા દિવસો ગયીત કરવા લાગ્યા, પોને પિનાતુડ મહાન્ ગવૈયા તથા ભગવદ્ ભક્ત હોવાથી, અનેક જીજ્ઞાસુઓ આવવા લાગ્યા તથા પ્રભુપ્રેમાનુભવનું પાન કરવા લાગ્યા તેમા કેટલાક તો સૂરદાસજીના શિષ્ય બની ગયા જે શિષ્ય થના તેને હરિગીર્તન બનાવીને શિખવતા અને ભક્તિનો ઉપદેશ કરતા ત્યાંથી સૂરદાસજી સૂરસ્વામી તરીકે પ્રખ્યાત થયા

તે સમયમા, ઉત્તર હિંદુસ્તાનમા, શ્રીમદ્ આચાર્યજી શ્રીવલ્લભાચાર્યજી, પ્રસિદ્ધ આચાર્યશિરોમણિ હતા એક સમય આચાર્યશ્રી અડેલથી શ્રીમજ્જમા પધારતા ગૌઘાટ ઉપર બિરાજ્યા ત્યારે સૂરદાસજી પોતાની શિષ્યમંડલી સહિત, આચાર્યશ્રીને દર્શને આવ્યા, તે વખતે આપે (શ્રીઆચાર્યજીએ) આજ્ઞા કરી કે, સૂરદાસજી ! કાંઈક ભગવદ્વચન સંભળાવે

ત્યારે સૂરદાસજીએ નિચેનું પદ સંભળાવ્યું

ધનાશ્રી— હૌં હરિ સવ પતિતનકો નાયક ।

કો કરિ સકૈ વરાવરી યેરી, રૈતૈ માનકો લાયક ॥

જો તુમ અજાણેલ સૌં કીની, સોપાંતિ લિલ પાઝં ।

હોય વિશ્વાસ થલો જિય અવને, ઔરે પતિત બુલાઝં ॥

सिमटे जहां तहां ते सबकोऊ, आय जुरै इक ठौर ।
 अबके इतने आन मिलाऊं, बेर दुसरी और ॥
 होडा होडी मनहुलास करि, करे पाप भरी पेट ।
 सबहिन लै पायन परिहौ, यही हमारी भेट ॥
 ऐसे कितने कहो बनाऊं, सुमरन है भयो आडो ।
 अबकी बेर निवार लेउ प्रभु, सूरपतितको ढांडो ॥ १ ॥
 पद २ जुं— प्रभु में सब पतितनको टीको ।
 और पतित सबघोस चारके, मेंतो जनमतहीको ॥
 बधिक अजामील गनिका तारी, और पूतनाहीको ।
 मोहि छांड तुम और उबारे, मिटे शूल कस जीको ॥
 कोउ न समरथ सेव करनको, खेंचि कहत हों लीको ।
 मरियत लाज सूर पतितनमें, कहत सबनमें नीको ॥ २ ॥

पद ३ जुं— अब में नाच्यो बहुत गुपाल ॥
 काम क्रोधको पहर चोलना, कंठ विषयकी माल ॥
 महामोहको नूपुर बाजत, निंदा शब्द रसाल ।
 भ्रम भये मन भयो पखावज, चलत कुसगत चाल ॥
 तृष्णा नाद करत घट भीतर, नाना विधि दै ताल ।
 मायाको कटि फेंटा बा-थो, लोभ तिलक दियो माल ॥
 सूरदासकी सभी अविद्या, दूर करो नंदलाल ॥ ३ ॥

आ साबजी श्रीमहाप्रभुलुओ आजा करी के, सूर
दास तमो सूर थडने आवा कायरना वेखु केम उय्यारो छे ?
काधके भगवद्बीवानु वखुन करे। त्यारे सूरदासे कछु के,
हु काध दीला नखुतो नथी जेथी श्रीआचार्यलुओ इरीथी
आजा करी के, स्नान करी आवे। हु तमने भगवद्बीलाभा
प्रवेश करावीथ जेथी सूरदासलु स्नान करी आब्या, महाप्रभु-
लुओ तेमने प्रदक्षिणार्पण करावी श्रीमद्भगवतना दशम
स्कंधनी अनुकंमण्डिका सलगावी।

अस ! कडेवानु रहु न थु ? हुइय थकु तो मुद्दा न
हुता तेमा श्रीआचार्यलु जेवा समर्थ थुइना श्रीकृस्तथी
दीवानुनाजन अजगुं थुं समस्त भगवद्बीला सन्मुख
भूर्तिमान थगुं जगुं, श्री आचार्यलुना कृपालाजन पनी गया.
तुर्तज नियेनु यह गाथु

चक्रजरी चलि चरन सरोवर, जहँ नहि प्रम वियोग ।
जहँ भ्रमनिमा होत नहि कबहुं, वे सागर सुख जोग ॥
सनकसे हस मीन शिव मुनिजन, नख रवि प्रभा प्रकास ॥
प्रफुलित कमल निमेष न शशिदर, गुजत निगम सुवास ॥
जेहिंसर सुभग मुक्ति मुक्ताफल, मुकृत विमल जड पीजे ॥
सो सर छाडि कुबुद्धि बिहंगम, इहा रहि कहा कीजै ॥
तहां श्री सहस्र सहित नित क्रीडत, शोभित सूरजदास ॥
अब न सुहाय विषय रसछीछुर, वा समुद्रकी आस ॥

ત્યાર બાદ શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેમને શ્રીપુરૂષોત્તમ-
સહસ્ર નામ સંભળાવ્યું જેથી સમગ્ર શ્રીમદ્ભાગવત કઠાએ
થઈ ગયું ત્યાં ત્રણ ^૧ દિવસ બિરાજી સૂરદાસને સાથે લઈ
શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીગિરિસજીજી ઉપર શ્રીનાથજીના મંદિરમાં
પધાર્યા અને સૂરદાસને કિર્તન સેવામાં સ્થાપિત કરી દીધા.

અદનને બાળવા છતાં, તેની સુગંધ ફેલાતી જાય છે
કેવડાને એક બાળુ ફેંકી દેવાથી તેની સુવાસના ઘટાડો થતો
નથી સુશ્વવાનું વસ્તુઓને શોષવાના પ્રયત્નો અશ્વયો અને
સમુદ્રોમાં પણ થાય છે તેમ સૂરદાસજી મજની અદરના શ્રી
ગિરિરાજ જેવા એકાતસ્થાનમાં શ્રીનાથજીના મંદિરમાં રહી,
કિર્તન કરતા હતા છતાં પણ તેમના કાવ્યકુસુમની સુગંધ
સમગ્ર ભારતમાં પ્રસરી ગઈ, તે છેક દિલ્હીના ઉચ્ચ તાજપર
મિરાજમાન મોગલ સમ્રાટ શહેનશાહ અકબરના દરબાર
સુધી પહોંચી ગઈ

અકબરની ઇચ્છા થઈ કે, સૂરદાસજીના સ્વમુખથી તેનું

૧ આ ત્રણ દિવસમાં સૂરદાસજીએ જન્મલીલા બાળલીલા,
ગોકુનલીલા ઇલાદિના ઘણાં નવા પદ બનાવ્યાં છે તે તમામન અહીં
લખવાથી પુસ્તકનું કદ વધી જાય જેથી અટકવું પડે છે પરંતુ
અમારો વિચાર "સૂરદાસપદમગ્રહ" બહાર પાડવાનો છે તેમાં
વિસ્તરથી લખવામાં આ વશે લેખક

આન સાંભળવું. જેથી મથુરાના સુખા ઉપર પરવાનો મોકલ્યો કે, સૂરદાસને અમારી હજુરમા રવાના કરો

મથુરાના સુખેશ્વરે આ સમાચાર સૂરદાસજીને કહેવરાવ્યા, પરંતુ ભક્તને કોની પરવા હોય ? જે જગતના બાદશાહની હજુર સુધી જઈ પહોંચ્યો હોય, તેને દિલ્હીના બાદશાહની કંઈ જરૂર ? સૂરદાસજી ગયા નહીં, અને કહેવરાવી દીધું કે, મારાથી ત્યાં જવું નહીં અને, હાકેમ ભલો હતો તેણે કેટલાક બુદ્ધિમાન સજ્જનો મારફત કહેવરાવ્યું કે સૂરદાસના ન જવાથી કદાચ બાદશાહ એમ સમજી લેશે કે, આ હાકેમથી મારી રૈયતનું રક્ષણ થઈ શકશે નહીં, કે જેનું કહેવું એક સાધારણ સાધુ પણ માનતો નથી ત્યારે બીજા પ્રબળ પુરૂષોને તો કેમ વશ રાખી શકશે ? આવા વિચારથી મને અહીંથી ખસેડી, બીજો હાકેમ નિમે અને તે કદાચ આપ સર્વેને દુઃખ કર્તા થઈ પડે તો અસંભવિત જેવું નથી માટે આપ માફ અને આપનું સાફ ઈચ્છતા હો તો સૂરદાસને સમજાવી બાદશાહ પાસે મોકલાવો અને તેમાજ લાભ છે

આથી બેચાર ગૃહસ્થોએ સૂરદાસજી પાસે જઈ કહ્યું કે, મહારાજ ! આપને તો બાદશાહની પરવા નથી પરંતુ હાલના હાકેમથી અમને ઘણું સુખ છે તે જો આપના ન જવાથી પદબ્રહ્મ થાય અને બીજો અધિકારી આવે તો ધર્મદેશી હોય તો સમગ્ર વ્રજમહલને હેરાન થવું પડે, માટે આપ અમારા

હિત સાર દિલ્હી પધારે જેથી સૂરદાસજીએ બાદશાહને પચવાનો વાચી સંભળાવવા કહ્યું એક ગૃહસ્થે તે વાચ્યો જેમા લખેલ હતું કે, “ અમે સાંભળ્યું છે કે, વૃન્દાવનમા સૂરદાસ મોટા કવિ અને ગવૈયા છે તેને અમારી હજુરમા મોકલો હો ” આ વખતે બાદશાહ ફતેપુર સીકી હોવાનું સાંભળી સૂરદાસ ત્યાં ગયા બાદશાહને ખગર થતા, આદર સન્માન પૂર્વક કચેરીમા બોલાવ્યા થોડો વાર્તાલાપ અને કુશળ સમાચાર પુછ્યા બાદ, કાર્મિક ગાવાનું કહ્યું, તે સાંભળી સૂરદાસ નિચેનું પદ બોલ્યા

રાગ બીલાવલ— મન રે તું કર માધોસૌં પ્રીત ।

કામ ક્રોધ મદ લોભ મોહ તું છાંડ સર્વે વિપરીત ॥+

ઉપરનું પદ સંપૂર્ણ બોલ્યા તે સાંભળી બાદશાહ બહુ પ્રસન્ન થયા તેવામા એક હજુરીયે કહ્યું કે, કાર્મિક હજુરની પ્રથસા સંભળાવો ત્યારે સૂરદાસે નિચેનું પદ ગાયું

નાહિ ન રહ્યો મનમે ટૌર ।

નદનદન એકઠીન કૈસે આનિયે ઝર ઔર ॥

ચલત ચિતવત દિવસ જાગત, સુપન સોવત રાતિ ॥

હૃદયતે વહ મદન મૂરનિ છિન ન રૂત ઉત જાતિ ॥

+ આ પદ “સૂરપચિશી” નામથી પ્રસિદ્ધ છે જે પચિસ કડીનું વિસ્તારથી લખાયા મા આવશે લેખક.

કહત કયા અનેક ઝૂઘો, લાલ લોભ દિલાઈ ॥
કહા કરોં ચિત્ત પ્રેમ પૂરણ ઘટ ન સિંધુ સમાઈ ॥
શ્યામ ગાત સરોજ આનન, લલિત ગતિ મૃદુહાસ ॥
સૂર જૈસે દરસ કારન મરત લોચન પ્યાસ ॥

આ સાંભળી બાહશાહે પુછ્યું કે, સુરદાસજી ! જ્યારે
આપના નેત્રો કાંઈ જોઈ શકતા નથી ત્યારે જોવા દર્શન
માટે પ્યાસથી કેમ મરે છે ?

આનો ઉત્તર સુરદાસજી તરફથી કાંઈ ન મળ્યો ત્યારે
બાહશાહે મનમાં જ નિશ્ચય કર્યો કે, સુરદાસના નેત્રો
લૌકિકતા કાંઈ જોઈ શકતા નથી પરંતુ ત્યાં (લીલામાં) જેવું
દેખે છે, તેવું વર્ણન કરે છે

ત્યાર બાદ કેટલીક ચર્ચા થઈ, છેવટ બાહશાહે કહ્યું
કે, સુરદાસજી ! આપની ઇચ્છા હોય તે માગી લેયો જવાબ
મા સુદાસ બોલ્યા કે, આપના તરફથી વિદાય મળવા
સિવાય મને અન્ય કોઈ પણ વસ્તુની ઇચ્છા નથી

આ સાંભળી બાહશાહે પ્રસન્ન થઈ કહેવા લાગ્યા કે,
સુરદાસજી ! આપની એ પ્રકારની તારોફ તો હું હમેશા સા-
ભળતો, એક તો સ્વતઃ મહાકવિ, બીજી જ્ઞાનવિદ્યામાં અતિ
નિપુણતા પરંતુ આજે ત્રીજી એક બાબત એ પણ જોવામાં
આવી કે, આપ તદ્દન નિરપૃષ્ઠી, નિખાલસ સાચા સાધુ છો

એમ કહી બાદશાહે એક ^૧સદી મનસખનો પરવાનો લખાવી સૂરદાસજીને અર્પણ કર્યો સૂરદાસે કહ્યું કે, હું તો સાધુ છઉં મનસખ લઈને શું કરીશ ? ત્યારે બાદશાહે કહ્યું કે, જેમ આપ સાધુ છો તેમ હું પણ બાદશાહ છું આપ આપની સાધુપણાની ટેક છોડી શકતા નથી તેમ હું પણ માથે બાદશાહી મરતબો કેમ ત્યાગી શકું ? મટે મરી નિવનતિ સ્વીકારવી પડશે. આપ આ આવકને પરોપકારમાં ખર્ચી નાખજો,

બાદશાહના અતિઆગ્રહને લીધે, તેમનું માન રાખી સૂરદાસે એક સદી મનસખ કબુલ કર્યું ત્યારથી સૂરદાસનું નામ આઈને અકબરી”માં દાખલ થઈ ગયું સૂરદાસ થોડો સમય પોતાના પિતા સાથે રહ્યો, પાછા વજમા આગ્યા અને અતઃ કાળ પર્યંત શ્રીનાથજીની કીર્તનસેવામાં દિવસો વ્યતીત કર્યા.

અમુક પ્રમાણોપરથી એમ જણાય છે કે, વજવાસ દર-મિયાન અમુક સમય સૂરદાસજીએ કાશી^૨નિવાસ કરેલ તે

૧ એક સદી મનસખના ૩ બાગહતા પહેલા નમરના રૂ. ૭૦૦ બીજાના રૂ. ૬૦૦ અને ત્રીજા નમરના રૂ. ૫૦૦) માસિક અપાતા

૨ ગોસાઇ તચિન (હિંદુ) ગ્રંથમાં “કાશીનો ધૂમકેતુ” એ મથાળા નિચે કાશીના સુખેદારના અત્યાચાર વિષે પશુન છે તેમાંના એક પ્રસંગમાં લખ્યું છે કે કાશીનો કરોડી હિંદુ સાધુઓની કડી તોડતો અને સાધુઓની પર્ણકુટીઓને બગાડી નાખતો તેમના જીવનમયી કાશી, પ્રયાગ, અગ્રામાં આદિ સ્થળોમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો હતો.

વખતે કાશીના અધિકારીનો પ્રશ્ન ઉપર જીલમ વધી જવાથી તેને પદબ્રહ્મ કરી એ અધિકારા નિમવા માટે, બાદશાહે એક પત્ર સૂરદાસ ઉપર લખાવે તેમની ઇચ્છાનુસાર નવા હાકેમ નિમવાનું જણાવેલ, પ્રસ્તુતપત્રનો અનુવાદ અમો પાછલના ભાગમાં આપશું

જે આ વાર્તા સત્ય હોય તો, હિન્દુઓને તે એક અતિ ગૌરવનો વિષય ગણાય કે, એક મહાન સમ્રાટ પોતાના એક કુરોડી અધિકારીની નિમણૂક માટે એક હિન્દુ સાધુનો અભિપ્રાય માગે ત્યારે તે સાધુનો પ્રભાવ કેવો અને કેટલો સમજવો ? જેના પ્રભાવની છાયા, હિન્દુસ્થાનના પાયતખ્ત ઉપર પણ પડે છે આવા પૂજ્યપાદ મહાપુરૂષવિષે અમો કેટલા અજ્ઞાન છીએ ? એ વિચાર પણ અમને અતિ દુઃખ કર્તા થઈ પડે તો તેમાં અસંભવિત શું છે ?

૧ અઢી લાખ રૂપિયા (તે વખતના સિકા) થો જે સરસુ માની નિમણૂક થતી તેને એક કરોડી હાકેમ કહેવામાં આવતો, મોટા મોટા પ્રતિના સુમેદારોને આ પગાર મળતો તેઓની સત્તા અત્યારના ગવર્નર જનરલ જેટલી હતી

લેખક

એક સમય તેણે અડેલમાં શ્રીગુસામજીના પિતાનું જૂનું ધરમદિર હતું તે બોદાવવાનું ત્યાંના નગરદાર (પસાઇતા) ને કહેવરાવ્યું, આ વખતે શ્રીગુસામજી પરિવાર સુદા શ્રીગોકુનમાં રહેતા, એડલમાં ફક્ત બે ચાર વૈષ્ણવો શિવાય કોઈ નહોતું જે વૈષ્ણવો હતા તેમાંથી એક વૈષ્ણવ શ્રીગોવર્ધન શ્રીગુસામજી પાસે ગયો, અને તમામ વર્તમાન

અ ત કાળ.

એક દિવસ સૂરદાસજી, શ્રીગોવર્ધન નજીકના પરાસોલી (ચદ્ર-સરોવર) નામના ગામમાં, રાસ યોતરા પાસે ગયા અને શ્રીનાથજીની ધ્વજના દર્શન તથા દ ઉવત્ કરતા કરતા ત્યાની રજમા લોટવા લાગ્યા. મહિરમા રાજસોગ આવ્યા હતા. પરંતુ કીર્તનના સમય ઉપર સૂરદાસ જોવામાં ન આવવાથી, શ્રીગુસાર્થજીએ સેવકોને પુછ્યું કે, સૂરદાસજી કેમ જણાતા નથી? ત્યારે એક સેવકે જણાવ્યું કે, મહારાજ ! મેં તેમને ચદ્રસરોવર તરફ જતા જોયા છે તેથી શ્રી-

કહ્યા આ વખતે સૂરદાસજી ત્યાં હાજર હતા, તેમણે એક ભજન બનાવી બાદશાહ પાસે ફનેપુગમીકી મોકલ્યું જેમાં કાશીના કરોડીના અત્યાચારનો ઉલ્લેખ હતો.

ભજન વાંચી બાદશાહ હાકેમ ઉપર ધણોજ નારાજ થયો, તુરંત એક પરવાનો કાશી મોકલ્યો, તેમાં જણાવ્યું કે, અમારો બીજો હુકમ થતા સુધી તમારે કાશી ઝોડી ક્યાય જવું નહીં તેમજ કાઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ ત્યારમાદ બાદશાહે સૂરદાસને ખમર આપ્યા કે તમે અડેલ જઈ, તમારા ગુરૂના સ્થાનની, તમારી ઇચ્છા મુજબ વ્યવસ્થા કરો. તમનો નમરદાર તમારી દરેક પ્રકારે સહાયતા કરશે તેને મેં અહીંથી જુદો પરવાનો લખાવી મોકલ્યો છે. શ્રીગુસાર્થજીની આગ્રાથો, સૂરદાસજી બેચાર રૈણુઓ સાથે લઈ અડેન ગયા, અને ત્યાં થોડા દિવસ રહ્યા. તે બજાર કાશીમાં ગેઠ પુરૂષોત્તમનાસને મળવાથી, તે અડેલ આવ્યા અને સૂરદાસજીને ઘણું આગ્રહ સાથે કાશી તેડી ગયા.

ગુસાઈજીએ સેવકોને તે તરફ મોકલ્યા અને આજ્ઞા કરી કે,
“ પુષ્કિમાર્જનું જહાઝ ” કુષે છે, દોડો, અને જેને જે વસ્તુની
ધિક્કા હોય તે તત્કાલ ગ્રહણ કરો. આવો અમુલ્ય વસ્તુનો
ભંડાર પુનઃ પુનઃ મળવો દુર્લભ છે ત્યારબાદ રાજભોજ
સરાવી આરતી કરી, પોતે પણ સેવકો સાથે ચંદ્રસરોવર
પધાર્યા ત્યાં સૂરદાસને રજમા દોટતા જોઈ પુછ્યું કે, સૂર-
દાસજી શું સ્થિત છે ?

ત્યારે સૂરદાસજીએ વિનંતી કરી કે, પધારો, હું આપના
દર્શનની શાહુ જોઈ છું એમ કહી નીચેનું પદ ગાયું

રાગ-સારંગ—દેखો देखो हरिजुको एक सुभाय ।

अति गभीर उदार उदधि प्रभु, जानि निरोमजिराय ॥

राइ जितनी सेवाको फल, मानत मेरु समान ॥

समक्षि दास अपराध सिन्धुसम, बुन्द न एकीजान ॥

बदन प्रसन्न कमल पद सन्मुख, देखतहि है ऐसो ॥

ऐसो विद्वत्तहु भये सुमुख छवि, जब देखौ तब तैसो ॥

भक्त बिरह कातर करुणामय, डोळत पाछे लागे ॥

सूरदास जैसे प्रभुको कित, दिजे पीठ अभागे ॥

ઉપરનું પદ સાંભળી ચતુર્ભુજદાસ આદિ વૈષ્ણવોએ કહ્યું
કે, સૂરદાસજી ! પ્રભુ મહિમાનો તો, આપે સાગર ભરી દીધો
છે. હવે કાંઈક અર્ધમહિમા સંભળાવો ત્યારે સૂરદાસે જવાબ

આપ્યો કે, હું તો ગુરૂ અને પ્રભુને એક જ સ્વરૂપ સમજી
હું એમ કહી નિયેનું પદ સંભળાવ્યું

દ્રઢ ફન ચરણન કેરો, ખરોંસો દ્રઢ ફન ચરણન કેરો ।
શ્રીવલ્લભ નસવંદ્રછટા વિના, સર્વ જગમાંજી અંધેરો ॥૧॥
સાધન ઓર નહીં આ કલિમેં, જાસોં હોત નિવેરો ॥
સૂર કહા કહેં દિવિદ આંધરો બના મૂલકોં ચેરો ॥૨॥

આ પદમાં સૂરદાસજીનો શ્રીવલ્લભાચાર્યજી તથા શ્રીગુ-
સાઈજી માટે કેટલો અમાધ પ્રેમ હતો તે જણાઈ આવે છે.
“ધન” શબ્દથી જેમ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીમાં મારી દહ આસક્તિ
છે તેમ શ્રીગુસાઈજીમાં પણ છે એવો અર્થ સૂચવાયો છે
આ રીતે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી તથા શ્રીગુસાઈજીની એકતા જણાવી
છે, માટે આગળ શ્રીવલ્લભનખચદ્ર કહ્યો છે ખરી રીતે
અહિં આ ચરણનખચદ્ર કહેવો ભેદજો, પણ તેમ કહ્યું નથી
તેનું જો પ્રયોજન છે કે, ઉપર શ્રીગુસાઈજીને “ચરણ” કહ્યા
છે તેની એકતા જણાવવે તેની પુનરુક્તિ અહિં આં કરી
નથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજી અને શ્રીવિકૃલેશના ચરણનખચદ્રની
છટા વગર આખા જગતમાં અધકાર રહે છે છટાનો અર્થ
અહિં આ એમની કૃપા સમજવાનો છે જ્યાં સુધી જીવને
એમની કૃપા હોતી નથી ત્યાં સુધી તે બધા અધસમાન
હોય છે. અહિં આ પણ નખચદ્રના “કિરણ” કહેવા ભેદજો
તેને જદ્યે “છટા” શબ્દના પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે,

માટે છટાનો અર્થ વિદ્યુત્નો ચમક સમજવી બેઠાંએ “સખ” થી જોવા અર્થનું ધ્વનન થાય છે કે, જેમ વિદ્યુત્પ્રકાશથી એકદમ સત્વરવેગથી અધકાર નષ્ટ થાય છે તેમ કૃપાકટાક્ષ માત્રથી અજ્ઞાનતા દૂર થઈને સકલવસ્તુના જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે કોઈને અહિંઆ શકા થાય કે નખચદ્રને તે કૃપા સંભવતી હશે ? તો એના ઉત્તરમા જણાવવાનું કે, જેમ શ્રી ઠાકોરજી સર્વ અંગે આનંદમય છે તેમ શ્રીઆચાર્યજીના સર્વ અંગ પણ કૃપામય હોઈ શકે, તો નખચદ્રમા પણ કૃપા સંભવિત છે આ પદ્ધતિથી સુરદાસજી એમ કહે છે કે, શ્રાવણભાગ્યજી અને શ્રીગુનર્ણજીના ચરણચરણથી સર્વ વસ્તુ સાધ્ય બને છે અર્થાત્ અજ્ઞાન દૂર થાય છે જગત્ એ પણ સત્ય છે અને ભગવદ્રૂપ છે અને જીવ એ ભગવાનના અશ છે, માટે તેમનું કર્તવ્ય પ્રભુની સેવા કરવાનું છે એવું સત્ય-જ્ઞાન તેમના હૃદયમા ઉદય પામે છે આ ચર-શરણ નિવાસ બીજી કોઈ પણ સાધનનથી અન્ય કોઈપણ સાધનના નિષેધ કરે છે શ્રીઠાકોરજી અને શ્રીઆચાર્યજી એ ભિન્ન છે એમ જે કોઈ જાણે છે તે અધતુલ્ય છે પણ સૂદામજી અહિંઆ કહે છે એ બે સ્વરૂપને ભિન્ન રીતે જોવામા-એમા દ્વૈવિધ્ય નિહાળવામા હું આધવો છું, અથવા હું તો ઉભય એક જ સ્વરૂપ છે એમ જાણુ છું, અને તેથી જ શ્રીઆચાર્યજીના પદો ભિન્ન કર્યા નથી* અથવા લોક વિધિથી તેમ વેદ-

* આને પણ વૈષ્ણવમંડળીઓમા થીભગવદ્વાર્તા વચ્ચે રહ્યા બાદ અવકાશ પ્રમાણે ધ્યાન કીર્તનો ગવાય છે પરંતુ ઉપનું પદ

વિધિથી એમ બે રીતે આધળો છું, કારણકે લોકવિધિ તથા વેદવિધિ બેમાંથી કશામાં પણ મને સૂઝ પડતી નથી હું તો ફક્ત લોકવેદાતીત વસ્તુને જ અહણુ કરૂં છું વળી પોતે પહેને એ તે ‘વિનામૂલકો’ કોઈ પણ વસ્તુની અપેક્ષા વગરનો

“દૃઢ હન ચરણુન કરો” છેવટમાં બોલાવું જોઈએ એવા નિયમ જ (આ પદ બોલાય એટલે સમાપ્તિ થઈ ગયાય છે) જેમ અન્ય અન્ય અપ્રદાયોમાં “અચ્યુત કેશર” થા સમાપ્તિ ગયાય છે તેમ શ્રીરામનીય અપ્રદાયમાં (પુષ્ટિભાગમાં) ઉપરોક્ત ૧૬થ સમાપ્તિ થાય છે

આ પદનાં બાવનાં માટે જુઓ “પુષ્ટિભાક્તમુગ્ધા” માસિકનું વર્ષ ૭ અંક ૨ બો આ કીર્તનની પ્રથમ લીટીમાં ૧૩ અક્ષરો છે એનો બાવાથ એમાં કે કે / અષ્ટવર (અર્થ કૃષ્ણ ચારણ મમ) ૫ પચાક્ષર મળીને ૧૩ અક્ષરો થાય છે, તેથી આ પક્તિના પાંચનું ફળ અષ્ટાક્ષર અને પચાક્ષરના પાંચનું છે ત્યાર પછીની લીટીમાં ૨૧ અક્ષરો છે એટલે ૧૦ પ્રાણુ અને ૧૧ ધ્વનિયો હોય છે તેમની શુદ્ધિ વિના સધળું બ્યર્થ છે માટે એમ કહે છે કે આ લીટીમાં એ ૧૦ પ્રાણુ તથા ૧૧ ધ્વનિઓની શુદ્ધિ થાય છે તે શુદ્ધિ માટે સર્વ સાધનનો ત્યગ કરા શ્રીવલ્લભનો આશ્રય કરવો. લીટી ત્રીજીના પૂર્વાધર્માં નિ સાધનતાનો ઉપદેશ છે તેમાં ૧૮ અક્ષરો છે એટલે શ્રીમદ્ ભાગવતના ૧૮૦૦૦ શ્લોક અમર ગીતાના ૧૮ અધ્યાયના પાંચના ફળ જેટલું ફળ તેથી પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ આ લીટીનો એક એક અક્ષર તે ભાગવતના હજાર શ્લોક અને ગીતાના એક અધ્યાય બરાબર છે

આ રીતે આખા પદની બાવના ત્યાં આપેલી છે જગ્યાજગ્યાએ ત્યાંથી જોઈ લેવી.

ચેરા છુ એમ કહે છે અર્થાત્ પોતે નિષ્કામવૃત્તિવાળા છે એમ જણાવે છે

આ પદ ધણું જ ઉચ્ચભાવનાવાળું છે દરેક પુષ્ટિ-માર્ગીય વૈષ્ણવે તો જરૂરી એનો અર્થ પૂર્વક પાઠ કરવો બેઠ્યો, કારણકે આમા શ્રીવદ્વમાચાર્યજી તથા શ્રીમુસાઈજીનું સ્વરૂપ સૂદાસજીએ વર્ણુ યુ છે

આટલું બોલી અસાવધ થઈ ગયા, નેત્રોની હિલચાલ વિપરીત બોનાના આપી, તુરત જ શ્રીમુસાઈજીએ નજીક જઈ, આજ્ઞા કરી કે, સૂદાસજી ! નેત્રોની વૃત્તિ કયા છે ?

ઉપરના શબ્દો, શ્રવણમા અથડાતા, સાવધ થઈ નિચેનું એક અતિમ પદ ગાયું

રાગ વિહાગ—

સ્વંજન નૈનરૂપ રસ માટે ।

અતિસે ચારુ ચપલ અનિયારે પલ પિંજરા ન સમાટે ॥

ચલિ ચલિ જાત નિકટ શ્રવનનકે, બલટ પુલટ તાટંક સમાટે
સૂરદાસ દરસન ગુણ અટકે, નાતર અવ હડિ જાતે ॥

“ ઉડિબાતે ” શબ્દની સાથે જ ઢેહ રૂપી પિંજરામાથી આત્મારૂપી હંસ ઉડી ગયો

“ મન સમુદ્ર મયો સૂરકો, સીપ મયે ચલ્લલાલ,
હરિ મુક્તાફલ પરતહીં, મુદિ મયે તત્કાલ. ”

અહિં આ જ સૂરદાસજીના જીવનવૃત્તની સમાપ્તિ થાય છે

વિશેષ શોચનીય તો એ છે કે, તેમના સમકાલીન કવિઓએ તે વિષે કાંઈ પણ ઇસારો સરખો પણ કર્યો નથી, તેમ તેમના જીવન મરણની મિતિ કે સવત-સાવ લખેલ નથી તેમ પોતે પણ વિશેષ કાંઈ જણાવી ગયા નથી. જે થોડું લખાયેલું ઉપલબ્ધ થાય છે તે પણ પરસ્પર વિરોધિ છે જેથી હવે જે કાંઈ પણ લખવામા આવે તે કલ્પનાના થોડા દોડાવતા જ્યાં સુધી ફરી શકે તેટલી મર્યાદામા જ કાળી શકાય તેમ છે

અસ્તુ

પ્રકરણ ૫ મું.

સૂરદાસજીની ભક્તિવિષયક કવિતા

કવિ ન જગતિ કાવ્ય કુર્વતેઽલંકૃતિભા-

દ્ભવતિ તદપિ ચારુ શ્રૂયતે યયપીદમ્ ।

તદપિ વિષયદોષાદુત્તમૈર્નેદ્યતે હિ

વ્યભિચરતિ યદિ સ્ત્રી કિ ગુણૈઃ સદ્ધિરન્યૈઃ ॥

ભાવાર્થ — જગત્માં કેટલા કવિઓ કાવ્યો કરતા નથી । તેમાં અક્ષર હોવાથી તે સુદર હોય છે તેમ તેનું શ્રવણ પણ થાય છે તો પણ તેમાં વિષયના દોષ હોવાથી ઉત્તમ યુરુષો એ કાવ્યો તરફ દષ્ટિપાત કરતા નથી બે કોઈ સ્ત્રીનામાં વ્યભિચાર દોષ હોય તો પછી તેનામાં બીજા અન્ય સદ્ગુણો હોય તો પણ શું ?

(શ્રીદેવકીનંનનકૃત “રસાન્વિકાવ્યમ્” સર્ગ ૧૪-૬૧)

મહાનુભાવી સૂરદાસજીના જે કવિતોએ ભક્તોના હૃદય સર કરી લીધા છે તે કેવા પ્રકારના છે તે આપણે હવે અવલોકીશું આ કાવ્યો, આજકાલ સાહિત્યસંદિમાં પાશ્ચાત્ય કુસુમોની ભારકે દ્રક્ષ્ય બાદ્યથી આકર્ષક પણ વસ્તુતઃ સૌરભ-

શૂન્ય, કાવ્યો હોય છે તેવા પ્રકારના નથી એમા કોઈ મનુષ્ય-
ની પ્રશસા અગર પ્રકૃતિના સૌહાર્યનું નિરૂપણ નથી ફક્ત
મનુષ્યજીવનની વિવિધ સ્થિતિઓનું નિર્દેશન, તેમજ સમાજ
જીવનના પ્રશ્નોની સમીક્ષા તેમા કરવામા આવી નથી તેનું
કારણ સ્પષ્ટ છે, કે સૂરદાસજી જો કે કાવ્ય બનાવતા હતા,
તે છતાં તેઓ ફક્ત કાલીદાસાદિની માફક કવિ નહોતા, પણ
તેતો જયદેવાદિની માફક ભક્ત કવિ હતા આ ભક્ત કવિઓ
હંમેશા પોતાના કાવ્યોમા પ્રકૃતિ અને પુરુષથી પર જે અચક્ષ્ણ
અને સનાતન તત્ત્વ છે, તે તત્ત્વનું જ યશોગાન તથા તેનું
સ્વરૂપ વર્ણન કરવામા મગ્ન બનતા તેથી સામાન્યતઃ કાવ્ય-
શાસ્ત્રોમા જે કાવ્યનું લક્ષણ આપવામા આવેછે તે રીતે જો
આ કાવ્યોની પરીક્ષા કરવામા આવે તો તેમા સામાન્યવાચકને
કદાચ સંતોષ ન મળે એ સંભવિત છે, પણ ઉપર જણા-
વવામા આવ્યું છે તે પ્રમાણે આ ભક્ત કવિઓ કદી પણ
ધર્મશ્રદ્ધા કવિત્વશક્તિનો દુરુપયોગ કરતા નહોતા કાલિદાસા-
દિએ રઘુવંશ અગર મેઘદૂત જેવા કાવ્યોમા ઉત્તમ પ્રકાર-
ની કવિત્વશક્તિના ચમત્કરો આપણને દર્શાવ્યા છે તે છતાં
જણાવવું જોઈએ કે એ કવિઓ પોતાની અદ્ભુત શક્તિનો
દુરુપયોગ કર્યો છે જે અલાઠિક શક્તિથી અલૌઠિક તત્ત્વોના
રહસ્ય ઉઠેલવા જોઈએ, તેને બદલે તેને પાર્થિવ તત્ત્વોમાજ
રોકી દીધી છે આથી અનેક ગુણોથી શોભિત હોવા છતાં
પણ, વ્યભિચાર દોષવાળી સ્ત્રીની માફક તે કવિત્વશક્તિ

નિષ્કૃષ્ટગદને પ્રાપ્ત થઈ છે એમ સંજેદ જણાવવું જ પડે છે. પણ સૂરદાસજીએ આ ઈશ્વરહત્ત કવિત્વશક્તિને અલૌકિક પ્રદેશમાં જ વિસ્તરવા લીધી છે અને એ પ્રદેશમાં જ આ શક્તિ વિવિધ રીતે પોતાનું નૃત્ય તથા કાંડન નિરકુશ રીતે કરી રહી છે સામાન્ય રીતે કાવ્યનો આત્મા રસ માનવામાં આવે છે, પણ તે રસ કયો અને કેવા પ્રકારનો તે વિષયને આલંકારિકોએ યથાર્થ રીતે વર્ણવેલો નથી, પણ સૂરદાસજી એ બહુજ નિપુણતાથી અને સૂક્ષ્મતાથી આ વિષય ઉપર પ્રકાશ નાખ્યો છે અને રસ આત્માવાળી કવિતા કેવા પ્રકારની હોય તે તેમણે ઉદ્ધરણોથી જણાવ્યું છે તેઓના મતે પરમતત્ત્વ બ્રહ્મજ રસરૂપ છે અને તે રસાત્મક પ્રભુની રસકીડા અગર લીલાનું કાવ્યમાં અવતરણ થાય તોજ તે કાવ્યનો આત્મા રસ છે એમ યથાર્થ રીતે કહી શકાય.

સૂરદાસજીનું કાવ્યસાહિત્ય અતિ વિપુલ છે તે ભગવદ્વિષયક જ છે ભગવાનના ગુણ તથા લીલા એજ એનો મુખ્ય વિષય છે ભગવન્ના સ્વરૂપની સિદ્ધિ જીવને બરાબર થઈ શકે તેટલા માટે સારની અસારતા તથા મિથ્યાત્વનું જ્ઞાન કરાવવું જોઈએ તેટલા માટે જ્ઞાન તથા વૈરાગ્યના પણ ઉદ્ગારો આ ભક્ત શિરોમણિએ કહાડ્યા છે અકબર બાદશાહના સમયમાં જે જે સમકાલીન કવિઓ થઈ ગયા તે સર્વમાં આ કવિ ઉત્તમપદે ગિરાજતા હતા તેમાં કેઈ પણ જાતની અતિશયોક્તિ નથીજ અન્ય સર્વ કવિઓની

મધ્યમા તારકમધ્યમા ચંદ્રની માફક એ વિરાજી રહ્યા હતા. જો કે ભક્તકવિનો સ્થૂલદેહ પરમાણુ ભેગો મળી ગયો છે છતાં તેમની કીર્તિચંદ્રિકા અમરત્વને પ્રાપ્ત થયેલા તેમના અક્ષરદેહને હજી પણ પ્રકાશી રહી છે. હિંદી સાહિત્યમાં અનેક કવિઓ થઈ ગયા છે છતાં તેમની કીર્તિને ક્ષત કરી શકે તેવો બીજો કોઈ થયો નથી. તેમની કવિતાનો રસરૂપી આત્મા પ્રસાદ માધુર્ય તથા ઓજસુશુશ્રી સુશોભિત બનેલો છે, અને તેનો દેહ અનેક શબ્દાલંકાર તથા અર્થાલંકારના વૈચર્યથી ભૂષિત અને રમણીય હોય છે. સાહિત્યની દૃષ્ટિએ કવિતા કામિનીને શણગારવામાં અન્ય કોઈપણ ભાષાકવિએ આટલી સાવધાનતા વાપરી હોય તેમ જણાતું નથી. આવા ઉત્તમ શણગારથી અવકૃત થયેલી આ કામિની (કવિતા) પોતાના પતિ પ્રભુની શુશ્રૂષા કરવામાં તત્પર બનેલી છે. તેમ રસિકના કોમલતા, ભાવ વૈવિધ્ય, પદવાહિત્ય, હૃદયગમતા તથા આર્જુનકૃત્વ ઇત્યાદિ અનેક ગુણના અખાર સમાયલા છે. રસાત્મક પ્રભુના રસવર્ણનથી તે ઉભરાઈ જાય છે. નિર્મળ ગંગાજીના પ્રવાહની માફક આ રસધારા તેમની કવિતાના ઉદાનમાં સતત વહ્યા કરે છે અને સર્વ કાવ્યકુસુમો તથા કલિઠાઓને સૌરભયુક્ત બનાવે છે.

અહો કવીન્દુ ! તમારી કવિતા-ચંદ્રિકાનો પ્રકાશ ઝીલનાર કેટલાંકે આત્માઓને તમે પુનિત કર્યા છે ! કેટલાંકોના હૃદયની અનિયતો છૂટી ગઈ છે ! કેટલાંકોની પીપાસા

શાન્ત થઈ હશે ! અને કેટલાઓને જીવનમાથી અવિદ્યારૂપી તમગપટલી દ્વર કરી સત્યભાનુના દર્શન કરાવ્યા હશે ! તમારી સુધાનું પાન કરનારા કેટલાએ અમરત્વને પ્રાપ્ત થયા છે અને થશે ! સસારના તાપ તથા કલેશરૂપી અગ્નિથી હૃદય બનતા કેટલાએ હૃદયોને તમે અનુપમ શાન્તિરૂપી ઔષધોપચારથી સ્વસ્થ બનાવ્યા છે ?

આ ભક્તકવિની કવિતા અનેક શુભોનો આકર હોવાથી એમના સખધી નીચે પ્રમાણે કહેવાય છે

ઉત્તમપદ કવિ ગગને, ઉપમા મેં વરવીર,
કેશવ અર્થ ગંભીરતા, સૂરતીન ગુણવીર.
કવિતા કર્તા તિનહૈ, તુલસી-કેશવ-સૂર;
કવિતા રેતી ઇન લુની, સીલાચિત્ત મજૂર.
તત્ત્વ તત્ત્વ સૂરે કહી, તુઝસી કહી અનૂઠિ,
વચી સુચી કવીરા કહી, ઔર કહી સવ ઝૂઠો

તેમની કવિતામા મુખ્ય ૧ સૂરસાગર, ૨ સૂરસાગવહી, ૩ સૂરસામાયણ ૪ સાહિત્યલહરી અથવા દ્રષ્ટકૃત છે આ ઉપરાંત છુટક પદો ઇત્યાદિ હજારોની સંખ્યામા છે

૧ સૂરસાગર—આ મહાન કાવ્યમા શ્રીમદ્ભાગવતના બારસકંધનું હિન્દી ભાષામા એમની પ્રાસાદિકવાળીમા અનુવાદાત્મક અવતરણ છે સૂરદાસજી સેવક થયા ત્યારપછીથી શ્રીમદ્ભગવાદભાષ્યજી ઘણી વખત તેમની પાસે શ્રીમદ્ભાગવત-

ની કથા કહેના, તેમજ પોતે રચેલા શ્રીસુખાધિનીજીનું
રહસ્ય પણ તેમની આગળ ઉઘાડતા, વળી દશમસ્કંધની
અનુક્રમણિકાપાણી તેમની આગળ કહી સંભળાવવામાં આવી હતી
એક સમયે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ પોતે દશમસ્કંધના
શ્રીસુખાધિનીજીના પ્રારભમાં કરેલી મંજલાચરણની કારિકાનો+
પ્રથમ શ્લોક તેમની આગળ કહ્યો, એ-લે તે શ્રવણ કરીને
સુરદાસજીએ તદનુસાર શ્રીઆચાર્યજીની સમક્ષ નીચે પ્રમાણે
નવીન પદ તેમને સ્ફુરિત થયું અને ગાયું

ચક્રદરી ચલિ ચરન સરોવર, જહાં ન પ્રેમ વિયોગ,
તહાં ભ્રમનિશા હોત નહીં કબહુ, વે સાયર સુખ જોગ ૧
તનકસે હસ મીન સબ મુનિજન, નસ્ત રવિ પ્રભા પ્રકાશ,
પ્રફુલ્લિત કમલ નિમેષ ન સ્પર્શી અરુ, ગુજત નિગમ સુવાસ ૨
જિહિં સર સુભગ મુક્તિ મુક્તાફલ, સુકૃત વિમલ જલ પીજે;
સો સર છાંડી કુબુદિ વિહગમ યહાં કહા રહિ કોજે.
તહાં શ્રીસદસ સહિત નિત ક્રીડત, શોભિત સૂરજદાસ;
અબ ન સુઠાય વિષય રસ ડિલ્હર વા સમુદ્રકો આસ

આ પદ શ્રવણ કરીને શ્રીઆચાર્યજીની ખાત્રી થઈ
કે સુરદાસજી ખરેખર કોઈકે અલૈ કિક કાવ્યશક્તિ ધરાવે છે,

+ નમામિ હૃદયે શેષે લીલાક્ષોરાધિશાયિનમ્ ।

લક્ષ્માંસહસ્રલીલામિ સેવ્યમાન કલાનિધિમ્ ॥

જુઓ આ પ્રમગ માટે 'એરાશી' પૈશ્વવની વર્તા પ્રસંગ ૧)

કારણ કે મગનાચરણની કારિકામાં જ્યાં લક્ષ્મીસહસ્રકીર્તિમિ
સેવ્યમાન કાન્તાનિધિમ્ એમ કહ્યું છે તેને સ્થાને અહિં આ
તેમણે “તહા શ્રી સહસ્ર મહિત નિત કીડન શોભિત સૂરજ
દાસ” આ પ્રમાણે ગાયું છે મૂળની છાયા બરાબર તેમણે
આણી છે એમ જાણીને તેમની પ્રશંસા કરી શ્રીવક્ષભાગ્યાર્થ-
જીનો પ્રેમ તેમના ઉપર દિન પ્રતિદિન વધતો ગયો
હવે દરરોજ ભગવદ્ગુણની તથા લીલાની અનેક કથાઓ
તેમની આગળ વર્ણવામાં આવતી હતી આ સઘળું
સાવધનતાથી સૂરદાસજી શ્રદ્ધા કરતા આથી હવે તેમનો
ભગવાનની લીલાનો સંપૂર્ણ અભિનિવેશ થયો આના પરિણામે
એમની કાવ્યશક્તિને વિશેષ સ્થિતિ મળ્યું અને તેથી તે
શ્રીમદ્ભાગવતના રૂપમાં ખીલી નીકળી અર્થાત્ આ પછી
તેમણે શ્રીમદ્ભાગવતને બાપામાં ગાયું આ કાવ્યનો સંગ્રહ
સૂરસાગરના નામથી પ્રચલિત છે એમાં અનેક પદો મૌકિત-
વત્ પ્રકાશી રહ્યા છે એમાંથી અપણે થોડાક ઉદાહરણો
અહિં આ લઈશું આમાં ભક્તિ, જ્ઞાન, વેરાગ્ય, મત્સરમહિમા,
તૃષ્ણા, અવિદ્યા, શુરમહિમા, તથા પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ મત્સરદિ
અનેક વિષયો ઉપર સ્વતંત્ર પદો કુદનની સાથે સુગંધની
માફક શોભી રહ્યા છે

ભગવાનની ભક્તવત્સલતા કેવા પ્રકારની છે તેનું વર્ણન
પ્રથમસ્કંધમાં કરતા સૂરદાસજી કહે છે

॥ રાગ ધનાશ્ચી ॥

મધુકો દેવો એક સુમાઈ ॥

અતિ મધિર ઉદાર ઉદધિ સરિ જાન શિરોમણિ રાઈ ॥૧॥
 તિનકાસોં અપને જનકો ગુણ માનત મેરુસમાન ॥
 સકુચિ સમુદ્ર ગનત અપરાધહિ ઘુંદ તુલ્ય મગવાન્ ॥૨॥
 વદન મસજ કમલ જ્યોં સન્મુખ દેસત હોં હો જેસે ॥
 વિમુક્ત મયે અકૃપિણ નિમિષહું ફિર ચિતયો તો તૈસે ॥૩॥
 ભક્તવિરહ કાતર કરુણામય ઢોલત પાછે લાગે ॥
 સૂરદાસ પસે સ્વામીકો દેહી સુ પીઠ અમાગે ॥૪॥

આ પદમાં કહેછે કે ભગવાન્ એટલા બધા ભક્તવત્સલ
 છે કે પોતાના સેવકને તૃણ જેટલો (ક્ષુદ્રક) શુભ હોય છતાં
 પ્રભુ મેરુસમાન માને છે ભક્તના નાના શુભને પ્રભુ મહાન્
 તરીકે સ્વીકારે છે ભક્ત જે અદ્ય સેવા કરે છે તેને પ્રભુ
 ઘણી તરીકે ગણે છે કારણ કે પ્રભુ તો ઉદાર સ્વભાવના છે
 વળી ભક્તના સમુદ્ર જેટલા નિ સ્તીમ અપરાધો હોય પણ
 તેને આપ બિન્દુ સમાન ગણે છે, આ રીતે ભગવાન્ની ભક્ત-
 વત્સલતાનું વર્ણન આમાં કર્યું છે

નીચેના પદમાં ભક્તને મહિમા સૂરદાસજી ગાય છે

॥ રાગ-સારંગ ॥

જાપર દીનાનાથ ઢરે ॥

સોઈ કુલીન વડો સુન્દર સોઈ જીનપર કૃપા કરે ॥૧॥

રાજા કૌન વડો રાવણતેં ગર્વહીન ગર્વ ગરે ॥

રાંક વ કૌન સુદામાહુ તે આપ સમાન કરે ॥૨॥

રૂપ વ કૌન અધિક સીતાતેં જન્મ વિયોગ ધરે ॥

અધિક કુરૂપ કૌન કુવિજાતેં હરિ પતિ પાડ વરે ॥૩॥

યોગી કૌન વડો જાણે તેં તાકો કામ છરે ॥

કૌન વિરક્ત અધિક નારદ સૌં નિશિ દિન ભ્રમત ફિરૈ ॥૪॥

અથમ સુકૌન અજામિલહૂનેં યમ તહેં જાત ઢરે ॥

સૂરદાસ ભગવત ભજન વિન ફિર ફિર જઠર જરે ॥૫॥

જેના ઉપર દીનાનાથ ભગવાનની કૃપા હોય છે તે
ગમે તે વર્ણનો હોય, કે ગમે તે સ્થિતિના હોય પણ તેણે
જીવન સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે, તેજ ખરેખરે કુલીન છે, તથા
સુહર છે ભગવાન ॥ કૃપાને પાત્ર થવામા રૂપ અગર કુલ
અપમા આવતુ નથી, પણ ક્રૂર પ્રભુ માટેનો પ્રેમ ઉપયોગિ
છે સીતાજીનામા રૂપ હતુ છતાં પણ તેમને પોતાના પતિનો
વિયોગ થયો, તેમના પતિને પ્રસન્ન કરવાનુ સાધન જો રૂપ
ન થયું, કારણ કે લગભગ આખી જીવંતી સુધી તેમને
વિયોગ રહ્યો કુખળા ઘણી કદૂષ હતી છતાં પણ તેની ઉપર
હરિએ કૃપા કરી થકર મહાન્ યોગી હતા છતાં કામ તેને

છળવાને તયાર થયો નારદજી વિરકત જીવન ગાજતા, તોપણ તેમને રાતદિન જામણ કંગુ પડયું અન્નમિલનાથી કોઇ વધારે પાપી અને અધમ નહોતો, પણ ભગવાનની કૃપા એના ઉપર એવી થઈ કે સાક્ષાત્ થમ પણ તેની પાસે જતા ડરતો માટેજ ભગવદ્ભક્તિ એજ પ્રભુ પ્રસન્નતા માટેનું ચર્વોપરિ સાધન છે જે જીવે ભગવાનનું ભજન કરે છે તેમનું જ જીવ્યું ધન્યપાત્ર છે બાકી અન્યોને માટે તો લક્ષ્યચોરાશીનું જામણ તો સને લુજ છે આ રીતે આ પદ્યમા ભકતને મહિમા ગાયો છે

॥ રાગ કેદારો ॥

વિનતિ સુનો દીનકી ચિત્તદૈ કેસે તબ ગુણ ગાવૈ ॥
 માયા નટિનિ લકુટિ કરલીને કોટિક નાચ નચાવૈ ॥૧॥
 દર દર લોભ લાગિ હૈ હોલતિ નાના સ્વાંગ કરાવૈ ॥
 તુમસોં કપટ કરાવાત પ્રમુ જૂ મેરિ બુદ્ધિ અમાવૈ ॥૨॥
 મન અમિલાષ તરંગનિ કરિ કરિ મિથ્યા નિશ્ચા જગાવૈ ॥
 સોઘત સ્વપ્ને મેં ડ્યોં સમ્પતિ ત્યોં દિશ્વાય બૌરાવૈ ॥૩॥
 મહા મોહિની મોહ આત્મા મન કરી અઘહિ લગાવૈ ॥
 ડ્યોં દૂતી પરવધૂ બોરિકૈ હૈ પર પુરુષ દિશ્વાવૈ ॥૪॥

શબ્દોના અર્થો નટિની=નર્તકી, નાચ કરનારી, લકુટ=લકડી, દરદર=ધેરધેર, હૈ=હાથે, સ્વાંગ=વેષ, નિશ્ચા=રાત્રિ જગાવૈ=જાગૃત કરેછે, અધ=પાપ, બોરિકૈ=બુલાવો દઇને

મેરે તો તુમહાં પતિ તુમ ગતિ તુમ સમાન કો પાવૈ ॥

સૂરદાસ પ્રભુ તુવાની કૃપા ચિત્તુ કો મોં દુઃખ વિસરાવૈ ॥૫॥

આ પદ્યમા સૂરદાસજી દીનલાવથી ભગવાનને સ્તુતિ કરે છે કે હે, પ્રભુ ! હું આપનું સ્મરણ શી રીતે કરું ? કારણ કે જ્યારે જ્યારે હું આપનું સ્મરણ કરવાનો નિશ્ચય કરું છું ત્યારે ત્યારે સનાતની માયા મારા નિશ્ચયને ફેરવી નાખે છે નાચનારી જેમ હાથમા લાપટી લાપટ અને તેને નચવે છે તેમ માયા પણ મને નચવે છે અનેક પ્રભારના સ્વાગ ધનીને એ માયા મને ડાલાવે છે માન ચિત્તને અસ્થિર કરે છે હે પ્રભુ ! આપની સાથે પણ મને કપટ કરાવે છે વળી જેમ ફૂતી પરવધૂને અવર પુરૂષ દેખાડે તેમ એ પણ મારી સાથે કપટ નમવા બાધ છે પણ હે પ્રભુ ! મારા ખરા પતિ તે આપજ છે આપની ગતિને તો આપના સમાન બીજો કોઈપણ જાણી શકે તેમ નથી આપની કૃપા વગર બીજું કોઈપણ મારા કુખનું નિવારણ કરે તેમ નથી

અવિદ્યા વિષે પણ પોતે ગાય છે

॥ રાગ મલ્હાર ॥

શ્રવાધવ જૂ यह मेरी इक गाइ ॥

अब आजुते आपु आगेदै लै आईए चराइ ॥१॥

है अति हरहाइ हटकत हु बहुत अमारग जाती ॥

* આ પદ્યના કંઠજી સંબોધના અર્થ આ પ્રમાણે છે. ગાઇ= ઇન્દ્રિયજનિતવાસના રૂપ ગાય, અરાઈ=પ્રેમભક્તિરસથી પુષ્ટ કરવી તે,

ફિરતિ વેદ બન ઝલ્લ ઝલ્લારતિ સબ દિન અરુ સબ રાતી ॥૨॥
 હિતકૈ મિલે લેહુ ગોકુલપતિ અપને ગોધનપાંદી ॥
 સુખ સોડ સુનિ વચન તુમ્હારે દેહુ કૃપા કરિ બાંદી ॥૩॥
 નિધરક રહૌ સૂરકે સ્વામી જન્મ ન જાઝં ફેરિ ॥
 મૈં મપતા રુચિ સૌં રઘુરાઈ પહિલે લેઝં નિવેરી ॥૪॥

આ પદને અન્તે સૂરદાસજી કહે છે કે, હે પ્રભુ ! મને પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત ન થાવ ! સસારમાથી મારી આસક્તિ પહેલેથીજ છુટી જાવ ! અહિ આ પોતાની ઈન્દ્રિયને ગારની સાથે સરખાવી છે સૂરદાસજી કહે છે કે, આ ગાય ખોટે રસ્તે ચરવાને માટે જાય છે, માટે હે પ્રભુ ! તમે તેને સિધે રસ્તે ચલાવો, અર્થાત્ સસારના વિષયોમા મારી ઈન્દ્રિયની વૃત્તિ આસક્ત થાવ છે, તેમાથી તેને ખેંચીને પ્રભુ ચરણમા આકર્ષાવો પ્રભુ ચરણમા ઈદ્રિયોનું આકર્ષાવું તે પ્રભુકૃપા ઉપર અવનખે છે, માટે સૂરદાસજી પ્રભુને આ માટે વિશ્વાસ કરે છે આ ઈદ્રિયોને પ્રભુનું ભજન કરવાનું ગમતું નથી, પણ વેદાદિમા કહેલા સાધનો તરફ મમતા વિશેષ જણાય છે ખરેખર તે સુદરભૂમિમા ચારો ચરવાનું મૂકાને શુષ્ક અને વિતૃણભૂમિમા ચારો ચરવાજેવું છે (વેદાદિના સાધનો એ શુષ્ક અને વિતૃણભૂમિ છે) આ ગાય એકલી મમે ત્યાં ભટકે

હરદાષ=હરાષ-ફરતી ફરનારી, જાઉં=જીવન થવું, હટકાટ=રોકે છું, અમાર્ગ=અવળે રસ્તે,

નહિ માટે સૂરદાસજી તેને પોતાની બીજી ગાયો લેગી ચરવા
દેવાને પ્રભુને કહે છે, અર્થાત્ ઇદ્રિયો ગમે ત્યા સચારના
પદાર્થોમા આમક્રમ થાય તે કોઈ પણ રીતે ઇષ્ટ નથી માટે
તે પ્રભુ ચચ્છુમા જ આકર્ષાવી જોઈએ ઇદ્રિયો રાગ પ્રભુ માથે-
નોજ ચબધ થવો જોઈએ પ્રભુમાજ તેનો વિનિયોગ થવો
જોઈએ, એવો બોધ સૂરદાસજી આ પદમા જણાવે છે

પ્રથમ-ધમા ચિત્તબુદ્ધિનો નવાદ પણ એટલો જ મુદ્દ
છે તેમાનુ એક પદ ગણિકવાચકો માટે અહિઆ ઉતારીશુ

॥રાગ-રામકલી.॥

મુંગીરી મજી ચરણકમલ પદ જહૈં નહિ નિશિકો ત્રાસ ॥
જહાં વિધુ બાનુ સમાન પ્રમાનસ સો વારિજ સુખરાસ ॥૧॥
જીર્હિ કિજલક ભક્તિ નવલક્ષગ કામ જ્ઞાન રસ એક ॥
નિગમ સનક, શુક, નારદ, શારદ, મુનિજન, મુંગ, અનેક ॥૨॥
શિવ ત્રિરંચિ સ્વંજન મનરંજન છિનછિન કરત પ્રવેશ ॥
અચિલ કોશ તહાં વસત સુકૃત જન પ્રગટત રામદિનેશ ॥૩॥
સુનુ મધુકરી મરમ તજી નિર્મય રાજીવ રવિકી આશ ॥
સૂરજ પ્રેમ સિંધુ મેં પ્રફુલ્લિત તહાં ચલિ કરે નિવાસ ॥ ૪

અહિ આ ચિત્ત બુદ્ધિને કહે છે હે બુદ્ધિ ભગવાન-
ના ચરણકમલનો આશ્રય કર ભગવાનના ચરણના નખની
પ્રભા ચદ્ર અને સૂર્યસમાન છે ખરેખર એ ચરણકમલ
સુખનો રાશિ છે નવલક્ષણા ભક્તિ ત્યા કિજલક (પરાગ) ને

સ્થાને છે અને કામ તથા જ્ઞાન રમને સ્થાને છે જે ચરણકમલની સુગંધી લેવાને સનક, શુકદેવ, નારદ વગેરે અને સુનિર્જનો રૂપી ભમરાઓ ત્યાં શુભાગ્વ કરી રહ્યા છે શિવ, બ્રહ્મા ઇત્યાદિકે મનોરંજકે પક્ષીઓ પણ ત્યાં ફણે ફણે પડે ચવા ઇચ્છે છે અનેક મુકૂતના ઋષિઓ પ્રભુના ચરણકમલમાં છે, માટે હે બુદ્ધિ! તુ પણ પ્રેમસિધુમાં પ્રદુક્ષિત એ ચરણકમલનો આશ્રય કરવાને બા

દ્વિતીયસ્કંધમાં અત્સંગમહિમા વિશે નીચે પ્રમાણે કહે છે —

॥ રાગ-કેદારો ॥

જાદિન સૈન પાહુને આવત ॥

તીરથ કોટિ સ્નાન કરે ફલ જૈસો દરશન પાવત ॥ ૧ ॥

નેહ નયો દિન દિન પ્રતિ ઉનકો ચરણ કમલ ચિત્ત લાવત ॥

મન વચ્ચ કર્મ ઔર નહિ જાનત સુમિરત આ સુમિરાવત ॥૨॥

મિથ્યાવાદ ઉપાધિ રહિત હૈ વિમલ વિમલ યશ ગાવત ॥

બંધન કર્મ કઠિન જે પહિલે સોડ કાટિ વહાવત

સંગતિ રહે સાધુકી અનુદિન ભવદુસ્ત દૂર નસાવત ॥

સૂરદાસ યા જન્મ મરણતેં તુરત પરમગતિ પાવત ॥ ૪ ॥

સત્પુરુષોના સમાગમથી કોટિતીર્થોમાં સ્નાન કર્યા જેટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય છે સાધુપુરુષોની સંગતિ બે હમેશા રહે તેો સંસારના દુઃખનો નાશ થાય છે, અને જન્મમરણ છૂટી જઈને પરમ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે

ભક્તિ સાધન વિષે કહે છે—

॥ રાગ ધનાશ્રી ॥

જૌલૌ મન કામના ન છૂટૈ ॥

તૌ કહા યોગ યજ્ઞ વ્રત કીને બિનુ કન તુસ કો કૂટૈ ॥૧॥

કહા સ્નાન કિયે તીરથકે અંગ ભસ્મ જટ જૂટૈ ॥

કહા પુરાણન પેઢેજુ અઢારહ ઝર્વે ધૂમકે છૂટૈ ॥ ૨ ॥

જગ સોનાકો સકલ બડાઈ રૂઢિતે કહ્ન ન સૂટૈ ॥

કરની ઔર કહે કહ્ન ઔરે મન દશ હૂ દિશ્ન લૂટૈ ॥૩॥

કામ ક્રોડ મદ લોભ શત્રુ હૈ જો રતનો સુનિ છૂટૈ ॥

સુરદાસ તબહીં તમ નાસૈ જ્ઞાન અગ્નિ શર કૂટૈ ॥ ૪ ॥

જ્યા સુધી કામનાઓનો ધ્વસ થયો નથી ત્યા સુધી
ગમે તેટલા સાધનો કરીએ તો પણ ભક્તિનું મુખ મળતું
નથી કણ્થવગર ફક્ત હોડાને ફટકા કરીએ તેથી કંઈપણ
લાભ નથી તેમ ચિત્તની એકાગ્રતા સિવાય, ચર્યાગાદિ ગમે
તે કરીએ પણ તે નિરુપયોગિ છે પુરાણાદિનું અધ્યયન હોય
તથા, ઉચ્ચ મુખ રાખીને તપ કરીએ તો પણ તે નકામું છે,
વાણી અને કૃતિ એક પ્રકારની હોવી જોઈએ કામાદિ રિપુ-
ઓનો નાશ થવો જોઈએ આટલું થાય તોજ અવિદ્યારૂપી
તપ દૂર થશે અને જ્ઞાનરૂપી અગ્નિનો પ્રકાશ હૃદયને ઉજવા-
ળશે ભક્તિ ભાવ દઢ અને સ્થિર થવાની શ્રીશી સામગ્રીની
આવશ્યકતા છે તે સકળ આ પદ્યમા જણાવ્યું છે વળી.—

“ सब दिन अकसे नहि जात ”

“ गर्व गोविंद हि भावन नाहि ”

“ हरि हरि हरि सुपिरो सब कोइ ”

“ भजन बिनु ककर शूरर जैसो ”

“ भजन बिनु जीवत जैमे प्रेत ”

धत्याहि पद्यो पणु धणुञ सुदृग् अने लज्जितावर्था
लरपू० छे

अइ आत्मज्ञान शु अने ते ज्यारे यथार्थ गीते थयु
गणाय ते भाटे लज्जतनी दृष्टिही सूरदामञ्जु नणुवे छे डे—

॥ राग नट ॥

जौलों सतस्वरूप नहि सूझत॥

तोलौ मृगमद नाभि बिसारे फिरत सकल वन बूझत ॥१॥

अपनोहि मुख मलिन मंदमति देखत दर्पण मांहि ।

ता कालिमा मेटवे कारण पचत पखारत छार्हि ॥२॥

तेल तूल पावक पुटभरि धरि वनै न बिना प्रकाशत ।

कहत बनाइ दीपकी बतियां कैसे धौनम नाशत ॥३॥

सूरदास यह गति आये बिनु सब दिन गने अलेखे ।

कहा जाने दिनकरकी महिमा अंघ नयन बिनु देखे ॥४॥

अथा सुधी सत्स्वर्पनु ज्ञान थाय नहि त्या सुधी

સઘળુ જ્ઞાન વ્યર્થ છે બરૂ આત્મજ્ઞાન પરમાત્મા અને
જીવાત્માનો સબધ ઓળખવાથી થાય છે આ પ્રકારના
આત્મજ્ઞાન સિવાયનું સર્વ જ્ઞાન નકામું છે જેમ મૃગની
નાભિમા કસ્તરિ ભગેડી હોય છતા તે એની ગધથી એને
શોધવાને માટે ફાફા મારે છે, તેમ આત્મજ્ઞાનથી આત્મસ્વ-
રૂપ ઓળખવાને બદલે અન્ય જે કોઈ સાધન કરવામા આવે
છે તે સઘળુ મિથ્યા છે આ આત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતાને
અરદામજી દર્પણનો નથા દિપકના દષ્ટાંતો આપે છે દીપક
માટે તેલ તથા દિવેટ હોય પણ જો અગ્નિ ન હોય તો
દીપક પ્રકટતો નથી તેમ અન્ય માધનો હોવા છતા આત્મ-
જ્ઞાન વગર મત્સ્વરૂપ-પન્મશ્વરનું સ્વરૂપ નમજીતુ નથી
માટેજ આ જ્ઞાન વગરનું જીવન પણ નકામું છે જેમ અધ
પુરૂષ સૂર્યના પ્રભાવને જાણી શકતો નથી તમ આત્મજ્ઞાન
રહિત કોઈપણ પ્રભુના સ્વરૂપને જાણી શકતો નથી

સુરદામજી પ્રભુના પન્મભક્ત હતા તે સર્વને વિદિત
છે પોતાના અખિલ જીવનમા પ્રભુપ્રેમ કેમ પ્રાપ્ત કરવો
તેને માટે અકોનિગ તેમને આતુરતા રહેતી ભક્તિ વગરનું
જીવન તે ખરેખર જીવન નથી પણ મૃત્યુ છે, એવી એમની
દૃઢ માન્યતા થયેલી હતી—પણ આ ભક્તિ તે પ્રભુનાજ
ચરણ કમળમા હોવી જોઈએ પ્રભુ માટે હૃદયમા નિષ્કામ
અને નિરુપધિ પ્રેમ થવો જોઈએ એક પદમા કહે છે—

॥ રાગ કાન્હરો ॥

જાકો મન લાગ્યો નંદલાલ હિ તાહિ ઔર નહિ ભાવૈ હો ।
 જ્યો ગૂંગો ગુરુવાઈ અધિક રસ સુખ સવાદ ન બતાવૈ હો ॥
 જૈસે સરિતા મિલૈ ।મધુકો બહુરિ પ્રવાહ ન આવૈ હો ।
 ઐસે મૂર કમલ લોચન તે ચિત નહિ અનત ડુલાવૈ હો ॥

ન દલાલ-યશોદાનંદ, ગોપીજન વલ્લભ-કૃષ્ણચ દ્રમા જેના ચિત્તની આસક્તિ થાય છે તેને ખીજા કશા ઉપર ઋચિ થતી નથી-જમ ગુગો માણસ ગોળ ખાય અને તેના સ્વાદનો અનુભવ પોતે જાતે જ કરે છે પણ ખીજાના આગળ કહી બતલાવતો નથી તેમ આ ભક્તને જે આનંદ થાય છે તે આનંદને અન્ય આગળ પ્રકટ કરતો નથી પ્રભુને અનન્ય ભાવથી ભજવામા આવે તો જ તે ભક્તિનું કૃણ-પ્રભુપ્રાપ્તિ થાય છે માટે અન્યપદમા કહે છે “આનંદેવ હૃદયિણ ભલૈ સો જન્મ ગંવાવૈ” હૃદયને છાડીને અન્યદેવને જે ભાજે છે તે પોતાના જન્મને વ્યર્થ ગુમાવે છે એવો બોધ એમના કાવ્યોમા તે આપે છે આ રીતે અનેક પ્રકારના ઉપદેશાત્મક તેમજ ભાવાત્મક પદ્યો સુન્માજરમા તરંગ માળાની માફક એક પછી એક અવિગત ધારાથી પ્રકટ થયેલા જણાય છે દશમસ્કંધમા કૃષ્ણની અનેક પ્રકારની બાલલીલાઓને સાન્વિક ભાવથી ગાઇ છે અને રાસ-ય આધ્યાત્મીના વિષયને ગાવામા તે એમની પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની પ્રસાદાક્ષા જણાઇ આવે છે ભગવાનની સુરલિકાના નાદનું

श्रवण करीने गोपीयो। उपर केवा प्रकाशनी असर थछ ते
वसुवता कडे छे—

। अखिनको दुख कसो न जाइ ।
लिखी चित्रकीसी सबहै गइ इक टक पल विसराइ ॥१॥
काहु सुधि काहु सुधि नाहिं सहज मुरलिका गान ।
भवन रवनकी सुधि न रही तनु सुनत शब्द वह कान ॥२॥
अखिनते मुरलि अनि प्यारी वह वैरनि यह सौति ।
सूर परस्पर कहत गोपिका यह उपजी उदमौति ॥३॥
तेभय

“अधररस मुरली लुटन लागी”
“अखियां नरखी श्याम मुख भूलो”
“मुरली मधुर बजायो श्याम”
“मुरली सुनत भइ सब बौरी”
“जबही वन मुरली श्रवण परी”
“चकृत भइ गोपकन्या सब कामधाम विसरी”
“ब्रजसुवतिन मन हर्यो कन्हाइ”
“मुरली ध्वनि करी वनवीर”

धृत्यादि विविधराग युक्त मुरलिका विषयना रचो कथा
रसिकलक्ष्मणेने आच्छाद आपता नथी ?

श्रीभट्ट लागवतना हृदय ३५ दशमस्कंधस्थ —

“શ્રી રામપચાધ્યાયી” નું પરમ હાર્દ, શ્રી સુબોધિની જીની અનુસાર સુરદાસજીએ પોતાની કમનીય વાણીમા કર્યું છે ધીજી અન્ય કવિઓએ જો કે શ્રીમદ્ ભાગવતને ભાષામા ગાયું છે છતાં સુરદાસજીના આ સ્વતંત્ર અનુવાદમા જે રસ પ્રવાહ અસ્ખલિત રીતે વહે છે, તે ધીજીઓની ભાષામા નથી. ભાગવતકારની રસિકતાને પણ ભક્તવાણીથી વિશેષ રસિક બનાવી છે એમા કોઈ પણ અનિશ્ચયોક્તિ નથી. રામપચાધ્યાયીનું મહત્ત્વ સમજાવતા સંક્ષેપમા નીચે પ્રમાણે સૂચન કરે છે—

માર મયો જબ પૃથ્વીપર તબ હરિ લીયો અવતાર ।
 વેદ ઋચા હોઈ ગોપિકા હરિસૌં કિયો બિહાર ॥
 જો કોઈ ભરતાભાવ હૃદય ધરી હરિપદ ધ્યાવૈ ।
 નારિ પુરુષ કોડ હોઈ શ્રુતિ ઋચા ગતિ સો પાવૈ ॥
 તિનકે પદરજ જો કોઈ હંદાવન ભૂમાહિ ।
 પરસૈ સોડ ગોપિકા ગતિ પાવે સંશય નાહિ ॥

ગોપિકાઓ એટલે વેદની ઋચાઓ અને કૃષ્ણ તે પરબ્રહ્મ વેદની ઋચાઓનો પરમબ્રહ્મ સાથેનો રાસ એ સૂચવે છે કે, દ્વિત કર્મ કે જ્ઞાનના સાધનથી પરમબ્રહ્મની યથાર્થ પ્રાપ્તિ થતી નથી, પણ જેમ સત્ત્વી સત્પતિને જે વિશુદ્ધ પ્રેમથી ચાહે છે તે ભાવથી ચાહવામા આવે તોજ તે પ્રાપ્તિ થાય છે

‘સુગસાગર’ માનું એક એક પદ રસપ્રચુર છે અહિ-

આ સ્થળ સંકોચને લીધે પ્રત્યેક પદના ભાવનું ઉદ્ઘાટન કરી શકાય એમ નથી વળી લોકોત્તર ભકતોની વાણી ઘણી જ માર્મિક હોય છે, તે વાણીમા નિર્થકતા હોતી નથી એક એક અક્ષર પણ ગૂઢાભિનિવેશથી પૂર્ણ હોય છે તેથી તેનું મ્કેટન સ્પષ્ટ કરવું અશક્ય છે

ચિત્રમા પ્રત્યક્ષ થતી રેખાઓનું સૌન્દર્ય ચિત્રકારજ યથાર્થ રીતે મમભવી ગકે છે, તે મિવાયનો પુરુષ જમે તેવો રસિક હોય છતાં પણ તે મુદ્દરતાને ધરાધર રીતે નજ નોંધ ગકે, તેમજ ભકતની વાણીનો મર્મભાગ ભકત બંતેજ ખુલ્લો કળી શકે, માટે આથી વિશેષ સૂરસાગરના દૃષ્ટાન્તો અહિં આ આપવા અમે ઇષ્ટ ધાગતા નથી

ઉપર જણાવ્યું તેમ “ સૂરસાગર પણ શ્રીમદ્ભાગવતની માકેક ખાર સ્કધમા છે ભાગવતની કથા અનેક નાના પ્રકારના છ હો નથા રાગરાગણીઓથી ઉતારી છે આમ છતાં તે ભાગવતનું અનુકરણ છે એમ કહેવું તે યુક્ત નથી જો કે સૂરદાસજી પોતે આ ગ્રન્થને ભાગવતના આધારે લખેલું છે એમ જણાવે છે-

શ્રી મુલ ચારિ શ્લોક દિયે બ્રહ્માકો સમુદ્દાઈ ।

બ્રહ્મા નારદસો કહે નારદ વ્યાસ સુનાઈ ॥

વ્યાસ કહે શુકદેવસો દ્વાદશ સ્કંધ બનાઈ ।

સૂરદાસ સોઈ કહે પદ ભાષા કર ગાઈ ॥

સૂરદાસજીનું આવું કથન છે, છતાં પણ કોણ કહેશે કે આ ભાગવતનું તદ્દન ભાષાતર છે સામાન્ય રીતે બ્યારે કોઈ ગ્રન્થનો અન્ય ભાષામાં ભાષાતર થાય છે (ગદ્યમાં અગર પદ્યમાં) ત્યારે મૂળનો અર્થ સાવધાનતાથી જાળવવામાં આવ્યો હોય છતાં પણ રસ તો ઉડી જાય છે એ નિર્વાવાહપણે સત્ય છે પણ અહિં આ તો એ રસનો જરૂર નિર્મળ કાયમ રહ્યો છે આનું કારણ ફક્ત એટલું જ છે કે સૂરદાસજીએ માત્ર ભાષાની દૃષ્ટિને લક્ષ્યમાં રાખીનેઆનો અનુવાદ કર્યો નથી પણ ભક્તની દૃષ્ટિ ગમીને તેની રસિકતા જાળવવાને સ્વતંત્ર શૈલીથી સમસ્ત ભાગવતને પોત ગાયું છે આથી દશમ સ્કંધમાં બાલલીલાના જુદા જુદા પ્રસંગો, માનલીલા, વસંતરણલીલા, સુરલીલીલા, ગમપ આ ધ્યાયી તથા ઉદ્ધવસવાદ લીલા દરેકે અતિ મનેહર અને હૃદયગમ બન્યા છે, કથા ભાગ ભાગવત ઉપરથી લીધેલી છે ભાગવતનો આધાર છે, પણ ફક્ત તેજ નથી, ભાગવતમાં જે નહિ એવું નવીન તત્વ તેમાં ઉમેરેલું છે, ભાગવતમાં નવીન તત્વ ઉમેરવા જેવું શું છે તે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીની શ્રીસુબોધિનીજીના વાચકોના લક્ષ્યમાં કદાચ આવી શકે એમ છે, સૂરદાસજીને શ્રીસુબોધિનીજીનું શ્રવણ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ કરાવ્યું હતું—અને તેના શ્રવણથી તેમને લીલાના દર્શન તથા અનુભવનો સાક્ષાત્કાર થયો હતો, તદ્દનુસાર તેમણે આ ભાગવતની કથા સુરસાગરમાં ઉતારી છે

સૂરસાગર સખધી પ્રચલિત માન્યતા એવી છે કે તેમા સવાલણ પદ છે પણ અત્યારે ઉપલબ્ધ થતા ત્રથમા પાચહુન્નરથી રહેજ વિશેષ પદ છે

“સૂર-સારાવડી” આ એમનો અન્ય ત્રથ છે આમા સૂરમાગરની સૂચી છે તેમા આસરે ૧૧૦૭ પદ એકજ પ્રકારના છે

“સૂર-રામાયણ આમા રામાયણની કથા બહુજ સુદર પદોમા ઘણીજ રસ્યક કરી છે

“સુર માઠી” નામનુ ૬૦ કડીઓનુ પદ પણ સૂરદાસજીએ બનાવ્યુ છે તેમા મનુષ્યે પોતાનુ જીવન આ સસારમા કેવી રીતે ગાળવુ એ માટેનો બોધ આપ્યો છે આ સખધી રપર વૈષ્ણવોમા નીચેની એક વાર્તા છે

એક વણિક વૈષ્ણવ મજમા-ગોપાલપૂરમા રહેતા હતા તે જાતે કોઈ દિવસ દર્શન કરવાને જતો નહોતો, પણ જે કોઈ શ્રીનાથજીના દર્શન કરીને આવે તેની પાસેથી શ્રીહાકોરજીએ કેવા વાઘા તથા શૃગાર ધારણુ ક્યા છે એવુ પૂછી લે અને પછીથી બીજાઓને મોકાડે એનુ વર્ણન કરતો તથા અન્યની આગળ પોતે જાણે મહાન્ વૈષ્ણવ હોય તેમ કપટ કરતો આથી બીજા ભોળા વૈષ્ણવોને એનામા ઘણોજ વિશ્વાસ થયો તેથી બધા તેની દુકાનેથી માલ ખરીદતા આ પ્રમાણે બધાઓને ઠગીને એણે ઘણા રૂપીઆ એકઠા કર્યા એક વખતે સૂરદાસજી તેની દુકાને ગયા એમની

આગળ પણ પેલો વણિક વૈષ્ણવ કપટથી શ્રીનાથજીના મૃગાર-
ની વાત કહેવા લાગ્યો. સૂરદાસજીએ જાણ્યું કે આ કોઈ
કંઈ છે પણ બહારથી તેને કહ્યું કે “આલો આજે આપણે
શ્રીનાથજીના દર્શન કરી આવીએ, પણ પેલા વાણીઆએ ઉત્તર
આપ્યો કે આજ નહિ પણ કાલે જઈશું” જ્યારે જ્યારે
સૂરદાસજી એને કહેતા ત્યારે ત્યારે એ કાલ કાલ કરતા આમ
એણે ઘણા દિવસ ગાળી નાખ્યા ત્યારે સૂરદાસજી એ તેની
આગળ નીચેનું પદ ગાયું—

આજ કામ કલ કામ પરમું કામ કરનો ।

પહેલે દિન વહુત કામ કામમાં પવી મરનો ॥

જાગત કામ સોવત કામ વિમુક્ત મયો ચરણો ।

છાંડ કામ સુમર શ્યામ સૂર પકઢ શરણો ॥

આ પદ સાંભળીને તે વાણીયાએ દર્શન કરવા જવાનો
નિશ્ચય કર્યો પછીથી શ્રીગુસાઇજીના પણ દર્શન કર્યા આ સમયે
સૂરદાસજીએ તે વાણીયાને ઉપદેશ આપવાને “સૂરસાડી”
ગાઈ જેમ જેમ સૂરદાસજી ગાતા ગયા તેમ તેમ તે
લોભી વાણીઆ ઉપર એવી અસર થતી ગઈ કે દરેક કડી દીક
રૂ ૧૦૦૦) ની ભેટ તેમણે શ્રીકાકોરજીને મૂકી, આ રીતે
એક દરે રૂ ૬૦૦૦૦) ની ભેટ તેમણે કરી સૂર્યના ઉદયથી
અ ધકાર દૂર થાય તેમ સૂરદાસજીના વચનોની અસર તેના
હૃદયમાં સંજ્ઞા થઈ અને અ ધકાર દૂર થયો તેને તેના પાછલ

કર્મોનુ ભાન થયું હવે તેનો જન્મ સદૃશ થયો એમ એ
સમજ્યો મુરસાડીની એક એક પદ્ધિ વિચારવા જેવી છે
કૃષ્ણ સમર તન પાવન કોજે, જો છો જગ સ્વપનાસો જીજે ।
“ જાગ જાગરે યહાંકો તેરો, માયા સ્વપ્ન કહેન સબ મેરો ”
“ કૃષ્ણ વિના તોહિ કોન છુડાવે, કો કરુણામય વિદ કહાવે ”
“ કોટિકવાર માનસતનુ પાયો, હરિપથ છોડ અપથકું ધાયો ”

અત્યાદિ પદ્ધિઓ ઘણીજ અસરકારક છે અને ગમે
તેવો ભગવદ્વિમુખ જીવ હોય તેને સમારની ક્ષણિકાની
પ્રતીતિ કરાવે છે

એક વખતે સૂરદાસજી માર્ગે જતા હતા, તેવામા
તેમણે કેટલાક માણસોને મોગટા ખાજી રમતા જોયા આ
લોકો ખાજીમા વણાજ તહીન બની ગયા હતા ન્હતા
ઉપ- થઈને જે કોઈ ત્યા પસાર થતા હતા, તેની પછી અબર
એ લોકોને પકડી નહોતી આ જોઈને સૂરદાસજીને ઘણેજ
એક થયો તે સમયે એમની પાને કેટલાક ભગવદીયો હતા
તેમને સૂરદાસજીએ કહ્યું “ જુઓ તો બરા આ લોકો
પોતાના કાલનો ક્ષેપ કરે છે ભગવાને ઉત્તમ મનુષ્યનો દેહ
આપ્યો છે, છતાં તેનાથી એઓ કોઈપણ કત્યાણ કરી
શકતા નથી આવા ઉત્તમ દેહનો ઉપયોગ આ લોકો ચોપાટ
ગમવામા કરે છે, એ કેટલું બધું શોચનીય છે બરી ચોપાટ
તો નીચે પ્રમાણે જોલવી જોઈએ ” એ પ્રમાણે કહીને તેમણે
નીચેનું પદ ગાયું -

॥ રાગ કેદારો ॥

મન તુ સમજ, શોચ, વિચાર ॥

ભક્તિ વિના ભગવંત દુર્લભ, કહત નિગમ પોકાર ॥ ૧ ॥

સાધુ સંગત ઢાર પાસા, ફેરિ રસના સાર ।

દાવ અવરો પર્યો પૂરો, ડનરી પેહેલી પાર ॥ ૨ ॥

છાંદ સવ્રહ સૂન અઢારે, પંચહીકો માર ।

દૂરિ તેં તજી તીનિ કાને, ચમક ચોંક વિચાર ॥ ૩ ॥

કામ ક્રોધ મદ લોભ મૂલ્યો, ઠગ્યો ઠગિની નાર ॥

સૂર હરિકે પદ ભજન વિના, ચાલ્યો દોડકર સ્થાર ॥ ૪ ॥

આ પદમાં સૂરદાસજીએ પાસેના ભગવદ્દીયોને કહ્યું કે જેમ ચોપાટમાં મન સમજ, શોચ અને વિચાર એ ત્રણ વસ્તુ છે, તેમ એ ત્રણ વસ્તુઓ પ્રભુ માટે હોય તોજ ખરી ચોપાટ રમી શકાય છે સમજ એટલે સદ્અસદ્ વિવેક આ કામ કરવું સારું છે અને આ કામ કરવું ખોટું છે તે જો સમજ (ગણતરી કરતા) ન હોય તો ચોપાટ રમતા આવડતી નથી, તેમ આ સદ્ અસદ્નો વિવેક જો જીવમાં ન હોય તો તે ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી આ ઉપરાંત શોચ એ પણ જરૂરનો છે શોચનો અર્થ ચિંતા થાય છે જેમ કોઈ દાવ બરાબર પડતો નથી ત્યારે રમનારને ચિંતા થાય છે, તેમ અહિંયા ભગવત્પ્રાપ્તિ માટે ખરેખરી

ચિંતા જોઈએ સસાગ ઉપરથી આસક્તિ દૂર ડરીને પ્રભુમા
પ્રેમ જોડવા માટે ઉક્ત પ્રકારની ચિંતા જરૂરની છે આ
ઉપરાંત વિદ્યા-પણુ આવશ્યક છે વિદ્યા એટલે વિદ્યા-
અવિદ્યાના દેહ, ઈન્દ્રિય, પ્રાણ, તથા મન ઇત્યાદિ અધ્યાત્મો
દ્વં કરવાને વિદ્યા-વિદ્યાની જરૂર છે ચોપાટમા પણ અમુક
દાવ કેમ નાખવો તેના વિચારની જરૂર છે આમ અર્થ
લેવાથી આણુ પદ સહેલાઈથી મમજી શકાયે આ રીતે
તેમણે ચોપાટ ખેલનારાઓને જોઈને આ પદ બનાવી કાઢ્યું
કોઈપણુ વિષય ઉપરનું કાવ્ય જમે તે સમયે સૂદાસજી
બનાવી શકતા હતા એવી અપૂર્વ શક્તિ એમનામા હતી
ખરેખર! તેમની શીઘ્ર કવિતા પણ ભાવવાહિની અને
સુરસિકબનતી

પ્રકરણ-૬ હું.

દષ્ટકૂટ પદો.

સૂરદાસજીના દષ્ટકૂટકાવ્યો અલકાર, ધ્વનિ, રસ પ્રકાર તથા નાયક-નાયિકાના અનેક લેહથી લગ્નપૂર છે. સ્કૃત અલકાર શાસ્ત્રમાં જે જે ઉત્તમ કાવ્યો માટે નામગી નિર્ણય કરી છે તે સર્વ થોડા તથા ઓછા પ્રમાણમાં આ કાવ્યોમાં જણાય છે. આ કાવ્યો મુખ્યત્વે કરીને શ્રીકાંદારજી તથા શ્રીસ્વામિનીજીના સ્વરૂપના વાર્ગુન વિષેના છે અથવાતો ઉભયની પરસ્પર એકબીલા ઉપર લખાયેલા છે, પણ એ એટલા બધા સુદૃઢ ભાવળાગા છે કે રસિક, અને નહિંદય ભકતો તેના રસમાં મગ્નબની જાય છે. જો કે આ કાવ્યોમાં કાવ્ય તરિકેની ઘણીજ ખુબી છે છતાં પણ તે ખુબી નમ જવી એ મહેતુ નથી કારણ કે તેના અર્થ ઘણાજ ગૂઢ છે જેઓ કાવ્યશાસ્ત્રથી અનભિજ છે તેતો ભાગ્યેજ તેમાં પ્રવશ કર વાને પણ સમર્થ હોય છે જે માણસ અલકાર રસ તથા ધ્વનિની ખુબી સમજવાની યોગ્યતા ધરાવતો નથી તે આ કાવ્યોને સમજી શકે એ સંભવિત નથી છતાં આ કાવ્યોએ વૈષ્ણવોમાં ઘણો આદર પ્રાપ્ત કર્યો છે, અને તેથી વેપ્ણવો તેને સમજતા હોય કે ન હોય તો પણ તેનાથી મુખ્ય બની ગયા છે એની તો કોઈ પણ ના નહિજ કહી શકે, આ

દૃષ્ટકર કાવ્યોમા સૂરદાસજીની વિહંગતા તથા રસિકતા ઉભય જણાઇ આવે છે એ કાવ્યોમાના કેટલાકના અર્થ પ્રસાદી તરિકે આપવામા આવે છે

પ્રથમ આપણે શ્રીસ્વામિનીજીના સ્વરૂપના વર્ણન વાળુ એ. પદ લઈએ

॥ રાગ સારંગ ॥

રાયે યહ છવિ ઝલટી મર ॥

સારંગ ઉપર મુંદર કદલી તાપર સિંચ છઈ ॥ ૧ ॥

તા ઉપર દ્વેહાટક વરણે મોહનિ કુમમઈ ।

તા પર કમલ કમલ વિચ વિદ્રૂપ તાપર કીરલઈ ॥૨॥

તા ઉપર દ્વેમોન ચપલહે સુરતી સાવ રહી ।

સૂરદાસ પ્રભુ દેસ અર્ચખો કહતહિ પરત નહી ॥૩॥

અર્થ—એકસખી શ્રીસ્વામિનીજી પામે આવીને તેમના સ્વરૂપનુ વર્ણન કરે છે તે ડહ છે, હે ગધે । આ તમારી છબિ (રૂપ) 'ઝલટી' યહ છે અર્થાત્ તેની સમાન જગતમા ખીજી કોઈ પણ નથી તારા રૂપની સાથે મૃદિતુ કોઈ પણ મોહર્થ સગ્ગાવી શકાય એમ નથી તારા દેહુ સોહર્થને જોઈને દરેકના નેત્રમા અગર હૃદયમા આશ્ચર્યની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે આશ્ચર્યનુ કારણુ શુ તો તે જણાવે છે. રાધા !

સપ્તાર્થ (૧) ઝલટી બધું=આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારી બધ.

તારા ચગણુ (^૧સારગ-કમળ) વણાજ મુદર છે એ ચગણુની ઉપર બે જ ઘાઓ (^૨કદલી-કેળ) મુદર શોભી નહીં છે, તેની ઉપર નાણુક કટિ-કેડ^૩ (નિહની કટિ જેવી મુદર હોવાથી સિહની સાથે સરખાવી છે) શોભી ગઈ છે આ કટિના ઉપર બે ઘણાજ મોહક ન્તનો (ઉગ્ગ) (હાટકના કુલ=મોનાના ઘડા) ખિગજી રહ્યા છે તેની ઉપર વળી મુખની (કમળ) શોભા તો ચોરજ છે આ મુખના મધ્ય ભાગમાં અધરૌઠ (વિદ્રુમ) ^૪પોતાની મનોહરતાને દાખવી રહ્યો છે આ અધરૌઠની ઉપર નામિકા (કી=મોર) આવી રહી છે, અને તેની નજીક બે અપલનેત્રા છે (મીન=મત્સ્ય) આ નેત્રો તારી મુગ્ધતાને સાધી ગયા છે તારા આદર્શ એટલું

(૧) સારગ=કમળ અથવા હસ, મન્ને અર્થ અહિં આ લાજ શકાય છે આલકારિક ભાષામાં તે ચરણને માટ અગર અગ્નિની ગતિને માટ વપરાયો છે અર્થ કરતી વખતે ચણુ સમજાવો (૨) કદલી=કેળ અહિં આ પગની જગતી સાત સંખ્યાનુસાર આવ્યો છે માટ અર્થમાં “જગ સમજના (૨) નિહ=સિહની કટિજેવી દે-સામાન્ય રીતે સ્થાની કટિની શોભાનું વગુન કવિને ડગલું હોય તા તે નિહની કટિ જેવી એમ કહે છે (૪) ળ ક એટલે સોનું અને કુખ એટલે ઘડો રતનને સોનાના ઘડાની સાથે સરખાવનામાં આવ્યા છે સુવર્ણમય ડોવાનું પ્રયોજન તેની અતિ મુદરતા તથા લાનણ્યનું સચન કરવા માટે છે (૫) નિદ્રુમ=પન્થાળા અધરૌઠને પગ-લાગાની સાથે નગખાન્યુ છે

અવર્ણનીય છે કે સૂરદાસજીના પ્રભુ કહેતા લલિતત્રિલગી
એવંશ્રી શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પ્રભુ તેને નિહાળીને અકિત થઈ જાય
છે આવી તમાગ રૂપનુ કે પ્રીતિનુ વર્ણન ઠોઠથી પ્રભુ થઈ
ગઈ એમ નથી

આ ૬૪૪૮ના અર્થ ઉપગ્રંથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ
કે આખા સૂરદાસજી સખીદારા શ્રીસ્વામિનીજી (રાધિકાજી)ના
અવરૂપનુ વર્ણન કરે છે તેમા ચગણથી આગળીને નેત્ર સુધી
પ્રત્યેક અંગનુ આદર્ય લીધુ છે ચરણ, ઝઘા, કટિ, ઉગર
(છાતી), મુખ, અધરોષ્ઠ, નાસિકા, અને નેત્ર એ દરેકને એક
પછી એક લીધા છે ચગણને કમળ સાથે અગર ચગણની ગતિને
હંસની ગતિ સાથે, ઝઘાને કેળની સાથે, ઉગર (છાતી, સ્તન)ને
મોનાના બે વડા સાથે, મુખને કમળ સાથે અધરોષ્ઠને પરવાળા
સાથે, નાસિકાને કીચની સાથે, અને નેત્રોને મીનની સાથે, એક
પછી એક અગ્રખાવવામા આવ્યા છે આવર્ણનમા વર્ણનીય
ચરણ, ઝઘા ઇત્યાદિનુ વાચ્ય શબ્દોથી વર્ણન કર્યું નથી પણ
તેને બદલે સારંગ, કદલી ઇત્યાદિ શબ્દોનો પ્રયોગ અહિં આ
કર્યો છે, અર્થાત્ અલકાર શાસ્ત્રની પગલાપામા કહીએતો
*ઉપમેય ચરણ ઝઘા ઇત્યાદિનુ ઉપમાન સારંગ, કદલી ઇત્યા-
દિમા નિગજ્જ અગર અધ્યવસાન થયું છે માટે આ

*ઉપમેય-જ્યારે એક વસ્તુને જીવ સાથે ક્ષવિ સરખાવે ત્યારે
જે વસ્તુ સરખાવવામા આવે છે તેને અલકાર શાસ્ત્રમા ઉપમેય કહે
છે અને જે વસ્તુની સાથે સરખાવવામા આવે તેને ઉપમાન કહે છે

પણ એજ છે 'કૃત્' = સત્તા અને જ્ઞ = આનંદ આ બંને શબ્દો એકઠા કરીએ તો સદાનંદ સ્વરૂપ થાય છે શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી પણ કહે છે કે, શ્રીગોપીજનોના હૃદયમા જે ભાવાત્મક સ્વરૂપ છે તેનું બહિઃ = પ્રાકટ્ય એજ કૃષ્ણ છે અર્થાત્ કૃષ્ણ એ રસ સ્વરૂપ છે, એ અનેક શ્રુતિ તથા ભાગવતના પ્રમાણોથી સિદ્ધ કરી શકાય એમ છે માટે સ પ્રદાયમા કૃષ્ણ = નાત્મક સ્વરૂપે ભાજનીય છે આ રસ-સ્વરૂપ કૃષ્ણની રસિદ્ધિશક્તિરૂપ શધિકા છે રસ અને તેની સિદ્ધિ શક્તિ એ ઉભય જુગલ સ્વરૂપ છે, અને તેમના સહકાર્યથી સૃજન ઈત્યાદિ સર્વ કંઈ બને બાંધ છે જ્યાં સુધી ઘટપટાદિ કાંચો તેના સિદ્ધ સ્વરૂપે ન હોય ત્યાં સુધી આપણે તેને કંઈ પણ દૃષ્ટિગોચર કરી શકીએ નહિ જ્યારે તે સિદ્ધ હોય તોજ બેઈ શકાય છે, તેમ રસાત્મક બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર તેની સિદ્ધિ શક્તિથીજ થઈ શકે છે બ્રહ્મ અને તેની સિદ્ધિ શક્તિ તે લિપ્ત નથી પણ ઉભય એકજ છે સિદ્ધિ શક્તિથીજ બ્રહ્મની મહત્તા છે માટેજ ભક્તો રાધાજીના ચરણોગાન વિશેષ કરે છે શ્રી સ્વામિનીજી ન હોય

૧ કૃષિર્મુચાચક શમ્વો જો નિવૃત્તિવાચક ।

તયોરવ્યં પર બ્રહ્મ કૃષ્ણા इत्यभिधीयते ॥

૨ રાધા એ સપ્રદાયની દૃષ્ટિએ રસાત્મક બ્રહ્મની સિદ્ધિ શક્તિ છે એ સિદ્ધાન્ત માટે જૂઓ વેણુનાદ વર્ષ ૧ લાના બક ૩ ૪૧, શ્રી હરિરાય ચરણનો સિદ્ધિશક્તિતારતમ્ય નામનો સમ્પૂર્ણ ગ્રંથ

તો આનંદધન રમપ્રયુગ પ્રભુના હર્ગનનો સાક્ષાત્કાર થવો
 હર્ષભ છે પ્રભુની પ્રાપ્તિ કળવી આપનાર શ્રીસ્વામિનીશુભ
 છે અહિયા તેમના માદર્યનું વર્ણન સૂદામશુભે કર્યું છે
 આ પદમા નાગિની મધ્યાજ્ઞાતયૌગના છે, નાયિકાના
 શ્રી અગમા યાવન પૂજનહારથી વિદાસી રહ્યું છે
 સ્મરપણુ શ્રી અગની શોભા જોઇને તેમના હૃદયમા શ્રી
 હાકોરજીને વશ કર્યા (શ્રીસ્વામિની પ્રતિ તેમને આર્કર્ષવા)
 સ્થાન લેવાને લલચાઈ ગયો છે, માટે "મધ્યાનાયિકા છે

આવીજ રીતનું અન્યપણુ પદ શ્રીસ્વામિનીશુના સ્વરૂપ
 સોન્દર્ય વિષેનું છે તે નીચે પ્રમાણે

॥ રાગ નટ ॥

રાધે તેરી ઉપમા નાहीं न आनसों ॥

सुरभि सुतपनि ताकी भूषण आनन देख लजानसों ॥१॥

सिधु सुतापनि ता सुन सुतयन उदिनन पूजे भानसों ।

* જીઓ સાહિત્ય દર્પણ ૩-૨૯

મધ્યા વિચિત્રસુરતા પ્રહ્લદસ્મરયૌવના ।

પદ્મપ્રગલ્ભવચના મધ્યમગ્રીહિતા મતા ॥

આના મધ્યાનાયિકાનું લક્ષણ આ હું ૭૦ તે મન જીદી જીની
 જાનના મુરતમા હોય છે (પાયક સાથે મુગ્ધતા કરૂંજ તેને થાય છે),
 અન અતે યૌવન તેનામા અલલાહેય છે, તેના વચનો કદક વગર
 હોય છે અને તેનામા મધ્યમ ગ્રીહા (લગ્ન) પણ હોય છે.

મોન રસાલ કોકિલ સુર સાધે અરુન ચિત્ત અભિમાનસૌં । ૨ ।
 વિપ્પ અમર દક્ષિન દાર્યો કળ મૃદ્ધિ ધનુષ સુઠાનસૌં ।
 સૂરદાસ પ્રભુ સૌ જવ મિલિહે સુકલ રૂપકલ્યાનસૌં ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ-૧ આનન્દો=મીઝની સાથે. સુરસિ સુતાપતિ=
 =મહાદેવ (સુરસિ=ગાય, તેનો પતિ=વૃષભ અગર પોઠીઓ
 તેના પતિ=મહાદેવ, કાન્થુકે મહાદેવજીનું વાહન બળદ છે)
 સુ પતિ ભૂષણુ=ચંદ્ર (ચંદ્ર એ શિવના મસ્તક ઉપર બિરાજે
 છે માટે તેને ભૂષણ કહ્યું છે) આનન=મુખ લગનઓ=લગ્ન
 યુક્ત થયો ૨ સિધુ સુતાપતિ=ભગવાન (સિધુસુતા=લક્ષ્મી
 એ સમુદ્રની પુત્રી છે દારણુકે તેનું જન્મસ્થળ મમુદ્ર છે
 તેના પતિ વિષ્ણુભગવાન) સિધુ સુતાપતિ તાસુત સુતધન-
 ભગવાનના પુત્રના પુત્રનું ધન (ભગવાનના પુત્રનું નામ
 પ્રહુમ્ન છે તેમના પુત્ર અનિરુદ્ધ હતા અને અનિરુદ્ધ
 જીનું ધન તેમના પત્ની ઉષા છે આથી એ
 આખા શબ્દનો અર્થ ઉષા=પ્રભાત છે)=ઉદિત ઉદય
 પ્રામેયો ભાનસો ભાનુને, સૂર્યને, મીન=માછલ (અહિ આ
 મીનની રસાલતાને નેત્રની શોભા આગળ તુચ્છ કહી છે
 અણુજ=કમળ (કોકિલના સ્વરને વાણીની શોભા અને કમળ
 ને મુખની શોભા આગળ તુચ્છ ગણી છે વિદ્રમ=પરવાળા
 અધર=નીચલોઓઠ દશન=દાંત સુઠાનસો=સુદરશાનમા
 શોભી ગદ્યા છે

ભાવાર્થ—આ પદ્યમા પણ ઉપરની માફક સખી શ્રી સ્વામિનીજીને કહે છે, હે રાધે ! તારા લાવણ્યની ઉપમા હું કોની સાથે આપી શકું એ મને સહમજણ પડતી નથી તારૂં ઓઠરૂં સરખાવવાને મને કોઈ પણ ઉપમાનાજ જડતુ નથી તારૂં મુખ ખરેખર ઘણું જ મુદર છે તેને તો હું શી રીતે કશાની સાથે મગખાવી શકું ! મુગલીસુત કહેતા વૃષભ તેના પતિ મહાદેવજી તેમના ભૂષણ રૂપ ચદ્ર તેપણ તારા મુખના દર્શનથી લજવાઇ ગયો છે ચદ્રપણ તને જોઇને એમ સમજી ગયો છે કે મારા કરતા પણ આ મુદરી ઘણીજ લાવણ્યવતી છે તેથી તે બિચારો પોતાનું મુખપણ દેખાડી શકતો નથી વળી સિંધુ સુતા કહેતા લક્ષ્મી તેના પતિ ભગવાન અને તેમના પુત્ર પ્રદુશ્ન અને તેના પણ પુત્ર અનિરુદ્ધજી તેમના ધન રૂપ તેમની પત્ની ઉષા (પ્રભાત) તે પણ ભાનુ (સૂર્ય) સંહિત તાગ મુખને પૂજે છે અર્થાત્ ચદ્ર ઉષા તથા ભાનુના ઓઠરૂં કરતા તારૂં સૈ દર્શન અધિક છે એવો વ્યગ્યાર્થ આમા સમાયો છે જ્યાગ્થી મત્સ્યોએ તાગ રસિક નેત્રોને જોયા છે ત્યારથી તેમનું અભિમાન ઉતરી ગયું છે કોકિલો પણ તારી વાણીને શ્રવણ કરીને દર્પ-હિત થયા છે, અને બિચારા કમળોએ તો જ્યાગ્થી તારૂં મુખ જોયું ત્યારથી ગર્વને તો દૂર દેડી દીધો છે અર્થાત્ તાગ નેત્રમા મીન કરતા વધારે રસાલતા છે, વાણીમા કોકિલના સ્વગ કરતા વધારે મધુરતા ભરી છે, અને મુખમા કમળ કરતા વધારે સુદરતા છે, વળી

પરવાણાની શોભા તારા અધરમા ગલિત થાય છે, દાડેમના કણની તારા દાતની કળીઓમા થાય છે, ધનુષ્યબાણની શોભા તારી ભૂકુટિમા સમાઈ જાય છે પરવાણા કરતા તારા અધરોષની શોભા અધિક છે દાડેમના બીજ કરતા તારી દાતની કળીઓમા વધારે રક્તતા છે, અને ધનુષ્યબાણ કરતા તારી ભૂકુટિમા વકતા વધારે છે (ભૂકુટિ વકહોવી એ સૌંદર્ય-નુ એક ચિન્હ છે) આપ્રમાણેની સખીની ઉક્તિ સામ-ળીને રાધાજી કહે છે, હે સખી ! તુ જે મારા સૌંદર્યનુ વર્ણન કરે છે તે મેં જાણ્યું, પણ હું એટલું જ કહું છું કે, એ શોભા યથાર્થ ત્યારે જ કહેવાય કે શ્રીકૃષ્ણજી (સરદામજીના પ્રભુ) મને મળે અને હું તેમની સાથે રસલીલા કરૂં આ રૂપની કૃતાર્થતા ત્યારે જ થઈ શકે

ગમે તેટલું સૌંદર્ય હોય પણ તેનો વિનિયોગ પ્રભુ માટેજ થાય એ રૂપથી જો પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય તોજ તે રૂપ કલ્યાણકારી છે રૂપ ગમે તેટલું હોય પણ જો તેથી પ્રભુની પ્રાપ્તિ ન થઈ શકે તો તે નિરર્થક છે, એવો ધ્વનિ આ છેલ્લી પંક્તિમા રહ્યો છે

આ પદ્યની પ્રથમ ત્રીજની પ્રથમ પંક્તિમા “ અસમ ” નામનો અલંકાર છે, કારણકે રાધાજીના મુખની ઉપમા જ જગત્માં નથી, તેનો સદતઃ નિષેધ કર્યો છે, તેના જેવું બીજું કોઈપણ નથી તત્સમ પદાર્થના નિષેધમા આ અલંકાર

હોય છે બીજી પદ્ધતિમાં 'પર્યાય નામનો અલકાર છે અહિં આ ઉપમેય રાધાના મુખનું ઉપમાન ઉપા તથા લાનું કરતા આધિક્ય મૂલ્યવતુ છે, પણ આ આધિક્ય ઉપમાનનો તિરસ્કાર કરીને દેખાડ્યું છે, જેમકે ઉપા તથા લાનું તારા મુખને પૂજે છે ? બીજી તકમાં પણ મીન, કોકિલ તથા અબુજનો તિરસ્કાર કર્યો છે તેમની શોભા, નયન, વાણી અને મુખના કરતા ઉતરતી છે એમ જણાવ્યું છે ગદ્યાના નયન, વાણી, અને મુખ જોતામીન, કોકિલ તથા અબુજનું અભિમાન ઉતરી જાય છે આથી પણ ઉપમાનના તિરસ્કારપૂર્વક ઉપમેયનું આધિક્ય અહિં આ દર્શાવ્યું છે, ત્રીજી તકમાં* રૂપક નામનો અલકાર છે, કાગળકે વિદૂમ દાડેમની કણ અને ધનુષ્યનો આરોપ અધર, દાવ, અને ભૂકુટિમાં થયો છે અર્થાત્ અધર એ વિદૂમ છે, દાવ એ દાડેમના કણ છે અને ભૂકુટિ એ ધનુષ્ય છે

૧ મમ્મટના કાવ્ય પ્રકાશમાં પચાસના બે ભેગાં એકમાં ઉપમેયનું આધિક્ય દેખાડવાને ઉપમાનનો તિરસ્કાર કર્યો હોય ત્યારે પણ આ અનકાર હોય છે એમ કહ્યું છે, પણ સાંપ્રત્યદર્પણગર આ ભેગાં આપના નથી એમને મને વ્યતિરેક અવકાર આદેશાતમા છે એમ સમજવું

આધિક્યમુપમેયસ્યોપમાનાન્ન્યૂનતાયવા ॥

સા ૬ ૧૦-૬૨

* રૂપક રૂપિતારોપાન્નિષમે નિરપહ્લવે

સાહિત્ય દર્પણ ૧૦-૨૬

એવો અતેદ અહિયા અઢા સજીએ વગમથથી દસાવ્યો છે

“સિધુસુતાપતિ તા ગુનતા મુનપન” ઇત્યાદિમા મળ
અર્થને ગુમ રાનવામા આ ૧૧ છે આવી ગતની ઠાવની
ગચનાને આલ ડાન્કો ૧ પ્રકોલિગના નામથી ઓળખે છે પ્રકે-
લિકાના સુખ્ય ખે લેદ હોય છે સ્પષ્ટ શબ્દો હોય છતા પણ
અર્થ ગુમ હોય તે એક અને તે શબ્દો નહિ પણ તેના પર્યાય
વાચક શબ્દો આપ્યા હોય અને તે ૧ અર્થ ગુમ હોય તે
પહેલી સ્પષ્ટાર્થ કહેવાય છે અને બીજી અવ્યહાર્થ કહેવાય
છે અહ આ બી ન પ્ર ૧ ૧ પ્રકલિગ છે

આહ આ ઉપરની માફક રાનયૌવના મ' ના નાચિગ છે
આ પદમા શ્રી રંગમિનીજીના પરમસાન્દર્થનુ વર્ણન સૂરઠા-
સજીએ કર્યું છે પર્યાય-રૂપ ઇત્યાદિ અલકારોથી રાધા અલા-
કિકે રૂપવતી છે એવો વ્યગ્યાથે કલિત થાય છે માટે
અર્થશક્ટિદ્વાનુચ્છન્દવનિ આ પદમા છે શ્રી રાધાજીના
શ્રી અગની શોભા ચદ્ર, ઉષા, સૂર્ય ડમલ, કોડિલ, વિદૂમ
ઇત્યાદિ મૃદેના શણગારરૂપ સુદર નવોળી પણ અધિ, છે
રમાત્મક પ્રભુની ગાત્રેતી શોભા પ્રભુની વખતે ન ગચાનમ
શી રીતે હાઈ રહે ? અદ્રાદિમા દુગ્ધમાન થતી રા ૧૧ ૧૧
માત્ર આ આનદમથી રમણીય મૂતિની અનુપમ પ્રમાની

૧ સ્પષ્ટપ્રચ્છન્નર્થો પ્રદોઢેકાડવાદુતાર્થાવ । રૂઢદ ૬, ૨૬
પ્રકેલિકાના વિશેષ બે માટે જુઓ ૧૦૩ીનુ અવ્યાસ ૩-૧૧૪

માત્રાજ છે સ્વામિનીજીનું સૌહાર્ય સૃષ્ટિના મહાપ્રીય સર્વોને
સુખ કરી શકે તબુ છે તો પછા સાક્ષાત્ પ્રભુ જેમને સ્વા-
મિનીજી એ સૌહાર્યનો વિનયોગ કરવા શ્રી છે છે તેમનું તો
કેટલું સુહૃદ્ગતમ હશે તેની કલ્પના કોણ કરી શકે ?

॥રાગ—સારંગ ॥

*વિરાજત એક અગ્નિવાત ॥

અપને કર કરિ રચી વિવાતા સ્વદસ્ય નવ જલજાત ॥ ૧ ॥

દ્વે પતંગ શશી વીસ એક ફળી ચારુ વિવિધ રંગ ધાત ॥

દ્વે પદ્મ રાવ વતીસ વજ્ર કળ એકદિ જલગ્ન જાત ॥ - ॥

ઇક માયક ઇક ચાપ ચપલ અતિ ચિત્રાત ચિત્ત વિકાત ॥

દ્વે મૃણાલ મૌલ ઉમે કર દ્વે કદલો વિનપાત ॥ ૩ ॥

એકે હરિ એક હંસ ગુપ્ત હોત સવ ગાત

સુરદાસ પ્રભુ મિલ્લે કારન અતિ આતુર અકુલાત ॥ ૪ ॥

રાગદાર્થ—એતીરાત=આટલી બાબતો વસ્તુઓ, અપને કર
કરી=પોતાના હાથે બનાવીને. ખટ=૨ ખગ=પક્ષી જલજાત=કમળ,
જળમા જે ઉત્પન્ન થાય છે તે દ્વ=૨ પતંગ=મુર્ચ ફળી=સાપ,
શિખર=આ નામનું કાચું છે અવગ=નીચેના હાર વજ્ર=હીરા ગંગ
ધાત કુપોને લીધે મુગોલિત અને ગણિત બનેલો સાયક=માથુ
ચાપ-ધનુષ મૃણાલ=કમલ કદલી=કેળ હરિ=તિલ (આહવા મિલ્લની
ટિ એમ અથ સમજવા) હસ=ચરણની ગતિને હસની સાથે
સરખાવી છે જાત=ગરીબના અનયવા

આ પદમા એક સખીની ઉક્તિ સખીપ્રતિ છે શ્રી
સ્વામિનીજીનું સ્વરૂપ જોઈને શ્રી ઠંકોજી પણ મોહિત
થાય છે અને તેમને મળવાને પણ અડગાય છે, આ વિષ-
યનું વર્ણન આ પદમા છે સખી કહે છે કે, શ્રી ઠંકોજી
પણ શ્રી સ્વામિનીજીનું સ્વરૂપ જોઈને મુગ્ધ થાય તથા તે
માટે ઉત્સુક થાય એમા આશ્ચર્ય શું? એમા કોઈપણ આશ્ચર્ય
નથી કાળજી શ્રીસ્વામિનીજીનું સ્વરૂપજ અતિ મોહક છે
તે સ્વરૂપ ડંબુ છે તો ડંબુ છે-શ્રીસ્વામિનીજીનું અગ તો
એકજ છે, પણ તેમા આટલી વસ્તુઓને વિધાતાએ પાતાના
હાથથી જ્યોને પ્રકટ કરી છે કચી જ્યી, તો કંઈ છે-છ
પક્ષીઓ અને નવ કમળો (જલજાત) શ્રી સ્વામિનીજીના
અગમા વિધાતાએ છ પક્ષીઓ અને નવ કમળોને પાતાના
હાથે ણનાવીને મૂક્યા છે આ છ પક્ષીને બે નેત્રા, એક
ચિત્તવત, એ નાસિકા, એક વાણી બે નેત્રોમા બજન
પક્ષીની અપલતા છે, ચિત્તમા ચંકોગ્ની ચાતુરી છે, નાસિકા
મા શુકની શોભા છે અને વાણીમા કાઠિલની સુરમતા
છે માટે બે નેત્રા, ૨ ચિત્તવત, ૧ નાસિકા અને ૧ વાણી
તેને અહિયા ૨ બજન, ૨ ચંકો ૧ શુક અને ૧ કોકિલ
એમ કુલ છ પક્ષીઓ કહ્યા છે નવ કમળો એટલે ૧ સુખ-
કમલ, ૨ નેત્રકમળ, ૧ હૃદયકમળ, ૨ કુચકમળ, ૧ નાભિ
કમળ, ૨ ચરણકમળ, -આમ એકદરે નવ કમળ પણ શ્રીસ્વા-
મિનીજીના શ્રીઅગમા બિરાજે છે તેજ પ્રમાણે તાટ કરૂંપી

એ સૂર્ય છે તથા ૨૦ ચંદ્રો છે તે ૨૦ ચંદ્રો ચરણ અને હસ્તના નખો છે વળી એક સર્પ પણ આ ગ્રામમાં વાગ્યો કરી રહ્યો છે—આ સર્પ તે મસ્તક ઉપરની વેણી છે કારણ કે તે સર્પની સમાન સુદૃઢ છે, એ વેણીમાં સુદૃઢ વિવિધ ગંગના કૂલ ભરેલા છે અને તેથી તે મુશોભિત દેખાય છે વળી ત્યાં એ પાકા બિબકળ છે આ બિબકળ તે અપંગ છે, કારણ કે અધગનો ના અને બિબકળનો ના અંગણ હોય છે બત્તીસવજ એટલે હીરા તેના કણ તરીકે અહિયાં દત્ત-પકિત છે વળી જલધર કહેતા મેર તેનો તાત એટલે પુત્ર (અહિયાં) નાકનું મોતી તે પાળ બહુજ આગરિત્રીને શો ૥ ગ્હુ છે હવે શ્રી સ્વામિનીજી નિગરી કરાવતી શ્રી કાંઠા-જના અમુ તન્દ્ર ઉવા ભેડ ગદ્યા છે તે કોલ હ—અંત સાયક કહેતા બાણ અને એક ગાપ એટલે ધનુષમાંથી અતિગાય દેકાય છે અર્થાત્ નેત્રના એક કરાક્ષર્ય ભેદ ગદ્યા છે તેની શ્રી કાંકાજી પણ મુખ બની ગયા છે અને પગવગ થઈ ગદ્યા છે એમનું ૥ચત્ત પણ વ્યાકુળ થઈ ગયું છે આથી જુજ મૂલરૂપ કમળની દાડીને એ કદલી (કેલ) રૂપ ઝઘા ઉપર પોતાના હાથ મૂક છે વળી તેમની કટિ હરિ (સિંહ) સમાન છે અને ગતિ હસની માફક છે આ રીતે સર્વ ગાત્રો ગુપ્ત છે ઉપર જણાવેલા ગતિગ્ના પૃથ પૃથ ગાત્રો જેમનું વર્ણન, કમળ, ચંદ્ર મન્યાદિ રૂપ વર્ણન્યુ તેને તે (ગાત્ર) રૂપે

ગુપ્ત છે અથવા તે અપ્રકટ હોવાથી બીજાઓ જોઈ શકે એમ નથી સગદામણ ઉછેરે કે શ્રી હાકોરજી આવુ અનુપમ મૈન્દર્ય જોઈને રાધિકાજીને મળવાને ખાસ આજ્ઞા વ્યાકુળ થઈ ગયા “સૂરદામ પ્રભુનો” એવો પણ અર્થ કરી શકાય કે સૂરદામજીના પ્રભુ પણ મળવાને વ્યાકુળ હતા અથવા આખા પદ્મનો સમઘ છેદ્દી લીટીથી એમ પણ સમજી લેવાય કે ગદાજી જોકે પોતાનામા આટલું બધું સૌહર્ય તથા રૂપ હતા છતાં પણ પ્રભુને મળવાને માટે ઘણાજ આતુર થયા હતા પોતાના રૂપથી પ્રભુ સાથે રસભોગ માટે અત્યંત ઉત્કણ્ઠા ધરાવતા હતા

અહિયા પણ અતિશયોક્તિ અલકાર છે કારણ કે ઉપમેય જે જુદા જુદા અવયવો તેમનું ઉપમાન ખગ, કમળ ઇત્યાદિમા નિગળ્ય થયું છે આ પદ્યમા શ્રી હાકોરજીની ગતિ એ મ્થાથી ભાવ છે તેનો આલ્લખન વિભાવ સ્વામિનીજી છે સ્વામિનીજીના શરીરનું સૌહર્ય એ ઉદ્દીપન વિભાવ છે અગતી આતુરતાને લીધે પ્રકમ્પ થવો, હૃદય ધડકવું ઇત્યાદિ અનુભાવો છે અને ચિત્તની વિકૃતિ, ચિન્તા, અસ્વસ્થતા, રજામિનીજીને મળવાનો ગભરાટ ઇત્યાદિ સચ્ચાગી ભાવો છે, આ સર્વ એકઠા મળીને ‘શુભાર ગસને પોષે છે

* રમતી નાખ્યા સાહિત્યદર્પણ મા નીચે પ્રમાણે છે
વિભાવેનાનુભાવેન વ્યક્ત સજ્વારિણા તથા ।

રસતાયેતિ इत्यादि स्थायिभावः सचेतसाम् ॥ ૩-૧

“વિગત એક અગ એલીવાત ’ આ ઉક્તિમા ૧૭ી પોતાનું આશ્ચર્ય જણાવે છે એક અગમા છ પક્ષીઓ, નવ ડમળો એ સૂર્યો, વીસ ચંદ્રો ઇત્યાદિ આવી ગદ્યા છે એમ જાણીને એને ઘણોજ વિન્મય થાય છે માટે ત્યાં અદ્ભૂત રત્ન પણ છે આ રત્નોના સ્થાવિલાવ વિન્મય છે “અપને ડગ્કરી ગ્થી વિધાના ’ એ લીટી એવું મૂક્યવે છે કે આના દેહના નિર્માણમા વિધાતાએ ઘણીજ સાવધાનતા વાપરી છે જોકે બીજી વસ્તુઓને પણ વિધાતાજ સજે છે, તો પણ તેમના સર્જનમા વિધાતા જોઈએ તેવી કાળજી રાખતો નથી, પણ ગદ્યાજીના નાન્દર્યમા તો કોઈપણ જાતની ખામી ગદી ન જાય તેટલા માટે એણે જાતેજ ધ્યાનપૂર્વક નિર્માણ કર્યું છે એવો અદ્ભૂતો વ્યંગ્યાર્થ છે

નીચેનું પદ પણ શ્રીવામિનીજીના સ્વરૂપ વર્ણન વિષયક છે

અનભાવ એટલે વિકારસ્તુ ભાવસલ્લભાત્મક એમ આપેલું છે અતઃ સ્વભાવ ના ભાવ સ્વભાવ વપનું વપન્ય, અર્થ પ્રવય એ માનિ જાવાનો સમાનગ ગામા હવવામા આને છે મચારીલાવ એટલે નિવત્ત જ્ઞાનિ, નહા અમયા રંગર ચિત્તના વિદાગે આ મથરી વિગેપ માફિતી માટે જુગ્યા સમસટનો હાંસ પ્રકાગ ઉદ્ધામ ૪ એ

કારાગ-કાન્હરા ॥

ઋદ્ધશદ્ય વાન કનકસો નાહો ॥

ષટ્દશ કલા સમેત નહિ શશી અર્થ વિચારો મનમાંહિ ॥૧॥

પાંચ પાંચ પાલ્લવી સો મુંદર ચંપક ફૂલન હોય તહાંહી ।

ચમક ચમક છિપજાત સયન ઘન નહિ ઘન નહિ ટામિનિ દમકાહીર
ચાલત હોલત મરાલન કુંજર । સઘ નિરખિ નહો લોકડરાહિ ।

દે શિવ બીચ ડમાસી એક નહિ તેહી શંકુ ડમાહુ નાહિ ॥૨॥

ઘટા ગગનકે બીચ રવિ ગણ સોચ વિચારત કવિપર છાહિ ।

સૂર જિતો સંભ્રમ સુસ્થિતિતનો કવિ જૂઠે જા સાંચ સરાહો ॥૩॥

આ પદમાં પણ ઉક્તિ સખાની છે એમ સમજવું
અગર શ્રીહાકોગળ સ્વામિનીજીને કહે છે એમ પણ અર્થસંગતિ
એમો ગકે છે દશમ્ય કહેતા આગ અગયુક્ત સ્વચ્છ કનક
સ્વામિનીજીના દેહમાં છે છતાં તે કનક નથી એમ જણાવાળો
ચદ્ર ત્યાં છે છતાં પણ તે નથી સ્વામિનીજીના મુખમાં ચદ્રનો
આરોપ કરીને કહે છે એવો ચદ્ર આ કનકવત્ દેહમાં શોભી
રહે છે છતાં વસ્તુત તે ચદ્ર નથી વળી ત્યાં પાચ પાખડીવાળું
મુદર ચપકતું કુલ છે છતાં પણ તે વસ્તુત નથી અર્થાત્
સ્વામિનીજીના હસ્ત અગર અરણીની પાચ પાચ આગળી-

ગણાર્થ—દશ=૧૦ (દશ=૧૦ અર્થ =), માન=વાણી
ષટ્દશ=૧૬ મમત=મલિત પાખડી=પાખડી િપજન=અદસ્ત થતી
સ્વામિની=વિજળી મરાવ=હમ, કુંજર=હાથી, શિવ=મિહ ડરાહિ=
ડરવું દે=એ, ડમાસી=ઉમા, પાર્વતી જેની.

એમાં પાંચ પાળીવાળા ચાળનો આરોપ હોય છે, અને તેથી પ્રથમ એમ ઉદ્ધવામાં આવ્યું કે તે ચાળ છે, પણ વસ્તુ તે નથી વળી વનની મધ્યે ચનકે ચમકે પ્રગટ કરતી તથા વારવાર છૂંત જતી હામિની કહેતાં નિમિત્ત ત્યાં છે, છતાં વસ્તુ તે નથી પીડાએ વન ભેદને મામાં ન્ય રીતે ડોહને એમ ભ્રમ થાય કે એ હામિની હશે પણ બરાબર તપાસ કરતાં માલમ પડશે કે તે એ નથી વળી જ્યારે સ્વામિનીજી ચાલતા હોય અગર ડાલતા તે તા ગતિ કરતા હોય ત્યારે ડાલ્ય ડોહ એમ પણ ધારી લે કે એ તે મગલ હશે ! અગર કુજ- હશે ! અગર નિહ હશે ! પણ વસ્તુ તે એ તેમ નથી જો મગલ વગેરે હોય તે ગા માટે લોકો તેને જોઈને ડગતા નથી માટે તે મગલ વગેરે નથો અહિયાં ગતિમાં હસગતિ અને કટિમાં મિલની કટિનો આરોપ કર્યો છે આગળ ઉઠે છે તેમના અગમાં એ શિવ છે અને તેમની વચ્ચે એક ઉમા છે છતાં તે નિર્વાણ નથી અને ઉમા તે ઉના નથો અહિયાં ગિર્જા પુણ્ય અગર મ્તન સમજાવાના છે ગણ્ય કે તેનો આકાર નિર્વાણ સિવા જોવા છે, આ બે કુચની વચ્ચે ઉમા એટલે નાની માળા શોખી નહીં છે એ કુચની વચ્ચે જોનાની માલ્યા એ ગિર્જા વચ્ચે ઉમા હોય એમ કલ્પના કરી છે જો કે દ્રવ્યો જોનારાને તો એમજ લાગે કે બે શિવની વચ્ચે ઉમા હોય

છે, પણ વસ્તુ તો જે કુચની વચ્ચે મુવર્ણની માળા છે
અદિયા નાલાનું વર્ણન કર્યું વળી એ દેહમાં ગગનની
પ્ર તથા તેના મધ્યમાં રવિ તથા નચ્ચે ગગાજી છે એવો
લાગ વાત જે છતાં પણ તે ત્રણ નથી એમ બની રીતે
જણાશે અદિયા ગગનનાં વટાં એટલે શીરપરનો કેશ-
પાગ, અને રવિ એટલે ત્યાં બિગાજતું સીર્ષ ઉપનું કુસુમ
એને પણ એટલે મોલીનો માળા એમ અર્થ સમજવાનો છે
અથવા 'ગામ ઉપર કુસુમ તથા મોલી'ની માળા છે તે જોઈને
ઉદાત્ત અને એવાં પ્રમથાય કે ચાલે ગગનની ઘટામાં રવિ
તથા ગગાજી, પણ એવી શરૂાને ત્યાં ન્યાનજ નથી વસ્તુત
તો તે કગાગન તથા કુસુમ છે સન્દાનજી કહે છે કે ખરે-
ખર નામિનીના નાદર્યને જોતા કેટલાકને મપ્રમ થાય
એ વાસ્તવિક છે શ્રીકૃષ્ણને પણ એ પ્રકારનો મપ્રમ
થશે પણ જ્યારે એનો મર્મ ખુલ્લો થયો ત્યારે ખરેખર
અતિશય આનંદ થયો સન્દાનજી કહે છે કે કવિએ જે
વર્ણન કર્યું છે તે સત્ય છે તેમાં કશું પણ ખોટું નથી

આ વાત નીચે પ્રમાણે ઉપમેય અને ઉપમાન છે

ઉપમાન	ઉપમેય	મિત્ર =	કટિ
ન =	દેહ	શિવ =	કુચ
શરી =	મુખ	ઉમા =	મુવર્ણમાલા
અપ =	હસ્ત અગર અંગુ		ગગનનાં ઘટાં =
દામિની =	લીલાખર, નીલવન્દ્ય	રવિ =	કેશ પાશ
હમ =	ગતિ		શીર્ષકુલ

આ વર્ણનોમા પ્રથમ ઉપમાન આખ્યા છે પણ તેનો નિષેધ યોગ્ય છે આમા સ્વામિનીજીના અંગેને જોતા ડનક આદિની યાગ ડરાય છે મોટે અહિઆ સદેહાલકાર છે આ સદેહાલકાર નિશ્ચય જાતે છે કારણ કે ઉપમા નો સદેહ ઉપમેયમા યાય છે, છતા તેનો નિષેધ કરવામા આવ્યો છે પણ આ સદેહ વ્યગ્ય છે કારણ કે દેહ દત્તાદિ ઉપમેયો આમા આખ્યા નથી અથવા આ વ્યગ્ય રૂપકનું દષ્ટાન્ત પણ જાણી ગાય, કારણ કે ઉપમેયની અલેક્ષના ઉપમાનમા કરી છે આ પદમા પ્રહેલિકા પણ છે કારણ કે તેમા વર્ણનીય વસ્તુને ગુપ્ત રાખવામા આવી છે

આ રીતે આ ચામ પયોમા સ્વામિનીજીના સ્વરૂપનું વર્ણન સૂદાસજીએ કેટલું બધું ગુંઠ અને ઉચિતમ કંપનાઓથી કર્યું છે તે આપણે જોઈ ગયા છીએ

હવે એવા બીજી જાતના પદ આપણે લઈએ

॥ રાગ-બિલાવલ ॥

રામે જલસુત કરજી વરે ॥

અતિહિ અરુણ અગ્રિક છવિ વાદત ત્યજન હસ સગરે ॥૧॥

ચુગન ચકોર ચલે તા ડપર રહેજી જોય સ્વરે ।

• સન્દેહ પ્રકૃતેડન્યસ્ય ક્ષયશ્ચ પ્રતિભોત્થિત' ॥૧૦-૩૨
સાહિત્યદર્પણ

નર્વ વિદસી વૃષધાન નદિની દોડ મિલી જગરે ॥ ૨ ॥

રવિ અરુ શશિ એકે રથ વૈઠે સન્મુખ આન અરે ।

સૂરદાસ પ્રજ્ઞ કુજ વિહારી આનંદ ડમગિ ભરે ॥ ૩ ॥

શ્રીસ્વામિનીજી તથા શ્રીકાકોજી એડ વખત કુજમા
ખિન્નતા હતા તે સમયે શ્રીસ્વામિનીજીએ મોતી હાથમા
લીધુ આ મોતી હસનો ચારો હોવાથી તે વખતે નજીકમા
એડ હસ હતો તેણે જાણ્યું કે આ મોતી અહિંઆ માફ
લક્ષ્ય છે તો હું એનો ચારો ચડ એમ જાણીને તે સ્વામિ
નીજી પાને આવ્યો પણ સ્વામિનીજીનો શ્રીહસ્ત સ્વાભા-
વિ રી રકજ અરુણ હતો, તેમા વળી તેમણે મેદીના
રસનો કોપ ડરેકો હતો, આથી તેની અરુણતા (રક્તતા
વિશેષ જણાતી હતી તેથી તે રક્તતા ફરથી જોનારને અ-
ગ્નિ સમાન લાગતી હતી આ સમયે ચકોર પક્ષી ત્યા આ-
ગળ હતું તેણે મોતીની નીચે હસ્તની રક્તતાને લીધે તે
અગ્નિ છે એમ સમજ્યું અને તેથી તેણે તેનો લક્ષ્ય કરવાને
ઇચ્છ્યું એવી સ્વાભાવિક માન્યતા છે કે ચકોર પક્ષી અગ્નિનું
લક્ષણ કરે છે તે માન્યતાને આધારે ડવિએ અહિંઆ કલ્પના
કરી છે આથી ચકોર પક્ષી પણ ત્યા આવ્યું હસ એને
મોતી ધાગીને લક્ષણ કળવા આવ્યું છે તેમ ચકોર પણ

શબ્દાર્થ—જલમુત=મોતી ડરણુ=હાથમા જાગિ બાહ્ય=સોભા વધી
સુચન=આરો રૂપભાનન પ્રિની=રાધા (રૂપભાનની પુત્રી).ઝગરે=ઝડપા

આજુ છે હસ સમજ્યો કે આ ચંડો? તેના લક્ષણને પ-
ડાવી દે છે, ત્યારે ચંડો સમજ્યો કે હસ તેના લક્ષણમા
લાગ પડાવે છે આરી? તે જન્ને એક બીજના પ્રતિસ્પર્ધી
થયા અને લડા લાગ્યા તે જોડે શ્રીરામિનીજીને હાસ્ય
આજુ હવે કવિ આમા બીજી કદપના કરે છે મોતીની
નીચે હાથેલીની રક્તનાને લીધે તે જ્યોતિવાળુ દેખાય છે,
એટલે તે મૂર્ચ સમાન છે પણ ઉપરથી મોતીની શ્વેતતાને
લીધે તે ચંદ્રવત્ છે તેથી કહે છે કે તે સમયે જાણુ રવિ
અને શિશ જન્ને જણાઓ હાથેલી ડાબી રથની અદર એકઠા
આવીને બેઠા એક જ ગોલીમા ચંદ્ર અને સૂર્ય-એમ
જન્નેની સહાવના કરવામા આવી છે-મૂર્ચ અને ચંદ્રને રથ
જોઈએ, કાળુ કે તે જન્ને તેમના રથમા બેઠીને આકાશમા
ગતિ કરે છે એમ કવિઓની સામાન્યત કદપના છે, તદનુસાર
અહિ આ આ ઉક્તિ કરવામા આવી છે હાથેલીને રથની
ઉપમા આપી છે આ કૈતુક જોઈને કુજવિહારી નટવર કૃષ્ણ
ચંદ્રને અતિ આનંદ ઉત્પન્ન થયો

આમા મે ડિના ચંડો ને અગ્નિનો જન્મ થાય છે, અને
તેથી તે ચારો ચંદ્રાને આવે છે અને હમની સાથે લલવા
મડી નાય છે એ જાનામા પ્રેરિતમાન નામનો અલંકાર છે,

* જૂઓ માહિત્યદર્શન

+ સામ્યાદતદ્દિમસ્તદ્દુષ્ટિર્જાન્તિવાનપ્રતિમોત્થિતે ।૧૦-૩૬।

વસ્તુત્ત્વાભિનીજ્ઞના હાથમા મોતીજ છે પણ તનુ જ્ઞાન ચક્રોરને નથી તેને તો તેમા અગ્નિની રક્તિ અગર બ્રમ થાય છે વળી એ મોતીની રક્તિતાને લીધે તેમા સૂર્યની તથા તેમા રહેલી શ્વેતતાને લીધે ચંદ્રની સભાવના કરી છે માટે ત્યા *ઉત્પ્રેક્ષા અલકાર છે

આમા મુખ્ય હાસ્થરસ છે, અને તેનો *સ્થાયિભાવ હાસ છે, આ હાસ્થરસનો આલંબન વિલાવ મોતી છે હસ તથા ચક્રોગ્નુ પરમ્પર સુદ્ધ એ લ્હી ન વિલાવ છે અને અતિસ કોચ, હર્ષોદ્ગમ, નવન વિકાસ વિગેરે અનુભાવ છે,

આ પદ્યની અદર નીચેનો ધ્વનિ પણ સમજી શકાય જેમ મોતીને મેળવવાને હસ તથા ચક્રોર ઉભય આવે છે પણ નેઓ એક બીજાની સાથે લટી પડે છે, અને સ્વાભિ નીજ હુમે છે તેમ પરપ્રક્ષરૂપી મોતી પરપ્રક્ષને મોતીની

ઉપમેય અને ઉપમાનની સામ્યતાને લીધે ઉપમાનમા ઉપમે યતી ભુદ્ધિ થાય અને તે કવિની પ્રતિભાથી જન્મ હોય તો તેને પ્રાન્તિમાન નામનો અલકાર કહે છે

* ભવેત્સમ્માયનોત્પ્રેક્ષા પ્રકૃતસ્ય પરાત્મના

ઉપમેયમા ઉપમાનની મલાનના તે ઉત્પ્રેક્ષા કહેવાય છે

* વિકૃતાકાર ષાગ્વેષ ચેષ્ટાવે કુઠશાદ્ભવેન્ ।

હાસ્યો હાસ સ્યાયિમાય, શ્વેત, પ્રમથવૈવત્ ।

સા૦ ૬૦ ૩-૨૧૪

ઉપમા આપવાનું કાગળુ તે અતિ વિશુદ્ધ છે પ્રજ્ઞા જાતે નિર્દોષ અને નિર્ગુણ તથા આનંદેષ સ્વરૂપ છે તેમને પ્રાપ્ત કરવાને પદ્મહંસો તથા અગ્નિહોત્રીઓ અગ્નિ તપસ્વીઓ પ્રયત્ન કરે છે તેઓ અદ્વૈત અદ્વૈત લઢી મરે છે પણ તેઓને તો પરબ્રહ્મ સબધીના વસ્તુજ્ઞાનના ભ્રમજ રહે છે પરબ્રહ્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણી શકતા નથી માટે સ્વામિનીજી જેવા પ્રેમલક્ષણુ ભક્તિવાળા ઉચ્ચતમ દેવોજ એ જાણી શકે છે જેઓનામા આ પ્રેમલક્ષણુ ભક્તિ છે તે તો ખરેખર આ પરમહંસ વગેરેના પ્રયાનો-સાધનો પ્રતિ હમેશા છે આવો પણ અર્થે વ્યજ્યાર્થથી આપણે સમજી શકીએ આવાજ અર્થયુક્ત નીચેનું પણ પદ છે

॥ રાગ-ચિલાવલ ॥

પ્રાસસમેં નવકુંજ સદનમેં વિહરત રાધાનદ, કિશોર ।

દક્ષખર મુક્તા ક્યામાકે ત્યજત હંસ અહ ચુગત ચકોર ॥ ૧ ॥

તામે એક અધિક છવિ ઉપજત ઉપર મધુપ કરે ઘનગોર ।

સૂરદાસ મધૂ રૂદ્ર સમામેં રવિ અહ શશી દેલે ફકટોર ॥ ૨ ॥

આ પદની પ્રથમ તક ઉપરના જેવી છે એટલે અહિંયા અર્થની પુનરાકૃત કરવાની જરૂર નથી બીજી તૂંખા એવું

શબ્દાર્થ—મદન=શુદ્ધ નિર્મલગાર=કાળુ દાક્ષણ=જમણા મુક્તા= મોતી સુગત=ચરવું મધુપ=ભમરો ફકટોર=એક જગ્યાએ

કહે છે કે-જ્યારે શ્રીસ્વામિનીજીએ મોતી તરફ જોયું ને વિચાર કર્યો કે આતો મોતી છે છતાં શા માટે હું સ તથા ચકોર (લક્ષણના મિથે) અહિયા આવ્યા આમ વિચાર કરતી વખતે આપના નેત્રનું પ્રતિબિંબ એમા પડ્યું આ પ્રતિબિંબમા નેત્રની શ્યામતા જણાઈ આથી ભભરા કરતાં પણ મોતીની છબી વધારે સારી દેખાઈ નેત્રના તારાઓ ચ ચળ હોવાથી પ્રતિબિંબ પણ ચ ચળ જણાયું, આ દૃશ્ય જોઈને મધુપ પણ ધનધોર અવાજ કરતો ત્યાં આવ્યો શ્રીકાકોરજી તથા સ્વામિનીજી આ જોઈને ઘણા કૌતુકને વશ થઈ ગયા આ પદની છેલ્લી લીટીમા ઉપરના પદના જેવી રવિ તથા ચંદ્રની તુલ્ય કલ્પના કરી છે ત્યાં હસ્તને રથની સાથે સરખાવ્યો હતો અહિયાં તેને ઇંદ્રની સભા સાથે સરખાવ્યો છે બાણે સૂર્ય અને ચંદ્ર ઇંદ્રની સભામા એક આસન ઉપર બેઠા ના હોય એમ તે સ્વેત અને અરુણ મોતી જણાતું હતું હસ્તને ઇંદ્રની સભા કહેવાનું પ્રયોજન માત્ર એટલું જ કે ઇંદ્રનું આધિદેવિક શ્રી હસ્ત છે અગર ઇંદ્ર પોતે રાજસભાવવાળો છે તે શુભનો વર્ણરક્ત હોય છે. હસ્ત પણ અહિયાં રક્ત છે, માટે તેને ઇંદ્રની સભાની સાથે સરખાવ્યો છે આ પદમા પણ બ્રાન્તિમાન અને ઉત્પ્રેક્ષા અલકાર છે

શ્રી કાકોરજી નવનીત (માખણ) આરોગે છે તે સમયનું પદ નીચે પ્રમાણે છે.

॥ગગ-ચિઠાચઠ ॥

શોભા આજ મઝો વનિ આઈ ॥

દધિમુત ઉપર હૈંત વિરાજત તારર રૂઢ વધુ દરમાઈ ॥ ૧ ॥

દધિમુત ત્રિયો થાઈ દનિ મુતમેં યહ વર્ણવે દેવો નંદ મુસકાઈ ।

નીરજ મુત વાહનહો મવજ મૂર શ્યામ ભે કોર તુગાઈ ॥૨॥

શ્રી ઠાકોરજી શ્રી હસ્તમા માખણુ આરોગે છે તે વખતે
ત્રજલકતો આ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે તે કહે છે, આજે શ્રી
ઠાકોરજીની શોભા કેવી અનુપમ છે, આપનું મુખ દધિમુત
ઢહેતા ચદ્ર સમાન છે, તેની ઉપર હસ કેવો શોભી રહ્યો
છે, હસ એટલે અહીંયા શ્રી મસ્તકની ટોપી સમજવાની
છે, કારણ કે તેનો તથા હમનો વર્ણુ સ્વેત છે એની ઉપર
ધ્રુવ વધુ એટલે લાલ રેશમના કુદળા શોભે છે દધિમુત ક-
હેતા માખણુને દધિમુત એટલે કમળ અથાત્ હસ્તમા ધારણ
કર્યું છે આ સમયની શોભા જોઈને નદરાયજી પણ હાસ્ય
કરી ગયા છે નીરજ એટલે કમળ તેના મુત પ્રક્ષાળ (કા-
રણ કે પ્રક્ષાળ નાભિ કમળમાથી ઉત્પન્ન થયા છે) તેનું
વાહન એટલે હસ અને તેનું ભક્ષણ મોતી છે આ મોતી
નાસિકા ઉપર મુદ્ગ શોભી રહ્યું છે કવિ તેને માટે કહે છે

શબ્દાર્થ-દધિમુત=ચદ્ર, માખણુ અને કમળ એ ત્રણ અર્થમા
દધિમુત અનુક્રમે વપરાયો છે દરમાઈ=ગોભે છે નીરજ=કમળ નીરજ
મુત=પ્રક્ષા, તેનું વાહન=ત મ અને તેનું ભક્ષણ=મોતી કીટ=પોપટ,

કે, એ મોતી કીર-શુક યુગે છે લક્ષણ કરે છે, નાસિકા શુકના જેવી છે -

આ પદમા નીચે પ્રમાણે ઉપમેય તથા ઉપમાનો છે

ઉપમાન

ઉપમેય

દધિસુત(ચદ્ર)= સુખ

હસ=

સ્વેતટોષી

હ્રવદુ=

લાલ રેશમના કુદણાં

આ ઉપમાનોમા ઉપમેયનુ નિગગણ થયેલુ છે માટે અતિશયોક્તિ અલકાર છે ‘નીરજ સુત વાહનકો લક્ષણ’ એમા પ્રહેલિકા છે કાગ્ય કે કવિને માત્ર એથી મોતીનો અર્થ પ્રકટ કરવો છે પણ એ અર્થને અહિ આ ગુપ્ત રાખ્યો છે. “સૂર શ્યામ લે કીર યુગાઈ” કીર એ મોતીનો ચારો ચરે છે અર્થાત્ નાકને કીર સાથે સરખાવ્યુ છે એ નાસિકામા મોતી થોલી રહ્યુ છે આમા પણ અતિશયોક્તિ છે “ચહછબિ દેખી ન દમુસકાઈ” એ પદ્ધિમા નદરાયણનો કૃષ્ણ માટેનો વાત્સલ્ય ભાવ પણ જણાઈ આવે છે કેટલાક આલકારિકના (લોજરાજ) મતે વાત્સલ્ય રસ પણ છે વજ્રલાડતોની આ ઉક્તિમા ભગવાન માટેનો તેમનો પ્રેમ અપ્પટ જણાય છે અને આ પ્રેમ તે એક પ્રાન્નો આવ છે

* રતિર્દેવાઈ શિષ્યા ભાવ ઉચ્યતે॥ દેવ વગેરેને માટેની રતિ તે ‘ભાવ’ કહેવાય છે

(મમ્મટનુ કાવ્યપ્રકાશ. ઉલ્લાસ ॥ ૪ ॥)

॥રાગ-વિહાગ ॥

भजमन दधि सुता पति चरन ॥

દેવગુરુકો અવની સુનહીં સદા ચાહે કરણ ॥ ૧ ॥

સ્વેચરો જોય જાની મનમેં જાત જાતક મરણ ।

શક વાહન તાસ ભૂષણ દૂટિ શ્રવણ પરણ ॥ ૨ ॥

સત્ય સુતસુત સુતન પતિન પરમ ચિતા હરણ ।

હંસસુત રિપુ સુતકે સુતકો જઠર રક્ષા કરણ ॥ ૩ ॥

દક્ષ સુતાપતિ સાપત વજ્ર, તનુ ઉદ્ધરણ ।

સૂરકે પ્રજા સદા સહાયક વિશ્વપોષણ મરણ ॥ ૪ ॥

અર્થ — સૂરદાસ પોતાના મનને સ બોધીને કહે છે—હું મન !
દધિ (સમુદ્ર) તેની સુતા (લક્ષ્મી) તેના પતિ ભગવાનના
ચરણારવિન્દનુ ભજન કરે દેવગુરુ પ્રહરપતિ કહેતા જીવનુ
અવની (પૃથ્વી) સુત મગધ (કંથ્યાણુ) કવ્વાની ઇચ્છા
હોય તો ? અર્થાત તારા આત્માના કંથ્યાણુ અર્થે વિષ્ણુનુ
ભજન કરે મહાભારતના યુદ્ધમાં રણક્ષેત્રમાં પશ્ચિણીનો ઇંડા
રહી જવાથી અને યુદ્ધની શરૂઆત થઈ જવાથી. ખેવરી
(પશ્ચિણી) એ પોતાના ખર્યાઓનુ મૃત્યુ નિકટ આવેલું જાણ્યું,
પરંતુ પગ ન ડાલ્યું, પ્રમુતી કૃપાની શક(ઈંદ્ર)નુ વાહન એ ।
વત (હાથી) તેનુ ભૂયણ ઘટ તે તુટી પૃથ્વી પર પડેલો.
તેની પોતાણુમાં રહી જવાથી તેનુ રક્ષણ થયું

છે શુદાકેશ (અર્જુન) ની જનુની (માતા) કુતાજના પતિ
 ઇદ તેનું વાહન હસ્તે, તેના મુત (ગજ મુકતા) મોલી
 તેનો શુભાંગ ધાર્યું કર્યો છે

ચદ્ર ૭૪ (શ્રીકાકેશજી નટવર રૂપે બિગતેલા છે
 અથાત એક ચરણારવિદ પૃથ્વી ઉપર અને બીજો અદ્ર, બીજા
 પગના ગોઠણ ઉપર છે તેમજ સ્વામિનીજીના બન્ને ચન્દ્ર પૃથ્વી
 ઉપર છે) ત્રણ ચરણારવિદના ૧૫ નખચદ્ર, તથા ૪ હસ્તના
 ૨૦ નખચદ્ર, અને બન્ને સ્વરૂપના ૨ મુખચદ્ર મળી
 મળી ૩૭ થયા અને તેટલાજ શ્રીચમુનાદ્રમા પ્રતિબિંબ
 થવાથી ૭૪ ચદ્ર શોભે છે

૩૨ કમલ (૪ ચરણ કમલ, ૪ હસ્તકમલ, ૪ નેત્ર
 કમલ, અને બન્ને સ્વરૂપના શ્રી હસ્તમા એક એક કમલ
 મળી ૪ કમલ છે તે મળી ૧૬ અને પ્રતિબિંબના ૧૬ મળી
 (૩૨) કમળ બિરાજે છે

હસ (સૂર્ય) ૨ શ્રીકાકેશજીના કહલ ૨ શ્રીસ્વામિનીજીના
 તાટક મળી ૪ થયા અને ૪ પ્રતિબિંબના મળી ૮ થયા

૨ વ્યાસ (સૂર્ય) શ્રી સંધાજીના બન્ને હાથ ઉપર
 વાળની લટ (અવક) બિગતે છે તે, વળી એક આશ્ચર્ય
 તો એ છે કે, પાંચ ચદ્ર કમલમા છુપાઈ રહ્યા છે અર્થાત
 શ્રી કાકેશજીનો એ, ચન્દ્ર અપંગ છે તેના પાંચ નખચદ્ર
 બીજા ચરણના આશ્રિતતા હતાં રહ્યા છે નાદામ કહે છે કે,
 હે મન ! તે યુગલ સરૂપને હૃમેશા ચિત્તમા ધાર્યું કરી રાખ

(માનનુ પદ) ॥ રાગ-વિહાગ ॥

રાયા માન મનાયો મેરો ॥

રવિનારયો સહોદરકો પતિ, મારગ દેશવ તેરો ॥ ૧ ॥

મારુત સુતપતિ અરિપતિ રિપુદત્ત, દિયો આન તહાં ઘેરો ।

હરિપદ જઝ બાહન ગઢ તેરો નામે વેહો બમેરો ॥ ૨ ॥

વિદ્યવિંદા ઉડી વ્રજમાનવંદિની, કીનો યવન ઘનેરો ।

સિંહુ સુનામુત કિયો મુર વશ, જો હુગો અગિય અતેરો ॥૩॥

શ્રીસ્વામિનીજીએ, શ્રીઠાકોરજીથી માન કર્યું છે જેથી
એ, અતરંગ સખી મનાવે છે

હે રાધે ! મારૂં કહેવું માની લે, કેમકે સ્વી સારથિ (સૂર્યનો
ગથ હાકનાર અરુણ) નો ભાઈ, જે ગરૂડ, તેના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ
તાગી ગઢ બુએ છે મારુત (પવન) સુત હનુમાનજીના સ્વામી
શ્રીગમચદ્રજીના અરિ (શત્રુ) રાવણના સ્વામી શકર તેના
શત્રુ માર ૧૭ પેનાના સેન્ય મહિત તેમને ઘેરી લીધા છે
માટે હરિ (વિષ્ણુ)ના પદ જલ (શ્રીહરિના ચરણારવિદોમાથી
જલ, રૂપે પ્રગટ થયેલ શ્રી ગંગાજી) તુ વાહન (ધારણ કરનાર)
જે શીત તે સદૃશ તારા કુચ-દર્ગમા તેને આશ્રય સ્થાન
આપ સખીની આ પ્રમાણે યુક્તિ સાક્ષી વ્રજભાનનદિની
રાધા મુરખઈને ઉઠ્યા અને ચત્તપૂર્વક જઈ મળ્યા સૂરદાસ
કહે છે કે, સિંહુસુતા લક્ષ્મીજી (રૂકમાણી) નો પૂત્ર મહા
બળવાન પ્રયુક્ત (કામરૂપ) તેને વશ કર્યો

(માનનું પદ) ॥રાગ-કાન્હરો ॥

દમિતનયા સુત રિપુ ગતિ ગમની, ચલચલરી વ્રણુભાન દુહારો ।
 દાદુર રિપુ રિપુપતિ મોહિ પઠાઈ, સોતું જિય ક્યૌં ન દેલ વિચારી ॥
 અલિવાહન રિપુ વાહન રિપુકો, તપતભદ્ર અતિભારો ।
 સો નિવાર ચલિ પ્રાન વિચારો, હૌં બલિ જાડું નિહારી ॥
 મારુત સુતપતિ અરિપતિ પનનો, તાસુત નારિ વિસારી ।
 સૂરદાસ સ્વામી સેવત હૈ, કિતહીં હોત હઠીઆરી ॥

સખી શ્રીસ્વામિનીજીન વિનવે છે

દાંધે (નમુદ્ર) ની તનયા (હીપ) ના સુત મોતી, તેનો
 ગીયુ (ગતુ-સંક્ષણ ક-નાર) હન, તે સમાન ગમની
 (ચાલવાવાળી) છે વ્રણુભાનકુમારી । ચાલ । ચાલ । મને
 દાદુર (દેડકા) ના શત્રુ સર્પ, તેનો શત્રુ ગરૂડ તેના સ્વામી
 શ્રી વિષ્ણુ (કૃષ્ણ) તેણે મોકલી છે, તેનો વિચાર કેમ કરના
 નથી ? અડી (બ્રમર) નું વાહન કેમલ તેનો શત્રુ ચંદ્ર, તેને
 ધારણ કરનાર શકન, તેનો શત્રુ મહાનૈયા તાપ વિશેષ થઈ
 ગયો છે માટે હં પ્રાણથી પણ પ્યારી । તુ ત્યા આવીને તેનું
 નિવારણ કરી નાખ । હું તારાપર બલિહારી બંધરા

મારૂત (પવન) ના પુત્ર હનુમાનજીના પતિ કૃષ્ણરામ-
 ચંદ્રજીના શત્રુ નવણના ઈષ્ટ શકનની સ્ત્રી પાર્વતીના પુત્ર
 ગણેશની સ્ત્રી શુદ્ધિ-મુદ્ધિ તેને વિસારી બેઠા છે સૂરદાસ
 કહે છે કે, સ્વામી જે શ્રીકૃષ્ણ તે આપના વિરહથી શોચ
 કરે છે, તો હડીલી શીદ થાય છે ?

॥ રાગ-ગદ. ॥

આજ તમ રાધે સજત સિંગાર ॥

ચિરંજીવ સુત માનકો ભક્ષણ, અરુણ ક્યામ રંગ કીન વિચાર ॥૧॥

સુદાપતિ અચવન તનયા સુત, ડરજી વનાવત હાર ।

સિંધુ સુતાપતિ વગ કરિવેકો, અંકિત છે પૂજન રિપુમાર ॥૨॥

પાર્શ્વપિતુ આસન સુને ધીમિત, ક્યાંયે ઘટી વર્ગપોતિ વિસાર ।

સૂરદાસ પ્રમુદ હંસસુના નદ, કિંદર્પ મિલે છે નૈર્દકુમાર ॥ ૩ ॥

(સૂરદાસજી શ્રીમદ્ધાતુના શુભારંભ વર્ણન કરે છે)

નીરજસુત (કમલથી પ્રાદુર્ભાવ થયેલ) બ્રહ્મા તેનું
વહન હમ, તેનું લક્ષણ મોતીનો મુંગા છે, પગનું મોતીનો
સ્પર્શભાવિત રંગ પ્રવેત હોય છે અને અહિ લાલ અને
શ્યામ રંગ જણાય છે તેનું ગ્રાસ્ય શું ? (દાધાતુના નક-
વેમ્બરના મોતીમાં, નિચેના લાગના, ઓછની લાલાશની બાઈ
પડે છે અને ઉપરના લાગના, નેત્રના કાજળની શ્યામ બાઈ
પડે છે જેથી અરણ્ય-શ્યામ જણાય છે)

લોપામુદ્રાના પતિ અમરત મુનિ, જેનું આચંમન કરી
ગયા, તે સમુદ્રની પુત્રી હીપના મોતીનો કંઠમાં હાર શોભે છે.
સિંધુસુતા (લક્ષ્મી) ના પતિ શ્રીકૃષ્ણને વસ્ત્ર કંઈવા માટે; અંકિત
(ચોખા) લઈ, કામના શબ્દ સંકરે પૂજન કરે ॥

પાર્શ્વ (અર્જુન) ના પિતા ઈન્દ્રનું વહન એરાવત
(હાથી) સુત (ગજ-મુકતા) મોતી અલકાવલીમાં પશવવાથી

સ્થામ ઘટામા, બગલાની સ્વેત પદ્મિની માફક શોભે છે સૂર-
દાસ ઢંડે છે કે, હમ (સૂર્ય) સુતા થમુનાજીના તટપર ઉપર
પ્રભાજી શૃંગાર કરીને વિચરે છે, એવી આશાથી કે, કદાચ
શ્રી કૃષ્ણનો મેળાપ થઈ બચ

॥રાગ-કાન્હરો॥

સગ સોહત ઋષુભાન કિશોરી ॥

સારંગ નયન ભ્રકુટો પુનિ સારંગ, સારંગ વદન પોતપટ ઢોરી ।
સારંગ અધર, માનોકર સારંગ, સારંગગતિ સારંગ કટિયોરી ॥
સારંગ વરન, પોટપર વેનો, કનક સ્વંભ અહિ માનો ચઢયોરી ।
સારંગ હર સારંગ વરનપુનિ, ગ્રોવાસારંગ ચિબુક વન્યોઃ અતિભોરી ।
વિહરત સઘનકુજ નિરખત સચ્ચી મૂરઘામયન દામિની જોરી ॥

॥રાગ-રામકૃષ્ણી ॥

સારંગ સારંગરહિ પિલાવહ ॥

સારંગ વિનય કરત સારંગસો, સારંગ દુઃખ વિસરાવહુ ॥
સારંગ સમય દહત અતિ સારંગ, સારંગ તિનહિ દિલાવહું
સારંગપતિ સારંગ ઘર જૈહૈ, સારંગ જાટ મનાવહું ॥
સારંગ ચરણ સુભગકર સારંગ, સારંગ નામ બુલાવહું ।
સૂરદાસ સારંગ ઉપકારીનિ, સારંગ મરત જિવાવહું ॥

આના મેઢો પદ છે, પરંતુ અતિ શૃંગારિક હોવાથી,
કુટ અર્થો કરી વિશેષ વર્ણન કરવાથી કુપાત્રેદાન થયા

જેવું બને કારણ સોમવસ્ત્રીનો રસ કનકપાત્ર સિવાય ટકે-
મહી અન્યધાતુને ફેડી નીકળી બાય તેમ શુદ્ધ શૃંગારગમ
પણ શુદ્ધ પ્રેમીલક્ષ્મી સિવાય અન્યને તો વિપરીત અનગ
કરે જેથી આટલેથીજ વિરમવું એ યોગ્ય જણાય છે

સૂરદાસજીની કવિતાની પ્રશંસા અનેક સંજ્ઞાઓ કહી
ગયા છે કાળીનિવાળી, બાળુ રાધાકૃપણદાસજી તો તેને
હિન્દીકવિતાના વાદ્યીક લખી ગયા છે એક લક્ષ્ય કવિ
કહે છે કે તેતો ઉદ્ભવનો અવતાર હતા

जनक विदेही नानका, ऊयो मूर शरीर;

સૂરદાસજીની હયાતીમાજ, તેમના અન્યની પ્રશંસા હતી
એટલું જ નહીં, પરંતુ, ત્યાં પછી પણ સમય સમયપર અન્ય
અન્ય પ્રથકાર-કવિઓ તેના વખાણ કરવાનું ભૂલ્યા નથી
શ્રી હાકોરજીની શિશુલીલાનું પદ નીચે પ્રમાણે છે

॥राग रामकली॥

देखरी देख अद्भूत रूप ॥

एक अंबुज मध्य देखियत बीस दधिसूत यूपा॥१॥

एक आवली दोय जलचर उभय अर्क अनूप ।

पांच वारिज दिगही शोभित कहो कहा स्वरूप ॥२॥

ગાજદાર્ય=અણુજ=કમળ દધિમૂત=ચંદ્ર આવલી=ચક્રિતાગ
જલચર=મીન, મત્સ્ય, અર્ક=સૂર્ય વારિજ=કમળ રાખીયે ઉગ્રધાર=
હૃદયમાં ધારણ કરી જોઈએ

શિશુગતિમેં મહ શોખા કરો ચિત્ત વિચાર ।

સૂર શ્રીગોપાલકી છવિ રાસિયે જરધાર ॥૩॥

શ્રી ઠાકોરજી બે હાથથી બે ચરણને મુખની નિકટ લાવે છે અને પોતે અગુધને મુખમા પ્રવેશ કરાવે છે પણ તે અગુધ મુખમા પ્રવેશ પામતો નથી તે જોઈને વ્રજ ભક્તો એક બીજાને કહે છે, -અરે જીઓ તો ખરા ! આ કેવા આશ્ચર્યની વાત છે એક કમળની અદર વીસ દધિસત (અ - પ્રમા) શોભી રહ્યા છે, અર્થાત્ એક મુખની અદર ૨૦ હાથ અને ચરણના નખચ દ્રો શોભી રહ્યા છે શ્રી ઠાકોરજીના મુખ નિકટ હસ્ત અને ચરણના નખો શોભી રહ્યા છે “દેખરી દેખ” એમ બે વખત કહેવાનું પ્રયોજન માત્ર એટલું જ છે કે, વ્રજ જનાઓ ઘણી ઉમુક્તાથી આ વૃત્તાન્તને અન્ય આજળ ઠહી ખતલાવે છે જાણે આવું આશ્ચર્ય પૂર્વે તેમણે જોયું નથી વળી કહે છે કે તે સમયે બે જળચર (મીન) ની પડિત પણ શોભી રહી છે અર્થાત્ બે મીનવત નેત્રો પણ અપજ દેખાય છે. નેત્રોની અપજતામા મીનની અપજતાનું નિગરણ થયું છે એટલું જ નહિ પણ બે કર્ણના કુડળો પણ અર્કવત (સૂર્યવત) શોભી રહ્યા છે. ખરેખર આ વખતનાં પાંચ કમળો-૧ મુખ કમળ, ૨ હસ્ત કમળ, અને ૨ ચરણ કમળની શોભા તો અવર્ણનીયજ છે સૂરદાસજી આ પદને અન્તે કહે છે કે શ્રીઠાકોરજીની આ શીશુલીલા કરતી

વખતે જે સુદર છળિ દેખાય છે તે અતિ અદ્વૈતિક અને અવર્ણનીય છે માટે દરેકે તેને હૃદયમાં ધારણ કરી રાખવી જોઈએ આ સુદર છળિનું અહર્નિશ ચિતન કરવું જોઈએ

આ પદ્યમાં અબુજ, દધિસૂત (ચંદ્ર), જલચર (મીન), અર્ક (સૂર્ય), અને વારિજ (કમળો) એ પાંચ ઉપમાન છે, અને અગુષ્ઠ હસ્ત અને ચરણના નખ, નેત્રો, કર્ણના કુડળો ૧ મુખકમળ, ૨ હસ્ત કમળ, ૩ ચરણ કમળ, એ ઉપમેય છે પણ ઉપમેયનું ઉપમાનમાં નિગરણ થયું છે માટે અહિં આ અતિશયોક્તિ અલંકાર છે

વ્રજગનાને વિન્મય થાય છે અર્થાત્ વિસ્મય એ સ્થાયિ જાવ હોવાથી અદ્ભૂત ગ્સ આમાં છે

અન્યપદ્યમાં શ્રી ાકોરણના દધિ આરોગતી વખતનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે

॥ રાગ દેવગંધાર ॥

દેવો દધિસુતમે દધિજાત ॥

અર્થ-દધિસુત=ચંદ્ર, દધિ=દહિ, સુનરી=સામળ સબ્બની=સપ્ત રિપુ=ચંદ્રનો ત્રિપુ, કમળ રિપુમે ત્રિપુ મમાત-ચંદ્રમાં કમળ પ્રવેશ કરે છે, એટલે મુખમાં હસ્ત પ્રવેશ પામે છે, શ્રી ાકોરણ પોતાના મુખમાં કંઈ ધાલે છે કીર=પોપટ, પાત=કમળના પાદા નદ્મહેર=નદરાય સુસકાત= 'પુશી' થાય છે જશુપાલ=ગોપાલક (નદરાયજી) અવિજાત= અલહોરો જય

एक अचभो सुनरी सजनी रिपुमें रिपुसमात ॥१॥

तापर कीर कीपर पंकज पंकजके द्वे पात ।

सुंदर वदन विलोक श्यामको नंदमहेर मुसकात ॥२॥

अति आश्चर्य भयो पशुपालहि फुले अंग न मात ।

एसो व्यान धरत जो हरिको मूरदास बलिजात ॥३॥

એક સખી અન્ય સખીને કહે છે, હે મળી ! જોતો ખરી આ આશ્ચર્ય કેવું છે ? હધિસુત કહેતા ચંદ્રમા હધિ પ્રવેશ પામે છે અર્થાત્ શ્રી ઠાકોરજીના ચંદ્રસમાન મુખમા આપ નવનીત આગેને છે તે સમયે હધિનુતનો ગિયુ (ચંદ્રનો ગિયુ=કમળ) તે મુખમા પ્રવેશ કરે છે ચંદ્રનો રિપુ ઈમળ સાધારણ રીતે મનાય છે અને એ ચંદ્ર પોતાના શત્રુને નિસ્તેજ કરે છે ઈમળ એ દિવસનું બીલે છે, સૂર્યના પ્રકાશથી એનો વિહાસ થાય છે, પણ જ્યારે સૂર્ય અન્ત પામે છે ત્યારે તે કમ્પાઈ જાય છે અર્થાત્ ચંદ્ર એને નિસ્તેજ કરી દે છે, એને હુગવે છે આ તો સામાન્ય અનુભવ આપણે દરરોજ જોઈએ છીએ પણ અહિં આ તો ઈમળ ચંદ્રને હુગવે છે, અર્થાત્ શ્રી ઠાકોરજીનો કમ્પાઈ તે મુખ ચંદ્રમા પ્રવેશ પામે છે આ એક નવીનજ આશ્ચર્ય છે, આ ચંદ્ર ઉપર કીર (શુક) શોભી રહ્યા છે અહિં આ શુક એટલે નાસિકા સમ-જવાની છે તેની ઉપર પકજ=કમળ એટલે બે નેત્રો છે. અને આ બે નેત્રો ઉપર ભાલ પ્રદેશમા કમલના પત્ર છે.

નદરાયણ આ જોઈને પોતાનું વદન મુગધાવે છે શ્રીહાકોરજીના મુખ દર્શનથી નદરાયજીને પણ હાસ્ય આવે છે નદરાયજી પોતે પશુપાલક અર્થાત્ ગોપાલક હોવાથી તેમને આ જોઈને ઘણોજ આનંદ થયો કાગળ કે શ્રી હાકોરજી હવે હહિં આરોગવાને લાયક થાય છે સૂદાસજી કહે છે કે જે કોઈ આ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે તેના ઉપર હું ચોવારી જાઉં છું

પ્રજાગનાને વિસ્મય થાય છે તેથી આ પદ્યમા અફભૂત રસ છે, પણ નદરાયજીને શ્રી હાકોરજીને હહિ આરોગતા જોઈને ઘણો આનંદ થાય છે એમના પ્રત્યેક અંગમા આનંદ સ્ત્રવી જાય છે અને આ ગીતે પોતાના પુત્ર પ્રતિનો પ્રેમ તેમનામા અવિર્ભાવ પામે છે માટે *વાત્સલ્ય રસ છે “ અલંકાર પણ અહિં આ ઉપરની માફક અતિશયોક્તિ છે ગિરુમેં રિપુસમાન એ પક્ષિમા વિષમાલકારની છાયા છે, વળી આ પક્ષિમા એવાં પણ ધ્વનિ રહ્યા છે કે જેમ મુખ ચદ્રમા કરકમળ પ્રવેશે છે અને તેથી મુખ ચદ્રની કરકમળના સંયોગથી શોભા અધિક થાય છે તેમ જ્ઞાનરૂપી ચદ્રમા જો હધિ-યુક્ત કર (અર્થાત્ સ્નેહ કાગળ કે સ્નેહ એ હધિનું સ્વરૂપ છે) તેનાથી યુક્ત કરનો સંયોગ થાય એટલે જ્ઞાન સાથે પ્રભુના

*મમમ્ વાત્સલ્ય રસ જુદો સ્વીકારતો નથી તેના મતે આ માત્ર આત્મજ ગણાશે પણ સરસ્વતીકાંભરણુમા જોજરાજ આને વાત્સલ્ય રસ ગણે છે

પ્રેમનો સંયોગ થાય તોજ તે જ્ઞાન શોધી શકે છે જેમ મુખ
ચાહ્યા અહિં આ કરકમળ પ્રવેશ પામે છે તેમ જ્ઞાનને સ્નેહ
દાકી દે છે માટે જ્ઞાનની સાથે સ્નેહ હોય તોજ પ્રભુની
પ્રસન્નતા અવલોકી શકાય છે.

સ્વામિનીજીના મુખનું વર્ણન—

॥ રાગ-ખનાલી ॥

રાધે દધિસુત કયોંન દુરાવત ॥

હતો જાન વૃષભાન નદિનો કાહે જીવ તરસાવત ॥૧॥

જલસુત દુસ્તી દુસ્તો જે મધુકર વિવપંછી દુસ પાવત ।

સારંગ દુઃસ્તી હોત સારંગવિન તોહિ દયા નહિ આવત ॥૨॥

સારંગ રિપુકી નેક ઓટદે ડયોં સારંગ છુતિ હાવત ।

સુદાસ સારંગકે, ઘોરેં સારંગ કુલહિ લજાવત ॥૩॥

એક વખત રાધાજી સરોવરના તટ ઉપર પધાર્યા હતા
તે સમયે તેમના મુખની છુતિથી આકાશનો સૂર્ય પણ ઢકાઈ

શબ્દાર્થ—દધિસુત=ચંદ્ર દુરાવત=દાંડુ વૃષભાનન દિની=ગધા
તરસાવત=આકુળ વ્યાકુળ કરતુ જલસુત=કમળ મધુકર=ભમર
વિવપંછી=ચક્રવાક પક્ષી સારંગ=ભમરો સારંગ=ભમરી સારંગ=
દાંડુ તેનો રિપુ=વસ્ત્ર ઓટદે=આહુ ખેચ સારંગછુતિ=સૂર્યનું
તેજ છાનત=આચ્છાદન કરતુ, ટાકી દેતુ સારંગ=રાત સારંગ=હસ
કુલ=મહા

ગયે. આ વખત સપ્તાહની સખી તેમના પ્રતિ કહે છે—હે સ્વામિનીજી ! ત્યાં માટે તમે તમારો મુખ્ય દ્ર દાકતા નથી. કારણ કે તમારા મુખ્ય દ્રની દુતિથી સૂર્ય દકાઈ ગયો છે અને તેથી રાત્રિનો જમ સર્વને થાય છે આ પૃથ્વી ઉપરના સર્વ જીવો હવે આકુળ વ્યાકુળ થાય છે, કમળો પણ હુ ખી હુ ખી થઈ ગયા છે, કારણ કે કમળો ફક્ત સૂર્યના પ્રકાશમાજ ખીલે છે, અન્ય સમયે નહિ અને હવે સૂર્ય દકાઈ ગયેલો હોવાથી તે કમળો બાય છે જમરાઓ પણ ખિચારા હુ ખી થઈ રહ્યા છે કારણ કે આ રજનીના આલાસને લીધે જમરોને કમળમા બધાઈ રહેવું પડશે, ચકવાઠ પક્ષી પણ ચકવાડીના વિયોગથી હુ ખી થાય છે, ચકવાઠ અને ચકવાડી રાત્રિઝાળે એક બીજાથી છુટા પડી બાય છે અને પછી તેમને વિયોગમા સમય વ્યતીત કરવો પડે છે જમરી પણ જમગ વગર હુ ખી થશે, કારણ કે જમરાઓ કમળમા બધાઈ ગયેલા હોવાથી જમરીઓ પાસે જઈ શકશે નહિ, માટે તું હવે સારંગ (દીવા) ના ગિપુ વચ્ચે તેને છેડા તારા મુખ ઉપર આવો ખેચ કે જેથી કરીને તારા મુખની દુતિ દકાઈ અને તેથી આકાશનો સૂર્ય જે દકાઈ ગયેલો છે તે પ્રકાશનો સર્વને જણાય. (સારંગદુતિનો ખીજો અર્થ—સારંગ કહેતા ચદ્ર લેયે એટલે તારા મુખ ઉપરના વચ્ચના છેડાને એવી રીતે ખેચ કે જેથી કરીને તારા મુખચદ્ર દકાઈ બાય, દે

ખાતો બધથઈ જાય) જો તું એ પ્રમાણે નહિ કરે તો અત્યારે ખરેખર સારગ કહેતા, રાત્રિની ધાકે, માર મુકુળ એટલે કમળના ફુલ લલળાયમાન થાય છે, અર્થાત્ રાત્રિના ભયે કરીને ડમળો કરમાઈ જાય છે

આ પદમા સ્વામિનીજીના મુખની દ્યુતિ સૂર્ય કરતા પણ વધારે ફેફાંયમાન છે, એમ જણાવવામા આવ્યું છે, અર્થાત્ ઉપમાન ગુણ ઉપમેયનું આધિક્ય અહિં આ , માટે બ્યતિવેક અલકાર છે વળી એડનો એડ મા-ગ રાખ્દ અનેક ભુદાગુદા અર્થમા વપરાયો છે, માટે ચમડા નામનો શખ્દાલકાર છે મુખના ચદ્રમા નિગ્જણ થયેલું હોવાથી અતિશયોક્તિ અલગ છે

સ્વામિનીજીના મુખ ચદ્રથી સૂર્ય પણ ઢઠાઈ જાય છે એ કવિની ઉક્તિમા પ્રેમલક્ષણા ભક્તિના આ મુખથી (પ્રા-ગભથી, પ્રથમાવસ્થામાજ) જ્ઞાન સાધન ઢઠાઈ જાય છે અર્થાત્ પ્રેમલક્ષણાના પ્રારભ કાગથીજ જ્ઞાન સાધન નિર્બળ થઈ જાય છે, તો પછી પૂર્ણ પ્રેમલક્ષણાનો પ્રતાપ હોય તો તેથી શુ સાધ્ય થઈ શકતું નથી, એવો ધ્વની નીકળે છે શ્રી ઠાકોરજીની પ્રાપ્તિ માટે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ એજ ઉત્તમ છે સ્વામિનીજી-સાધાજી એટલે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ અને સૂર્ય એટલે જ્ઞાન કારણ કે જ્ઞાનને વેદાન્તમા જ્ઞેવિતિ કહેવાય છે અને સૂર્ય એ જ્યોતિર્માન છે આ રીતે અર્થ સમ્પતિ ખેસાડવાથી ઉપરનો ધ્વનિ બગબગ સમજાઈ જશે

નીચેના પદ્યમા શ્રી ઠાકોરજીના સ્વરૂપનું વર્ણન છે

॥ રાગ-ધૌલાવલ ॥

યહ તેરો હંદાવન ઘાગ ॥

મુનિ રાધા કદંબ વિટપકી સાચા એક અમીફલ લાગા ॥૧॥

શ્યામપીત ચિત્ર અમિત છવિવરણી ન જાદ અંગ વિભાગ

અતિ સુપક મુરલિકે પરસત્તુરુરુ પરત અમીરસ રાગ ॥૨॥

વ્રજ વનિતા વરવાર કનકમય રોકે રહત સુધાસુર નાગ ॥

સુવપ્રતાપ હુરસકત ન સુંદર શુક મુનિ મરકટ કોર્કલકાગ ॥૩॥

મૈ માલિન જતનનકર ચુગવત સિચત મુહસ્ત પરેઢે દાગ ॥

સૂરશ્યામ હઠ દેવ નયનભર પિય પિયૂષ અવનિદેપાગ ॥૪॥

આ પદ્યનો સબધ આ પ્રમાણે છે એક અતરગિણી સખી શ્રી ઠાકોરજીને સંકેત સદનમા પદ્યનાવીને શ્રી સ્વામિની-જીને પદ્યરાવવા માટે જઈ તે સમયે શ્રી સ્વામિનીજીતો વૃદ્ધાવ-નની શોભા નિહાળી વ્હા હતા એક બાબુએ કહ્યું બના વૃક્ષાની

સમ્પ્રદર્શ-(ઉપરના પદ્યના)-મુનિ-સાલગ, કદંબ વિટપ-કદંબ વૃક્ષ લાગ-લાગ્યું છે વગ્ણી ન વાદ અગ વિલાગ-તેના પ્રત્યેક અંગનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી પરમત-પર્યં થતા ચુદ ચુદ-ટપકી ટપકીને, ઝમી ઝમીને વગવા-ઉત્તમ સ્ત્રીઓ રોકે-રક્ષણ કરે નુવ-તારો. શુદ્ધ સકતન-છોદ શક્તા નથી માલિન-માલન જતન-રક્ષણ પરેઢે=પડ્યા છે દાગ=દાઢ-કલક પિયૂષ=અમૃત અવનિદેપાગ=પૃથ્વી ઉપર પગ દઈને

શાખાઓ ઝુલી રહી હતી તેમ સુદર પુષ્પો તથા પદ્મવ તથા ફલ લયિ ગયા હતા અને વળી ત્યાં મર્કટ ચેષ્ટા કરી રહ્યા હતા. આવે વખતે સખી સ્વામિનીજીની નિકટ આવીને કહે છે—હે નખી ! તુ આ વૃદાવનમાં મર્કટની ચેષ્ટા શું જોઈ રહી છે ? તારે તો જે વૃદાવનનો ખાગ જોવાનો છે તે જુદીજ જાતનો છે અર્થાત તારેતો શ્રી ઠાકોરજી રૂપી વૃદાવનનો ખાગ નિહાળવાનો છે આ રીત કાકુ ઉક્તિથી શ્રી ઠાકોરજીના સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે તુ જે વૃદાવનને જોઈ રહી છે તે તો અન્યને દેખવા લાયક છે તારે માટે નહિ તારે તો હું કહું છું તેવી રીતનો ખાગ જોવાને લાયક છે તાગ પ્રિય રૂપી (શ્રી ઠાકોરજી) એક મનોહર માગ છે, એ પ્રીતમની શોભાથી આ વૃદાવન સુશોભિત બની રહ્યું છે માટે હે ગધાજી ! તુ સાભળ 'સુન' શબ્દથી એવું કહેવા માગે છે કે તારૂં ચિત્ત જે અન્ય વસ્તુમાં છે ત્યાંથી વ્યાવૃત્ત ઠગીને પ્રભુ મન્મુખ તુ કર જો કે આ વૃદાવનમાં અનેક કદબ છે, છતાં પણ કૃષ્ણરૂપી કદબના વિટપો જે છે તે ઘણાજ સુદર છે પ્રદ્ધાનુ રૂપ અવર્ણનીય છે એ પ્રદ્ધાનુ યથાર્થ વર્ણન થઈ શકે એમ નથી, માત્ર તેમની એક શાખા જે અમૃતફલથી યુક્ત છે તેનુંજ વર્ણન હું તારી પાસે કરું છું તે શાખા તે શ્રી ઠાકોરજીનો અધર છે તુજે કદબ જુએ છે તેને તો અમૃતફલ નથી પણ શ્રી ઠાકોરજીના એક અગ અધરમાં તો આ અમૃતગમ છે માટે તેમનું કદબ કરતાં આધિક્ય છે વળી એમ આ કદબમાં પદ્મવોની નિખિડ સ્થામતા છે તથા પુષ્પોને

લીધે તેમા અરુણા છે તેમ શ્રી ઠાકોરજીનુ શ્રી અગ પશુ
સ્થામવર્ણ છે પોતે પીતરગનુ પીતાબર ધાગણ કર્યું છે અગર
સુવર્ણના આભૂષણ પહેર્યા છે, તથા મણિ માણેકથી શ્રી અગ
અરુણ હેખાય છે અથવા કરનલ અગર પદ્મજની અથવા
તેમના નખની અરુણના હેખાય છે આ રીતે તેમનુ અગ
ધાણજ સુદર અને આકર્ષક હેખાય છે તે સર્વાંગ હેહનુ સ પૂર્ણ
વર્ણન કરવુ અશક્ય છે માટે ફક્ત એક અગ જે અમૃત
રસથી યુક્ત છે તેવા અધરનુજ અહિ આ વર્ણન હુ કરું છું
આ અધરને શ્રી ઠાકોરજીની મોઢીનો સ્પર્શ થાય છે અને
તેથી તે અમૃત મુઢીમા પ્રવેશ પામે છે જ્યારે તે અધરા-
મૃત રસ સહિત મુઢીને શ્રી ઠાકોરજી બળવે છે ત્યારે અનંત
રાગ રાગિણી સહિત અમૃતરસ ચુર્ચુ નીચે પડે છે આ
સ્વરના સ્પર્શથી સ્થાવર જગમ થઇ જાય છે, અને જગમ
સ્થાવરરૂપ થાય છે એવી એ મધુરતાની મોહન શક્તિ છે જાણી
કનકવર્ણી મજબનીનાઓ આ અધરામૃતનુ રક્ષણ કરી રહ્યા છે
માટે આ અધરામૃત ફલ અન્યને લભ્ય નથી જેમ સ્વર્ગની
મુખાનું રક્ષણ મુર લોકો કરે છે, તેમ નાગ લોકમા નાગ રક્ષણ
કરે છે, તેમ અહિ આ મજબનીના એનું રક્ષણ કરે છે જેમ
શુક, મર્કટ, કોકિલા તથા કાગ આ કંઠ બ ઉપર વિહાર કરી
રહ્યા છે તેમ, શ્રીઠાકોરજી રૂપી કંઠ બ વૃક્ષના આશ્રયમા શુક
હેવજી, નારદ, યૌનક વગેરે, રૂપી શુક, હનુમાન રૂપી મર્કટ,
કોકિલ ઋષિ નામે કોકિલા પણ રહે છે જેમ શુકાદિ પક્ષીઓ

કદબની શાખા ઉપરના ફલને છુઈ ગકતા નથી તેમ શુક-
 દેવાદિ શ્રી ઠાકોરજીને પ્રાપ્ત કરવાને ઈચ્છે છે છતાં પણ તારી
 માફક તેઓને પ્રાપ્ત નથી માટે આ અધરામૃતનું ફલ તો
 તારે માટેજ છે આવા કદબ વૃક્ષ રૂપ જે શ્રી ઠાકોરજી તેમના
 પ્રતિ માન ગાયવું એ તારે માટે કોઈ પણ રીતે હિતાવહ
 નથી વિટપ એટલે લપટ પણ અર્થ થાય છે અર્થાત્ કૃષ્ણ
 વિટપ છે એટલે બહુનાયક છે જો તું આ પ્રમાણે માન
 ધરીશ તો તેમને તો તારા જેવી અનેક નાયિકાઓ મળશે,
 તો તને આ પ્રમાણે માન ધરવું જાજતું નથી મેં આ
 વિટપને તાના માટે બહુજ શ્રમ લઈને જલસિંચીને ઉછેર્યો
 છે, અને તેના ડાઘા જોવા હોય તો જો, અર્થાત્ શ્રી ઠાકોર-
 જીના હૃદયમાં રસનું સિંચન કરીને તારે માટેના ભાવનું
 ઉદ્દીપન મેં કર્યું છે મેં તેમને હમણા કુજમાં પધરાવ્યા છે
 તો તું સત્વર ત્યાં જા નહિતો વગી તે તને માન કરતા નિહા-
 ણીને અન્યત્ર ચાલ્યા જશે, માટે હું તને હાથ જોડીને વિનતી
 કરું છું કે શ્રી ઠાકોરજીને મળવામાં વિલમ ન કર અહિં આ
 બેની રહીને આ કદબના વૃક્ષને શું જોઈ રહી છે ? એ કદ-
 બના વૃક્ષને કોઈ અમૃતગ્ન સુકત કળા લાગેલું નથી, પણ
 શ્રી ઠાકોરજી રૂપી કદબ વૃક્ષમાં તો અધરામૃત છે અને તે
 અતિ મધુર છે માટે તું એ પિયૂષનું પાન કર, આ રીતે
 મોખી મમલવીને ગંધાજીને શ્રી ઠાકોરજી પાને લઈ જાય છે

અહિ આ ઉત્તમા સખી હોવાથી માનના પ્રમગને છૂપાવીને અન્ય પ્રસંગથી રાધાજીને સમજાવીને શ્રી ઠાકોરજી પાસે લઈ જાય છે સખીનો ઉપાય સામ છે

સખીએ કરેલી ઉક્તિ-રાધાજીના માન લગ માટે જ ઉક્તિ કરી છે તેને અલકાર શાસ્ત્રમા ‘ -કાકુ ’ કહે છે, કહળ શાખા, શુક, કોકિલ, કાગ ઇત્યાદિમા કૃષ્ણ, અધર, શુકદેવજી વગેરેનો આગેપ થયો છે માટે તેમા રૂપક અલકાર છે પણ અહિ આ રૂપક વ્યવ્ય છે કારણ કે ઉપમેય કૃષ્ણ, અધર, ઇત્યાદિની વાચ્યતા નથી, વળી કૃષ્ણના અધરમા અમૃત છે, પણ કહળની શાખામા નથી, માટે કહળ કરતા તેનુ આધિક્ય છે અર્થાત્ ઉપમાન કરતા ઉપમેયનુ પ્રાધિક્ય છે, માટે તેમા વ્યતિરેક અલકાર છે “ વિલોક નામનો નાચિકાલકાર છે કારણ કે અહિ આ અતિ ગર્વથી નામિનીજી શ્રીઠાકોરજી પ્રતિ માનને લીધે અનાદર દેખાડે છે, નાયક કૃષ્ણ ધીરલક્ષિત છે લક્ષિત એટલે સુગારગસમા પ્રવીણ છે અને નાચિકા મધ્યા જ્ઞાતયોવના માનવતી છે

અહિ આ ગદ્યાજીને પ્રમુરૂપી કહળ વૃક્ષના અધગરાતનુ

મિત્રકણ્ઠધ્વનિર્ધીરૈ કાકુરિત્યભિધીયતે ।

જુએ કાન્તી નાખ્યા તથા વિભવનુ માટ સાહિત્યદર્પણ ૨ ૨૫

૧ વિલોક માટે કહ્યું છે -

વહ્નોક્ત્ત્વતિર્ગર્વેણ વસ્તુનીરેડયનાદર ॥ ૩-૧૦

પાન કરવાનું કહેવામાં આવે છે જે વૃક્ષનું રક્ષણ મજબૂતતાઓ કરી રહ્યા છે, અને જેનું શુક્રદેવજી આદિ ભક્તો રૂપી શુક વગેરે તેનું સેવન કરે છે, આ ઉપરથી ધ્વનિનો અર્થ એવો નીકળે છે કે રસાત્મક પ્રભુના રમતું પાન ફક્ત રાધાજી-પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિ ભાવ સિદ્ધ લીલા મધ્યપાતી અતરંગ ભક્તોજ કરી શકે અન્યને તેનો અધિગ્રાહ નથી શુકદેવજી તેની પાસે ભય છે, છતાં તે ફગને છુટી ગઈ નથી, તેના ગમતું પાન સમ્યક્ પ્રગટે ડગી શકતા નથી માત્ર પ્રેમભક્તિવાળા રાધાજી જ તે કરી શકે એમ છે, તે રમપાનની યોગ્યતા ઇતર ભક્તોનાં નથી, આનો ધ્વનિ તેમાંથી નીકળે છે

આ પદમાં શ્રીહંકારજીનું કદબના વૃક્ષ તરીકે ધણુજ સુદૃઢ વર્ણન કર્યું છે રસાત્મક પ્રભુના અવરૂપનું વર્ણન વેદની શ્રુતિઓ પણ થથરું ડગી પડી નથી, તો પછી અન્ય કોણ તો શીરીતે કહી શકે ? માટેજ સુદાનગુ કહે છે કે આ કદબ વૃક્ષનું વર્ણનજ થાય એમ નથી, તો પણ તેની એક શાખા અધઃ-જેને અતલફળ લાગેલું છે તેનુંજ વર્ણન કરે છું આ રીતે વર્ણન કરીને શ્રી હંકારજીના શ્રી અગતી અત્યંત દિવ્યતા અવૈકલ્યતા તથા અવર્ણનીયતા સૂચવી છે શ્રી હંકારજીને કદબ વૃક્ષની સાથે સગાવીને શ્રી હંકારજીના ગીતલતા, ચારુતા, મધુરતા ગમિકતા તથા આલ્હાદકતા ઇત્યાદિ

અનેક ધર્મોનુ વ્યજન પણ કરવામા આવ્યું છે આવું
ભાવમય શ્રી હકોરજીના શ્રી અગનુ વર્ણન કયા ભક્તને
હૃદયગમ ન થાય ? કેની ઉદાત્ત ભાવનાઓને આ વર્ણન
નહિ પોષે ! કેને એ રસપની મધુગ્નાનુ ભાન નહિ કરાવે ?

*કલહાન્તરિતા નાથિકાની સખી પ્રતિ ઉક્તિ —

॥ રાગ નટ ॥

મિલવો પાર્ય મિત્રહી આન ॥

જલજ સુતકો સુતહિત કિયે મદ રસકી દાન ॥૧॥

ગિરિસુતા પતિ તિલક કસકત હનત સાયકનાન ।

દધિસુતા સુત આવલિ ઉપર હંદ્ર આયુષ માન ॥૨॥

પિનાક પતિ સુત તા સૂત વાહન ભક્ષક મક્ષ વિષલાન ।

શાલાયુગ રિપુ વસન મલયજ હુત હુતાશન જાન ॥૩॥

ધર્મસુતકે અરિ સુભાયક ત્યજત સિરધરિ પાન ।

સૂરદાસ વિવિધ વિરહની ચૂક નિજજીય માન ॥૪॥

*કલહાન્તરિતાનુ લક્ષણ નીચેના હિન્દી દોહગામા છે

ક્યોહુકર માને નહિ તબ પિય મધી ઉડીગય

સો કયહ તરિતા ત્રિયા, ફિર પાછે પછિતાય

શબ્દાર્થ—પાર્ય=અર્જુન જલજસુત=પ્રહ્લા તેના સુત નાગ
તેમનુ હિત એટલે કલહ હાન=હાનિ ગિરિસુતા=પાર્વતી તેમના પતિ
શીવ તેમનુ તિલક ચદ્ર સાયક=આયુ દધિસુતા સુત=સીપ તેના સુત

અહિ આ સ્વામિનીજી (રાધા) પોતેજ કલહાતરિતા નાચિકા છે તેમણે શ્રી ઠાકોરજી સાથે અત્યારસુધી માન કરીને કલહ કરેલો હોવાથી શ્રી ઠાકોરજી તેમની પાસેથી પધારી ગયેલા આથી શ્રી ઠાકોરજીના વિરહમા સ્વામિનીજીની શી અવસ્થા થયેલી તે અહિ આ સૂચવી છે વિપ્રયોગની વિષમાવસ્થા તેમનાથી હવે સહન નહિ થતી હોવાથી નખી પ્રતિ કહે છે, હે સખી ! હવે મારૂં ધૈર્ય રહેતું નથી શ્રી ઠાકોરજી સાથે માન પૂર્વક કલહ કરવામા મેં મોટી ભુલ કરી છે તે હવે હું સમજી છું, અને તથી આ વિયોગ મારાથી સહન થતો નથી, મોટે તુ જા અને જમે તે ઉપાયે શ્રી ઠાકોરજીન મનાવીને મારી પાસે તેડી લાવ તે પાર્યના મિત્ર (અર્જુનના સખાને) તુ જા મારી પાસે તેડી લાવ બરેખર મેં અત્યારસુધી જલજમુત ડહેતા બ્રહ્માના પુત્ર નારદજીને જે પ્રિય છે તેનો અગીકાર કર્યો, અર્થાત્ નારદજીને કલહ પ્રિય છે અને તે કલહનો મેં અગીકાર કર્યો, આમ કરવાથી મેં ગભીર ભૂલ કરી છે કારણકે તેથી રસમા મોટું વિક્ષેપડયું છે રમકેલીમા કલહ ન જોડ્યો કલહ હોય તો તે રસનો વિરોધી થાય છે વળી આથી મારી શી સ્થિતિ થઇ છે તે તને ખબર છે ? જો

મેાતી આવલિ=પકિત પિનાકપતિ=ચીવ તેમના મુત ગણુપતિ તેમનું વાહન ઉદર તેના ભક્ષક સર્પ તેના ભક્ષ્ય પવન હુતાશન=અગ્નિ શાખામૃગ=નાનર વસન=સ્ત્રા મવનજ=અન્ન ધર્મસુત=યુધિ-
હિર તેના અરિ દુર્યોધન સુભાયક=વલાવ

સામગ્ર ગિરિસુતા કહેતા પાર્વતી, તેના પતિ શિવ, તેમના
તિલકરૂપ ચંદ્ર (કારણ ચંદ્ર શિવને મસ્તક ગિરાજે છે)
તેમને તેના ડિરજો રૂપી બાણથી ઘણીજ પીડા આપી રહ્યો
છે, પિયુના વિયોગથી ચંદ્ર પણ દુઃખકર થાય છે દધિ
સુતા કહેતા સીપ તેનો મુત મોતી, તેનો હાર બાણે વિદ્યુત
સમાન હોય તેમ જાણાય છે વળી પિનાકપતિ એટલે શિવ,
તેમના મુત ગણપતિ તેનું વાહન મૂષક (ઉદર) તેનો
ભક્ષક સર્પ તેનું ભક્ષ્ય પવન તે પણ મને વિષ સમાન
લાગે છે મદમદ અને શીતલ પવનો પણ મને વિષ સમાન
અસહનીય થઈ પડે છે જેમ જેમ એ મન્દ મન્દ પવનોનું
હુ સેવન કરૂ છું તેમ તેમ મન્મથની પીડા મારા અગમા
વધતી જાય છે શાખામૃગ કહેતા વાનર તેના રિપુ બળદેવજી
તેમનું વસન (વસ્ત્ર) નીલાબર, મલયજ (ચંદન) તે પણ અગ્નિ
સમાન લાગે છે આવી મારી વિષમ સ્થિતિ છે આ સ્થિ-
તિનું વર્ણન મે તારી આગળ કર્યું છે માટે હે સખી ! તું
સત્વર શ્રીકાકોરજી પાસે જા, અને તેમને મારા તરફથી
નિવેદન કરીને કહેજે કે મે હવે ધર્મસુત્ર કહેતા યુધિષ્ઠિર તેમના
અરિ દુર્યોધન તેનો જે સ્વભાવ અહંકાર છે તેને આજથી
છોડી દીધો છે સૂરદાસજી કહે છે કે આ પ્રમાણે વિચિત્ર
વિરહની દશામા પોતે શ્રીકાકોરજી તરફ કલહ કરવામા શી
ગભીર ભૂલ કરી હતી તેનું જ્ઞાન શ્રીશ્વામિનીજીને હવે આ
પ્રમાણે થયું

આ પદ્યમાં “ જલજ સુતકો સુત હિત (કલહ) ”
 “ ગિન્નિસુતા પતિ તિલક (ચદ્ર) ” “ દધિ સુતા મૃત આવલિ
 (મોતિનો હાત) ” “ પિનાક પતિ સુત તા પુત્ર વાહન ભક્ષક
 ભક્ષ (વાયુ) ” ઇત્યાદિમાં ઇષ્ટ અર્થની વ્યાવહૃતિ થઈ નથી
 અને તેથી તે ગુપ્ત રીતે વર્ણવ્યો એ માટે ત્યાં “ પ્રહેલિકા ”
 છે ચદ્રના કિર્ણોમાં બાણની સંભાવના કરી છે, તથા મોતિના
 હારમાં વિદ્યુતની સંભાવના કરી છે માટે તે ઉપરેક્ષા અલંકાર છે

આમાં ગતિ સ્થાયિભાવ છે તેનો આલંબન વિભાવ
 શ્રીકાકોરજી છે ચદ્રજ્યોત્સ્ના, મદ અને શિત્તા પવન,
 ઉદ્દીપન વિભાવા છે વૈવાર્ય, અપાત ઇત્યાદિ અનુભાવો
 છે અને નિવેદ, પદ્માનિ, ખેદ વગેરે સ્થાયિભાવો છે, આ
 બધા ગતિ ભાવની અભિવ્યક્તિ કરે છે, અને તેથી શૃંગાર
 રસનું પોષણ કરે છે પણ અહિં આ ગદ્યાજીના વિરહની
 દશાનું વર્ણન છે માટે આ વિપ્રયોગ શૃંગારરસ છે

“ પ્રાર્થ મિત્ર ” એમ અહિં આ શ્રીકાકોરજીને માટે
 સંબોધન પ્રવામાં આવ્યું છે તે એવું સ્વયં છે કે જેમ
 શ્રીકાકોરજીએ અર્જુનના હાથ થઈને તેની ઇચ્છાને વર્તીને
 તેનું કામ કર્યું, તેમ શ્રીકાકોરજી પણ માગી ઇચ્છાને વર્તીને
 મારા મનોરથો જરૂર પૂરશે અર્જુન તો મર્યાદા ભૂત હતા
 છતાં પણ તેનું કામ પ્રભુએ કર્યું છે તો પછી હું તો શુદ્ધ
 પુષ્ટ ભક્તોમાં પણ એક છું તો પછી શુભાગ દોષ તરફ પ્રભુ

જેશે ? પ્રભુ તો પુષ્ટિચક્રો તરક ઘણાજ ઉદ્ધાન વૃત્તિવાળા છે તે પોતાના દાસજનના અપરાધો કરી પણ જોતા નથી તો પછી મારા શી ગીતે જીવે ? એવો ભાવાર્થ ધ્વનિથી સમજાય છે આવુજ બીજુ પદ પણ કલહાન્નગિતાનાયિકાનું છે

॥ રાગ-ચિહાગરો ॥

જલસુત પ્રીતમ સુત રિપુ બંધવ આયુધ આનન વિલખ મયોરી ।

સારંગ સુતાપતિ વસતજુ માથે કોટિ પ્રકાશ રિસાય ગયોરી ॥૧

મારુન સુતપતિ રિપુ પુરવાસી પિતુ વાહન મોજન ન સુઢાઈ ।

હરસુત વાહન અસન સનેદિ માનો અનલ દેહ દહાઈ ॥ ૨ ॥

હદધિ સુતાપતિ વાહન તા વાહન કેસે સપજાઈ ।

સૂરદાસ યહ ધર્મ સુવન રિપુ ના અવતાર કલહ સો વહાઈ ॥૩॥

જલસુત એટલે કમળ તેનો પ્રીતમ સૂર્ય તેનો સુત કર્ણુ તેનો રિપુ અર્જુન તેના બંધવ શ્રી કૃષ્ણ અને તેમનું આયુધ સુદર્શનચક્ર તે મારા મુખને વિલખ ભયો અર્થાત્ તે નહિ દેખવાથી મને ઘણુજ દુઃખ થાય છે આ શ્રી કૃષ્ણનું મુખ કેવું છે, તો કહે છે નારજ કહેતા પર્વત તેની પુત્રી પાર્વતી તેનો પતિ શકે તેમને માથે ચંદ્રમા વસે છે એવા કરોડો ચંદ્રમાના જેવા પ્રકાશવાળું શ્રી ઠાકોરજીનું મુખ છે. આવા ચંદ્રના પ્રકાશ યુક્ત મુખવાળા પ્રીતમ ગિસાઈ ગયા છે અને તેથી મને ઘણુજ દુઃખ થાય છે, આથી કરીને મારુ-તસુત એટલે હનુમાન્ તેમના પતિ એટલે રામ તેમના રિપુ

રાવણ અને તેના પુરમા વસનાર અગસ્ત્યમુનિ તેમના પિતા
બ્રહ્માજી તેનું વાહન કહેતા હસ, તેનું લોજન મોતિ તે પણ
શોભતું નથી, અર્થાત્ શ્રીઠાકોરજીના વિયોગનું દુઃખ એવું
અકાર છે કે મોતીનો ગણગાર પણ દુઃખ કર્તા થઈ પડે છે
વળી હરસુત કહેતા કાર્તિકસ્વામી તેમનું વાહન એટલે મ-
યૂર અને તેનું અશન (લોજન) સર્પ (કારણ કે મોર સર્પને
આય છે) તેનો સ્નેહિ (પ્રિય) અદન તે પણ શિતળતા
અર્પવાને બદલે ઉલટો દહે છે ઉદધિસુતા એટલે રમા
(લક્ષ્મી) તેના પતિ (વિણ) તેમનું વાહન ગરુડ અને
તેનું પણ વાહન એટલે મન (ગરુડની ગતિને મનના વેગની
સાથે સગ્ગાવવામા આવે છે) આવા મારા મનને હું કેવી
રીતે સમજાવું, ? અથવા ગરુડનું વાહન વાયુ અર્થાત્ પ્રાણ
તેને હું કેવી રીતે ધાગણુ કરી શકું ધર્મસુવન એટલે યુધિ-
ષ્ઠિર તેમના શત્રુ દુર્યોધન તે પણ કલિનો અવતાર છે આ
કલિયુગનું રૂપ કલહ છે મે પ્રીતમની સાથે જલહ ઈર્ષ્યો છે
તેથી શ્રી ઠાકોરજી માગથી રિસાઈ ગયા છે માટે એ કલહને
હું હવે જલમા કે કી દેવળ એવી રીતે એને જલમા ફેંકી
દઈશ કે ફરીથી તે માગમા ઉત્પન્ન થાય નહિ

આમા પણ પ્રહેલિજ છે “ હરગુન વાહન અસન સ્નેહિ
માનો અનલ દેહ દહાઈ ” એમા ઉત્પ્રેક્ષા અલકાર છે રસ
વિપ્રયોગ શૂંગાર છે

શ્રી ઠાકોરજી જ્યારે મથુરામાં પધાર્યા ત્યારે તેમણે
બ્રજગનાની શી સ્થિતિ છે તેની તપાસ કરવાને ઉદ્ધવજીને
ગોકુલ મોકલે છે, તે સમયે ગોપીઓ ઉદ્ધવજી પ્રતિ પોતાની
સ્થિતિનું વર્ણન કરી બતાવે છે તે વર્ણન સૂરદાસજીએ
નીચેના પદમાં આપ્યું છે

॥ રાગ-નટ ॥

હરિ વિન કૈસે કરિ વ્રજજીજે ॥

પંકજ વરસત પકજ ઉપર સારંગરિપુ અતિ મોજે ॥ ૧ ॥

તારાપતિ રિપુકે શિર ઠાઠી નિમેષ ચેન નહિ દીજે ।

ચંદ્ર ચોથ જાય ગોપનકો મધુષ રાસ જહીજે ॥ ૨ ॥

વાયસ અજા શબ્દકો મિલનો તાકારણ તન છીજે ।

સૂરદાસ મોહિ દુઃખિત જાનકે ક્યો ન પ્રગટ અવકીજે ॥૩॥

શબ્દાર્થ—કૈસે=કેવી રીતે, જીજે=જીવે, પકજ=કમળ (નેત્રો) સારંગ
રિપુ=દીવાનો શત્રુ, વસ્ત્ર, અગર કામના શત્રુ શીવ અર્થાત્ અહીંઆ
કુચ (કારણકે કુચનો આકાર શિવના લિંગ જેવો છે) લીજે=લીળય
તારાપતિ=ચંદ્ર, તેનો રિપુ=રાહુ (ગહુનો અર્થ અહિંઆ રાહુ=માર્ગ
લેવાનો છે) ઠાઠી=ઢીલી રહી નિમેષ=પલપણ, ચેન=શાંતિ, ચંદ્રચોથ=
ચંદ્રથી ચોથો બૃહસ્પતિ (બૃહસ્પતિનું બીજું નામ જીવ છે તેથી
અહિંઆ એમ અર્થ છે અગર બુદ્ધિ અર્થ પશુ લેવો) વાયસ=રાગડો
તેનો અવાજ ‘કા’ અગળ=મકરી, તેનો શબ્દ એ તે બન્ને શબ્દો
એકઠા કરવાથી ‘કામ’ એવો અર્થ થાય છે તન=શરીર છીજે=
પીડા આપે છે

મળગનાઓ ઉદ્ધવજીને કહે છે “હે ઉદ્ધવજી ! હરિ વગર અમે કેવી રીતે પ્રાણુ ધારણ કરી શકીએ ? અરે આ અમાગ પકજ-નેત્રો તરફ તો તમે જુઓ તેમા પકજ કહેતા આમુઓ દેખાય છે (પ્રથમ પકજ એટલે આમુ અને બીજો પકજ એટલે નેત્ર એમ પદની લીટીનો અર્થ સમજવો) એટલુજ નહિ પણ સારગ (દીવા) રિપુ કહેતા અમાઝ વસ્ત્ર તે પણ લીજી જાય છે અર્થાત્ પ્રભુના વિયોગથી આખમા એટલી બધી અશ્રુની ધારાઓ ચાલે છે કે તેથી અમાગ વસ્ત્ર પણ લીજાય જાય છે તારાપતિનો રિપુ કહેતા રાહુ તેના શિગમા અમે ઠાઠી રહીએ છીએ રાહુને ભાષામા રાહુ લખે છે અને રાહુનો અર્થ માર્ગ થાય છે, એથી તે કહે છે કે પ્રભુને પુન મળવાની આશામા ને આશામા અમાઝ જીવન અમે વ્યતીત કરીએ છીએ એક લાણુવાર પણ શાંતિ અમને મહેતી નથી વળી ચક્રથી ચોથો કહેતા બૃહસ્પતિ અર્થાત્ જીવ પણ અમારો જાય છે અમારા પ્રાણ પણ જવાની અણી ઉપર છે અથવા તો બૃહસ્પતિ એટલે ધીવણા બુદ્ધિ તેનું પણ ગાપન થયું છે તે છૂપાઈ ગઈ છે બુદ્ધિ કોઈ પણ જાતના વિચાર કરી શકતી નથી માટે હે મધુકર ! અમારા જીવને વિચક્ષણતાથી રાખી લો જો એ જીવને બચાવવાની ઇચ્છા હોય તો જન્મ બને તેમ જલ્દીથી અમને પ્રીતમનો મેળાપ કરાવા આટલું કામ કરીને તમે યશ પ્રાપ્તિ કરો જો તમે

અમને પ્રીતમનો (પ્રભુનો) યોગ પુન કરી આપશે તો જ-
રથી અમે તમારી પ્રશન્ના કરીશુ આ પ્રમાણે મધુરને સ-
ખાધીને ઉદ્ધવજી પ્રતિ કહે છે

ઉદ્ધવજી અત્યારની અમારી દેહદશાનુ તથા મનોદશાનુ
વર્ણન તમારી પામે ડર્યું, છતાં પણ અમે ફરીથી તમારી
આગળ ડહીએ છીએ તે સાલળો વાયસ ડહેતા કાગડો તેનો
અવાજ “કા” હોય છે કાગડો “કા કા” કહે છે આ
અવાજનો અન્ત અક્ષર “કા” છે તેમ અજ્ઞા (ખડરી) નો
અવાજ “મે મે” હોય છે, એટલે તેનો અન્ત્ય અક્ષર “મે”
હોય છે, આ બે શબ્દોને એકઠા કરવાથી “કામ શબ્દ થાય
છે આ કામની કામશાસ્ત્રમા દશ* દશાઓ કહી છે તે
ખધી અસરો અમારા અગ ઉપર જણાય છે અર્થાત્ તે
અમને સર્વને પીડા કરી રહ્યા છે માટે તમે પ્રભુનો જેમ
બને તેમ નત્વર અમને મેળાપ કરાવો સાક્ષાત્ દર્શન
કરાવીને આ કામની પીડા દૂર કરો

* સાહિત્યદર્પણ ના તૃતીય પરિચ્છેદમા કામની દશ દશાઓ
નીમે પ્રમાણે આપેલી છે —

અગેષ્વસૌષ્ઠ્ય તાપ પાણ્ડુતા કૃશનારુચિ ॥ ૨૦૫ ॥

અધૃતિ સ્યાદનાલમ્બસ્તનમયોન્માદમૂર્છના ।

મૃતિ એતિ ક્રમાલ્લેયા દશસ્મરદશા હૃથ ॥ ૨૦૬ ॥

અગાસૌષ્ઠ્યમાપતિસ્તાપસ્તુ વિરહજ્વર ।

અરુચિર્વસ્તુવૈરાગ્ય સર્વત્રારાગિતા હૃતિ ॥ ૨૦૭ ॥

*વાસકસજની નાયિકાની સખી પ્રતિ ઉક્તિનું પદ
નીચે પ્રમાણે છે

અનાલમ્બનતા આપિ શૂન્યતા મનસ સ્મૃતા
તન્મયસ્તત્પ્રકાશો હિ બાહ્યાન્યન્તરતસ્તથા ॥

આમા અગનુ અસૌહવ, તાપ, પાણ્ડુતા (વૈવર્ણ્ય), કૃશતા (શરીરની નબળાઈ) અભ્યૂષિ (વસ્તુરંગ્ય) અધૂર્તિ અનાલમ્બનતા (મનની શૂન્યતા) તન્મયતા, ઉન્માદ અને મર્છના એ દશને કામની અવસ્થા કહી છે

માલતીમાધવના છઠ્ઠા અકમા પ્રથમ “અક્ષુરાગ” પછી મનની અનન્યપરતા અને પછી “તનુઅવાનિ” એ રીતે કામની દશાઓ ગણાવી છે. ટીકાકાર નીચે પ્રમાણે દશ દશાઓ કામની ગણાવે છે “અક્ષુ પ્રીતિ, મન, સંગ, સંપોત્પત્તિ, નિદ્રાઅછેદ, તનુત્વ, વિપયાન્તરવ્યાવૃત્તિ, લજ્જનાશ, ઉન્માદ, મર્છા અને છેલ્લી મગ્નુદશા

ભક્તકવિ દયાગમના અને દગ્ધચિ, અમૃતિ, અલિલાપ, ઉદ્વેગ, વ્યાધિ, પ્રલાપ, ઉન્માદ, જડતા, મર્છના અને તન્મયતા એમ પ્રભુપ્રેમની દશ અવસ્થાઓ છે તેમાના ૧-૪ સ્નેહના, ૫-૭ આમક્રિતાના, ૮-૯ વ્યસનના અને છેલ્લે તન્મયતાનો છે તન્મયતાદશાને જ્યારે કામ પહોંચે છે ત્યારે તેનો પરિપાક જણાય છે જુઓ આ નિપયના વિશેષ અપહીકરણ માટે “દયાગમદૃત ભક્તિપોષણ”

૮ વાસકસજની નાયિકાનું લક્ષણ સાહિત્યર્પણમા નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે

કુરુતે મળદનં યસ્યા સજ્જિતે વાસવેશ્મનિ

સા તુ વાસકસજ્જા સ્યાદ્વિદિતપ્રિયસગમા ॥૩-૮૬॥

॥ રાગ-વિલાવલ ॥

*તેંજુ નીલપટ ઓટ દયો ॥

જલસુત કિરણમદ્ અતિ શોભા માનહુ અર્ધશશિ રાહુ ગહો ॥૧॥

ભૂમિઘસન સિરમજન કીનો ડરણવસ્ત્ર રિપુ તામેં નયો ।

સૂરદાસ સ્વામો હિતકારણ કમલ કમલ પ્રતિ ભ્રમર ડયો ॥૨॥

અહિયા સ્વામિનીજી એ વાસકસન્નની નાયિકા છે શ્રી
હાકોરજી આજે સ્વસદનમા પધારવાના છે એમ બાણીને શ્રી
સ્વામિનીજી તેમના સત્કાર માટે ગૃહને શય્યાદિથી સુશોભિત
કરે છે, અને પોતે પણ શ્રી અગ ઉપર વસ્ત્ર તથા અલ-
કારો ધારણ કરવામા મગ્ન બન્યા છે તે સમયે તેમની
નિકટ વર્તિની સખી આ પ્રમાણે કહે છે—હે સ્વામિનીજી !
તમે આજે પ્રિતમના સત્કાર માટે શ્રીઅગઉપર શણગાર
ધરો છો તે હું બાણી ગમ્મ છું તમારા શ્રીઅગની શોભા
કઈ દેદીખ્યમાન બનેલી હું બેઉછું આપના મૂખ ઉપરના

પ્રિયના સમનના જ્ઞાનવાણી નાયિકા જ્યારે પોતાના વાસગૃહને
પ્રિયના સત્કાર માટે સજ્જત કરે છે તથા પોતે આભૂષણ વગેરે
અગ ઉપર પહેરે છે ત્યારે તે વાસકમગ્ન કહેવાય છે

*શબ્દાર્થ—નીલપટ=ભૂર કપડું ઓટ=ઓથો જલસુત=ગિરણ=
ચંદ્રનું કિરણ માનહુ અર્ધશશિ રાહુ ગહો=બાણે રાહુએ અર્ધચ-
ંદ્રનું ગ્રહણ કર્યું હોય એમ જણાય છે ભૂમિઘસન=કુકડો સિરમજન=
માથા ઉપરનો રક્તવર્ણ કીનો=કર્ચો ઉણું=માકડી વખ=લક્ષ્ય

વસ્ત્રને આડું ઓઢેલું હોવાથી બાણે રાહુએ અર્ધશરીને (ચદ્રને) ગળ્યો ન હોય એવો આભાસ થાય છે પણ રાહુ જો ચદ્રનું ગ્રહણ કરે તો ચદ્ર નિસ્તેજ થાય છે, પણ અહિં થા તો આપનું મુખ વધારે સુંદર દેખાય છે વળી આપના શ્રી મસ્તક ઉપર તો બાણે ભૂમિધસન એટલે કુકડાના મન્તકની રક્તિમા (રતાશ છે) અને વળી તે ગ્તાશ સાથે ઉર્ણા કહેતા માકડી, તેનું ભક્ષ્ય એટલે માખી, અને તેનો શત્રુ એટલે તેલ પણ બળેલું છે અર્થાત્ શ્રીમસ્તક ઉપર જે કુકુમ અગર કેસર છે તમા તેલ મિશ્રિત થયેલું હોવાથી તેની રક્તિમા અતિશય મુદર છે સૂઝદાસજી કહે છે કે શ્રીહંકારજી આજે પધારવાના છે એમ બાણીને સ્વામિનીજી પોતાના પ્રતિઅગમા શૃંગાર ધરે છે આથી ખરેખર બાણે દરેક કમલમા બ્રમર ઠરી જતો હોય એમ જણાય છે અર્થાત્ નેત્રકમળમા બ્રમર કહેતા કાજળ શોભી ગહુ છે અથવા મુખકમળમા કાજળની બિંદી શોભી રહી છે અગર હસ્તકમળના ગજગમા, પહોચિમા તથા બાજુબધમા સ્થામ રેરામના કુદના બ્રમરવત શોભી રહ્યા છે આ છેલ્લી પક્તિમા કમળનો અર્થ નેત્ર અગર મુખ અગર હસ્ત સમજવો, અને બ્રમર એટલે આખનું અજન અગર ભાલપ્રદેશમા મેનની બિંદી અગર બાજુબધમા લટકતા રેરામના કુદણા આ રીતે સમજવાથી અર્થ ખરાખર સ્પષ્ટ થશે

શ્રી હંકારજીના સત્કાર માટે સ્વામિનીજી કેટલા બધા

ઉત્સુક થઈ રહ્યા છે તે આના વર્ણવ્યું છે “માનહુ અર્ધ
શશિ ગહુ ગહ્યો” એમા ઉત્પ્રેક્ષા અલકા છે કારણ કે નીલ
પટથી આગ્રહાસ્તિ થયેલા સુખમા રાહુથી ચદ્ર ચહાણની
સભાવના કરી છે “ઉચ્છવખ રિપુ” એનો અર્થ તેલ થાય
છે એ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રહલિકાથી સમજાવેલો છે
“કમલ કમલ પ્રતિ જમરઠયો” એમા અતિશયોક્તિ અલકાર
છે કારણ કે ઉપમેયનુ ઉપમાનમા સંપૂર્ણ નિગરણ થયું છે
દાનવીલા વિષેનું પણ એક પદ સૂરદાસજીએ બનાવ્યું
છે તે નીચે પ્રમાણે છે

॥ રાગ-ધનાશ્ચી ॥

તોડ ન ગોરસ છાંદિયો ॥

ચહુફલ ભવન ગહ્યો સારગરિપુ વાજી ધુરા અથયો ॥૧॥

અમી વચન રુચિ રચિત પટ હઠ ક્ષગરો ફેર ટયો ।

કુમુદિની મફલિત હો જોય સકુચિ ચલે મૃગચદ ઉદયો ॥૨॥

જાન નિશા શશિ રૂપ વિલોકત નવલ કિશોર ભયો ।

તવતે સૂર નેક નહિ છૂટન મન અપનાય લયો ॥૩॥

શબ્દાથ—ગોરસ=૧ પૃથ્વીનો રસ (પુષ્ટિમાગ) ૨ દહિ
૩ ધાત્રિયનો રસ (સ્વાદ) ન છાંદિયો=રાહી રાખ્યો, ચાખ્યો નહિ,
અનુભવ્યો નહિ (ગોરસના ત્રણ અર્થ સાથે સંબધ લેતા
તે પ્રમાણે અથ કરવા) ચહુફલ=ચાર પુરુષાર્થ ધર્મ, અર્થ, કામ,
અને મોક્ષ સારગરિપુ=દીવાનો શત્રુ વસ્ત્ર, વાજધુગ=સૂર્ય (જેના

આ પછના જેવું ગદાધરદામજીનું પણ પછ છે તે નાચે પ્રમાણે છે

॥ રાગ-બિલાવલ ॥

કહા યહ રીતી ઠાની ॥

જો નચણી કુલ કર્મ કનક કૂટ દેદે અપને વાવાણી ।
અરુ ગાયનકે ટોલ બોલ દિજ એસે કહાવત દાની ॥૧॥
યાહી ધન મેહેનો પેહેરેંગી સુતકી સંપત્તિ વ્રજપતિજીકી રાની ।
મલેજુ મલે હો ગદાધર પ્રભુ પ્રિય વહેઈ રસિક તુમ
જીયકી વાત હમ જાની ॥૨॥

એક વ્રજગના મહી વેચવાને માટે વ્રજની ભૂમિમા
અઇને પસાર થતી હતી, તે સમયે શ્રી ઠાકોરજીએ મહીનું
દાન લેવાના કારણથી ઝઘડો કરીને તેને સાજ સુધી રોકી
પછીથી રાત્રિ પડતા શ્રી ઠાકોરજીએ ડિશોર વચનો અગીકાર
કર્યો અને પછીથી તેની સાથે રસલીલા કરી, એ વાતને એ
વ્રજગના પોતાની અતરંગ સખીને કહેવા લાગી કે, છે
સખી ! આજ તો હું મહી વેચવાને ગઈ હતી, તે સમયે
શ્રી ઠાકોરજીએ દાન લેવાને માટે મને રોકી પણ તેમણે

રચની ધુસરીમા ઘોડા બેઠેલા છે તે) અથયો=આથયો અમી
અમૃત ઝગરો=ઝંબડો કેળવો=થયો જન=જન સકુચિ=નકોચ થયો
મૃગયદ=ચદ, નવલ ડિગોર=ડિગોર અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા, નેક=નિશ્ચ-
સ્થ અપનાયલયો=વશ કરી લેવું

મારી પાસેથી ગોરસ તો છોડી દીધું નહિ (ગોરસ શબ્દના બુદ્ધા બુદ્ધા અર્થ થઇ શકે ગો એટલે પૃથ્વી અને તેનો રસ એટલે માર્ગ એમ થાય છે જેમ માર્ગ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ નિરતર ચાલ્યો જાય છે તેમ રસનો સ્વભાવ પણ એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને વહી જાય એવો છે માટે રસનો અર્થ અહિં આ માર્ગ કરવો) મારા ગોરસને પણ શ્રી ઠાકોરજીએ છોડી દીધો નહિ એટલે મારા માર્ગને પણ છોડ્યો નહિ મને રસ્તામા રોકી રાખી મને આગળ વધવા દીધી નહિ ગોરસનો બીજો અર્થ હહિ થાય છે એ અર્થ લઇએ તો મારા હહિ ને શ્રી ઠાકોરજીએ છોડ્યું નહિ અર્થાત્ ચાખ્યું વળી ગો એટલે ઇન્દ્રિય પણ થાય છે, આ અર્થ લેતા શ્રી ઠાકોરજીએ મારા ગોરસને છોડી દીધો નહિ અર્થાત્ સર્વ ઇન્દ્રિયોના રસનો પણ અનુભવ કર્યો અને કરાવ્યો વળી આગળ તે કહે છે કે આર પુરુષાર્થ રૂપ ફલના ધામ રૂપ શ્રીઠાકોરજીએ મને રોકી રાખી અથવા તો ફલનું ભવન કહેતા વન તેમા મને રોકી રાખી અગર ફલ એટલે હહિ તેનું ભવન (ઘર) કહેતા દાન, કારણ કે જેવું દાન આપીએ તેવું ફલ મળે છે, એટલે ફલને રહેવાનું સ્થાન દાન છે આથી એ દાનની પ્રાપ્તિને માટે મને માર્ગમા રોકી રાખી.

આ ઉપરાંત શ્રી ઠાકોરજીએ મારો અચળ (વસ્ત્ર) પણ પકડી રાખ્યો (સારગ રિપુનો અર્થ વસ્ત્ર થાય છે કારણ

કે સારગ એટલે દીવો અને તેનો ત્રિપુઅ ચલ છે) આ સમયે
 જેની ગથની ધુ સરીમા વાજી (ઘોડો) જોડેલો એવો સૂર્ય
 પણ આથમી ગયો અર્થાત્ જ્યારે એમણે માગ વાજને પકડી
 રાખ્યું, તે સમયે સૂર્યાસ્તનો સમય થયો, ત્યાર પછી મને
 પ્રસન્ન કરવાને અમૃતની માફક મીઠા શબ્દો બોલ્યા, જે કે
 આ બધું ઉપરથી તો દાન લેવાની મિષતી કર્યું, પણ ખરી
 રીતે તો તેમને દાનની બિલકુલ અપેક્ષા નહોતી, દાનની તો
 હઠ જૂઠીજ હતી એમના હૃદયમા તો જુદીજ વાત હતી,
 પણ તેનો મર્મ હું સમજી ગયો એટલામા હે મખી ! હું
 કમુદિનીની માફક પ્રકુલિત થયું, સાચ કાળ થયેલો ડોવાથી માગ
 જીવને પણ સકોચ થયો તો ખરો, કાગળ કે ઘડના કુટું-
 બીજનો માટે માટે શો અભિપ્રાય બાધશે તેથી મને ભય
 લાગ્યો, પણ મારૂ અગ સકુચિત થયું નહોતું આ વખતે
 મૃગવાહન કહેતા ચંદ્ર પણ આકાશમા શોભી ગયો, ચંદ્રનો
 ઉદય થયો ચંદ્રોદયને નિહાળીને શ્રી ઠાકોરજીને ગમણુંજા થયું
 તેથી પોતે કુમાર અવસ્થામા પ્રવેશ કર્યો અને મારા મનને
 સ્વાધીન કર્યું એવી રીતે માગ મનને શ્રી ઠાકોરજીએ કબજ
 કરી લીધું, ત્યાથી બિલકુલ છૂટેજ નહિ શ્રી ઠાકોરજીમાજ
 આમકત થઈ ગયું અથવા તો આ છેલ્લી નૃકનો એવો પણ
 અર્થ થઈગયો કે, સૂરદાસજી કહે છે મી ઠાકોરજીએ કિશોર
 અવસ્થામા પ્રવેશ કર્યો ત્યા સુધીનુંજ હું વર્ણન કરી શક્યો

કાગળ કે ત્યાર પછી તો મારૂં મન પણ અપનાઈ લીધું છે એટલે બિલકુલ છૂટી શકતું નથી મારે આથી આગળ વર્ણન હું કરી શકું એમ નથી, આટલા વર્ણનમાજ શ્રી ઠાકોરજીએ મારા ચિત્તને સ્તબ્ધ કરી લીધું છે

આ પદમા ગોરસ વેચવા જનાર ગોપી પાસેથી શ્રી ઠાકોરજી તેને માર્ગમા રોકીને દાન લે છે એવો વાચ્યાર્થ છે ધ્વનિથી ગોરસનો અર્થ પ્રેમરસ એવો ગ્રહણ ઉગય છે એટલે જે કોઇ ભક્ત પ્રેમરસને વેચવા જાય છે, અર્થાત્ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિના માર્ગમા પ્રવેશ કરે છે તેની પાસેથી શ્રી ઠાકોરજી તેના બદલામા કંઈક માગે છે જેમ લૌકિક રાજાઓ દ્રવ્ય વગેરે દાનના બદલામા લે છે તેમ અહિં આ શ્રી ઠાકોરજી ભક્તની પાસેથી આત્મ-સમર્પણ રૂપી દાન લે છે, જે એ દાન ચુકવી આપે તેનેજ પોતાના સ્થળના માર્ગમા થઈને ગોરસ વેચવાની છુટ આપે છે અર્થાત્ જે ભક્તે પ્રથમ આત્મ સમર્પણ કર્યું છે તેજ ભક્તિ પ્રદેશના પ્રેમમાર્ગમા થઈને રમ લઈને (પ્રેમ સહિત) પમાજ થઈ શકે પણ આ દાનનો પ્રભાવ એવો છે કે, એ દાન લેતાજ શ્રી ઠાકોરજી ગોરસ વેચનારને વશ થઈ જાય છે અર્થાત્ પ્રેમ ભાવવાળા ભક્તને જો તેણે આત્મ-સમર્પણ કરેલું હોય તો પ્રભુ વશ થાય છે બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ મારે આત્મ સમર્પણ પૂર્વક પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ એજ પરમ સાધન છે એવો ધ્વનિ

આ પદ્યમાથી નીકળે છે આ ધ્વનિને કાવ્યશાસ્ત્રમા “અર્થ શકત્યુદ્ભવાનુરણન” ધ્વાન ઝહેવાય છે આ ધ્વનિ અર્થ સમ જવાથી આ પદ્યમા કોઈને વિપરિત ભાવના થશે નહિ, આવા ભક્તને શ્રી ઠાંડારજી દિવસે દાનની વાત કરીને રોકી રાખે છે પણ રાત્રિના સમયે પોતે તેને ગમણુનું મુખ આપે છે અર્થાત્ આત્મ-સમર્પણ જાગમા તે ભક્તને પ્રથમ સંસારના તાપ કલેશનું ભાન કરાવીને પ્રભુ પોતાને માટેનો વિગ્ધ ઉત્પન્ન કરાવે છે સૂર્યનો આ તાપ સતાપ જનક છે તેથી સૂર્યના જાગમા-તાપની દગામા તે ભક્તને પ્રભુના સંયોગની અત્યન્ત ઉત્કૃષ્ટા થાય છે, જ્યારે પ્રભુની આ બાબતની પ્રતીતિ થાય છે એટલે રાત્રિનો કાળ પ્રાપ્ત થતા પોતે તે ભક્તને પ્રેમનું મુખ આપે છે ગત્રિ એ આધિદેવિક છે

રાત્રિકાળે ચંદ્ર શાન્તિને આપે છે તથા દિવસના તાપને ગમાવીને આલ્હાદ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ આત્મ સમર્પણ થતા સંસારના તાપકલેશનું ભાન થયા પછી પ્રભુ-પ્રાપ્તિને માટે જ્યારે ભક્તના હૃદયમા અત્યન્ત ઉત્કૃષ્ટા થાય છે ત્યારે પ્રભુ પોતેજ તે ભક્તના ઉપર કૃપા કરે છે અને તેના વિરહાગ્નિને શાન્ત કરીને આનંદનું પરમ મુખ આપે છે એ મુખનો અનુભવ ભક્ત અન્ય અતરંગ ભક્તને કહી બતાવાવે છે એ અનુભવ અહિંયા સૂરદાસજીએ પ્રભુ-ગનાના શબ્દોમા દર્શાવ્યો છે

“ ગોરસ ” એ શબ્દના અનેક અર્થો થતા હોવાથી ત્યાં સ્લેષ છે “ સારગરિપુ ” તથા ‘વાજીન ધુરા’ વગેરેમાં અર્થ પ્રહેલિકાથી ગુપ્ત રહ્યો છે

પ્રોષિતપત્નિકા નાયિકાની સખી પ્રતિ ઉક્તિ—

॥ રાગ નટ ॥

કહા કહો પરદેસોકી ચાત ॥

મંદર ભાગ અધરકર કહિગણ હરિભલ્લ દેલ્લોજાત ॥૧॥

શશિરિપુ વરણ સૂરરિપુ યુગમર હરરિપુકી અવધાન ।

નક્ષત્ર વેદ ગ્રહમિલ અરરકર સોઈ વને અવલોત ॥ ૨ ॥

રવિપંચક લે ગણ દયામધન તાતે મન અકુલાન ।

સૂરદાસ વશ મહિ વિરહકે કર મીંડન પછનામ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—મંદર=અર્ચના રથ હરિભલ્લ=સિંહનું લક્ષ્ય મામ શશિરિપુ=દિવમ મુગરિપુ=ગતિ હરરિપુ=ગમ અવધાત=મદાદુ ખ નક્ષત્ર—૨૭ વેન=૪ પ્રહર=૬ આમગીને કુલ ૪૦ તેનું અર્ધ ૨૦ અથ છે પણ સરૂતમા વિષ” શબ્દનો અર્થ જેર થાય છે અવધાત= હવે ખાઉ રવિપંચક=રવિથી પાચમો બૃહસ્પતિનો પ્રહ છે અને બૃહસ્પતિનો બીજો અર્થ જીવ છે માટે અહિં આ જીવ અથ લેવો. સ્યામધન=મેધવર્ણ દ્વારા

* પ્રોષિતભર્તૃકા નાયિકાનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે છે—

નાનાકાયવશા યસ્યા દૂરદેશં ગત પતિ

સા મનોભવતુ સ્વાર્તાં ભવેત્પ્રોષિતભર્તૃકા ।

અહિં આ શ્રી સ્વામિનીજી એ પ્રાપ્તિભર્તૃના નાચિકા છે શ્રી ઠાકોરજીના વિયોગે કમીને તેમનાથી તાપ સહન થઈ શકતો નથી, તેથી સખીના પ્રતિ જોડે છે “ હે સખી ! હું તને પચ્છેજીની શી વાત કહું ? અર્થાત્ શ્રી ઠાકોરજી મારાથી દૂર ગયા છે તેથી મને કેવા પ્રજાનું દુઃખ થયું છે એનું વર્ણન હું તારી આગળ શી રીતે કરું ? મદર કહેતા સૂર્યનો રથ તેનો અર્થો લાગ એટલે સાંજનો વખત, અત્યારે મને હરિભખ (મિહનું લાદ્ય માત્ર માત્ર અને માત્ર લગભગ સરખા છે) થઈ પડ્યો છે અર્થાત્ સાંજનો કાળ મને માસ જેટલો - મહિના જેટલો દખલ લાગે છે, વળી શગિરિપુ કહેતા દિવસ તો વર્ષ જેટલો વનસો થઈ પડ્યો છે, અને સૂરરિપુ કહેતા ગત્રિ તો યુગ જેટલી થઈ પડી છે ખરેખર ! હરરિપુ કહેતા કામદેવ મારી પાતળ જી રહ્યો છે મારાથી તેનું અતિ કષ્ટ સહન થતું નથી (નક્ષત્ર કહેતા રજ, વેદ ૪ અને ગ્રહ એટલે ૬ = એમ એકઠરે ૪૦ ની સખ્યાને અર્ધ કરતા વીસ થાય છે આ વીમને મળતો ન સ્ફૂટમા વિષ શખ્દ છે માટે અહિં આ વિષ એટલે ઝેર લેવું) વળી મારી આવી સ્થિતિમા જીવન એવું અકાફ લાગે છે કે હવે હું ઝેર ખાઉં તો સાફ એવું થાન છે ગાળુ શ્યામધન કહેતા કૃષ્ણઅક્ષ

જીના જીના જામના પ્રમગે કરીને જેનો પતિ દૂર દેસ ગયો હોય અને તે નાનિકા જામના દુઃખથી પીડિત થાય તો તેને પ્રોષિત ભર્તૃકા કહે છે

(સા, દ ૨ ૮૪)

મારો રવિપત્રકને (જીવને) લઈ ગયા છે, મારો પ્રાણ શ્રી ઠાકોરજીના છે અને શ્રી ઠાકોરજી મારી પાને નથી, શ્રી ઠાકોરજી વગર એ, ક્ષણ વાર પણ હું જીવી શકું એમ નથી (રવિથી પાત્રમા ગ્રહનું નામ જૃહસ્પતિ છે, અને શાસ્ત્રમા જીવને માટે જૃહસ્પતિ શબ્દ છે માટે અહિં આ જીવ અર્થ લેવો) હવે મારૂં મન ઘણું વિફલ બની ગયું છે અને અગાધ છે સૂરદાસજી કહે છે કે જેમ કેલ શત્રુને વડા થઈ પડ્યો હોય અને તે બહુ પન્નાય છે તેમ, સ્વામિનીજી વિરહને વડા થઈ પડવાથી ઘણાજ હું બી થયા અને પસ્તાવા લાગ્યા ડારણકે શ્રી ઠાકોરજીએ સાહે પધારવાનું શ્રી મુખથી કહ્યું હતું અને તે મેં સન્ય માની લીધું પણ શ્રી ઠાકોરજી તો પધાર્યા નહિ તો હવે હું શુ કરું એમ કહીને મખીની આગળ પસ્તાવા લાગ્યા

આ પદ્યમા લખતે શ્રી પ્રભુની પ્રાપ્તિ માટે કેવા પ્રકારનો વિરહ કરવો જોઈએ, અને જેવા લક્ષ્મણે જો વિરહાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય તો તેના દેહની દશા કેવી હોય છે તેનું વર્ણન સૂરદાસજીએ કર્યું છે અહિં આ વિપ્રયોગાત્મક શૃંગારરસ છે. “શશિરિપુ” ઇત્યાદિમા પ્રહેલિકાથી અર્થને ગુપ્ત રાખ્યો છે. * ‘હાવ’ ‘તપન’ વગેરે નાગિકાલગ્ન છે

* હાવ=જુઓ સાંઘ ‘ઞ્જેન્નાદિવિકારૈસ્તુ સમ્ભોગેચ્છામ-
કાશક ભાવ પચાલ્પસલક્ષ્યવિકારો હાન્ન ઉચ્યતે ॥ ૩-૧૪
તપન-તપન પ્રિયવિચ્છેદે સ્મરાવેગોત્થવેદિતમ્ ॥ ૧-૧ ॥

ચૈલાકર્ષણ વખતે વિહાર સમયનું પદ—

॥રાગ વિહાગરો॥

હરિસૌં દધિમુત વદની ક્રોડધરી ॥

અંબરલેન કુકી વ્રજવાલા સારંગ સૌંજી લરી ॥ ૧ ॥

તથ યાદોંપતિ યનનનકરકે લે મણિદાય ધરી ।

તાતે અધિક સયાની ચાલા દેસતહીં નિગરી ॥ ૨ ॥

જાન હેતુ પિય ચાંપી ચરણમહિ ઉદયા ત્રાસહરી ।

સુરદાસ મમ્મુ ચાહિ ચહૂં દિશ કંઠ લાગ ઉઘરી ॥ ૩ ॥

આમા કહે છે, દધિમુતવદની એટલે ચંદ્રમુખી નાથિકા નાથક શ્રી ઠાકોરજીના પ્રાંત ક્રોધ યુક્ત થઈ કેવીરીતે ક્રોધી થઈ તો કહે છે અંબર કહેતા વસ્ત્ર લઈને ખેચતા ચૂકી પડી અને તે સમયે સારંગ એટલે દીવાને પણ છુટવી (ચોલવી) નાખ્યો અર્થાત્ અત્યન્ન લજ્જાસુક્ત થઈને ચૂકવાને માટે અધાર કરી નાખ્યું આ વખતે યાદોપતિ કહેતા શ્રી કૃષ્ણે પ્રકાશ કરવાને માટે પોતાના હાથના મણિ લીધો, એટલે અધકાર દૂર થઈને પ્રકાશ થયો શ્રી ઠાકોરજીએ આ રીતે પ્રકાશ કર્યો છે એમ જાણીને શાણી બાલાએ તે મણિના તરફ જોયું એટલે પોતાના મુખની પ્રભાથી શ્રી ઠાકોરજીના

શબ્દાર્થ—દધિમુત વદની=ચંદ્રમુખી અમર=વસ્ત્ર સારંગ=દીવા
યાદોપતિ=પદુપતિ સયાની=ચાણી નિગરી=નિગાધ કર્યો

મણિના તેજનો નિરોધ થયો પછીથી પ્રિયને પૃથ્વી ઉપર
આપ્યા તેનો હેતુ એ છે કે, ધરણીનો સુત મગજ છે તે
ધરણીના ચપાવાથી મણિસમાન મગજ પ્રગટ કરે છે, આ
હેતુ જાણીને ઉદયના ત્રાસથી ડર્યા, હવે ઉજાસ શીરીતે ફર
કરવો તેનો ઉપાય ખખર પડી નહિ આથી સૂરદાસજી કહે
છે પ્રભુના કઠમા આલગવા લાગી

આ ભાવનું બીજું પણ પદ છે

॥રાગ-કેદારો॥

દધિ સુનવદની હસિ મુસકાની ॥

રવિ સારથી સહોદર તાપતિ અંબર લેત લજાની ॥ ૧ ॥

સારંગ મદ કિયો મૃગનયનો મણિ મુલ્ક માંજ સમાની ।

ચાંપિ ચરણ મહિ અહિ પ્રગટાયો ઢરી શેષ સમજાની ॥૨॥

મૂર મુમતિ કહાકરે અવલા જો બહુરિ રહે મતિ ઠાનો ।

કંતુકી કસન ઉઘાર કઠિન કુચ કૃષ્ણ કંઠ લપટાની ॥૩॥

અ દ્રવદની નાચિકાએ પોતાના અગને સકુચિત કરીને

શબ્દાર્થ—વિસુત વદની=અમુખી મુસકાની=હાસ્ય કરું રવિ
સારથિ=અરુણ અને તેનો સહોદર=ગરુડ તેના પતિ=કૃષ્ણ અખર=
વસ્ત્ર સારંગ=દીવો મદકિયો=મૂઝની નાખ્યો મુખમાઝ સમાની=
મોઢામા સમાયો મોઢામા મૂકી દીધો મહી=પૃથ્વી અહિ=સાપ
વસુમતિ=સારો વિચાર કસુકી=કાપડાની જગ્યાએ પહેરવાનું શ્રીગુ
વસ્ત્ર કસન=કોસ લપટાની=બેટી

હાન્ય કર્યું, કારણ કે ગવિનો સારથિ અરુણ, તેનો ભાઈ ગરુડ, તેના પતિ શ્રી કૃષ્ણ વિહારમાં તેના વસ્ત્ર ખેંચીને ખેલતા હતા શ્રી ઠાકોરજી વસ્ત્ર ખેંચીને ખેલતા હતા તેથી સ્વામિનીજી લજ્જાપ્રમાણ થયા તે વખતે મૃગનયનીએ સારગને (દીવાને) ખુઝવી દીધો ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ મણિનો ઉબસ કર્યો આથી તેને પણ સ્વામિનીજીએ પોતાના મુખમાં સમાવી દીધો ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ પૃથ્વીને પોતાના ચગણથી ડાળી અને મણિને ધારણ કરનાર શેષને પ્રનટ કર્યા આવી સ્વામિનીજી ડરી ગયા અને ફરીને પ્રકાર થયો, હવે સ્વામિનીજીને શુ કરવું તે સમજણ પડી નહિ, કારણ કે તે મણિને લેવાનું તેમનામાં સામર્થ્ય નહોતું ત્યારે એમણે વિચાર કરીને પોતાના કાપ ડાની કમ છુટી કરી અને પોતાના કંઠે કુચથી શ્રી ઠાકોરજીને આલિંગન કર્યું પણ પોતાનું અગતો નજ દેખાડ્યું. આવી રીતે પોતાની લજ્જાનું રક્ષણ કર્યું

વખાડરણ લીલાનું રહસ્ય શ્રીમદ્લક્ષ્મીનાયાર્જીએ સ્વરચિત શ્રીપુષ્પાધિનીજીમાં અપ્રેરિતે સમજાવ્યું છે વસ્ત્ર એ માયાને સ્થાને છે, જ્યાં સુધી ભગવદ્ ભક્ત માયાથી સંવત્સીત હોય છે ત્યાં સુધી યથાર્થરીતે પ્રભુની પ્રાપ્તિ તેનાથી બની શકતી નથી બ્રહ્માના સ્વરૂપને સમ્યક્ પ્રકારે અવલોકવાને માટે માયા વિગ્રહિત થવું જોઈએ માટે પ્રભુ તેના ભક્તોને માયા દૂર કરવાને કહે છે અહિં આ પ્રભુ જાતેજ

સ્વામિનીજી રૂપ પરમમક્તના માયારૂપી વસ્ત્રને પડડીને પોતે ફગડવા ઇંગ્લે છે પણ સ્વામિનીજીને (ભક્તને) લોક લગ્નનો ભય રહે છે તેથી શ્રીહાજીજીથી એ લગ્નનું રક્ષણ કરવા માટે વસ્ત્રફરણ લીલા સમયે પોતે દીપકને એકલી નાખે છે પણ શ્રી હાજીજી તેમના એ પ્રયત્નોને સફળ થવા દેતા નથી

સસારના મળધમા રહેલા તથા માયાથી વીટાયલા જીવને એકદમ માયા છોડવી ગમતી નથી તેને એવો ભય રહે છે કે રખેને લોકો મને “ ભગતડો ” કહીને નિદશે, અગર મારી અપકીર્તિ કરશે આવા ભયથી તે એકદમ માયાને દૂર કરી શકતો નથી પણ પ્રભુએ તેવા ભક્તનો અગીકાર કરેલો હોવાથી ગમે તે પ્રકારે તેને માયામાથી છોડાવી ભક્તિનું પરમ નુખ આપે છે આવો ધ્વનિ અર્થ ઉપગના બન્ને પદોમા સ્વામિનીજી સાથેના ચૈલાકર્ષણના વર્ણન દ્વારા સુરદાસજી સૂચવે છે

અહિઆ સયોગ મૂગાર રમ છે શ્રીકૃષ્ણ એ સ્વામિનીજીના રતિસ્થાયિ ભાવના આલબન વિભાવ છે, અને વત્ર પ્રહણ દીપકનું જુઝાવી દેવું ઇત્યાદિ ઉદ્દીપન વિભાવ છે લગ્ન એ મુખ્ય સચારી ભાવ છે “ કરી શેષ સમજાની ” એમા ભયાનક રસ છે પણ એ ગોણ છે અને તે મુખ્ય મૂગારરસને પોષે છે અહિઆ નાયિકા મધ્યા જ્ઞાતયૌવના પ્રગટલા છે, નાયક કૃષ્ણ “ ધીરલલિત ” છે

ઉપર પ્રમાણે અનેક દષ્ટકૂટ કાવ્યો સુરદાસજીએ રચેલા

છે એ બધાનો વિષય શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર પ્રતિ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો છે તે હરેક દૃષ્ટકટ પદોના અર્થની સમાલોચના કરવી તે અશક્ય છે છતાં સામાન્યતઃ વાચકોને એ કાવ્યોમા સૂરદાસજીનું કેવું દૃષ્ટિ બિન્દુ છે એ સમજાવવાને માટેજ આટલો પ્રયત્ન કરેલો છે માત્ર જેઓ ભક્તિમાર્ગની રીતીથી સંપૂર્ણ પરિચિત છે તેઓજ આ કાવ્યમા ગૂંઢેલા રસનું પાન સાગો પાગ કરી શકશે બીજાઓ તો માત્ર લૌકિક નાયક-નાયિકાનાજ કાવ્યો છે એમ જાણીને તેમા સંસારિક યુદ્ધિનો આરોપ કરશે પણ જેઓએ સૂરદાસજીના કાવ્યો ગાગ આ ભક્ત કવિનો પરિચય ઠરેલો છે તેઓને તો એમની ભક્તિ સંબંધી જે મત હશેજ નહિ આવા ભક્ત કવિઓના જીવનમા સાંસારિક વિષયોની એવણા તથા લોહુમા કદીપણ સંભવી શકે નહિ પણ સૂરદાસજીએ જે ઉત્તમ પ્રકારના ભક્તિરસનું વર્ણન કરેલું છે તે શ્રવણ કરવાને અધિકારી ઉત્તમ પાત્ર સિવાય બીજો હોઈ શકે નહિ સંસ્કૃતમા કહ્યું છે કે “ મા-
મિક કો મરન્દાનામ અન્તરેણ મધુરતમ ,’ બ્રમર સિવાય બીજો કોણ પુષ્પના રસનો મર્મ જાણી શકે તેજ પ્રમાણે ભક્ત સિવાય બીજો કોણ ભક્તિરસનું ગ્રહણ કરી શકે ઉપરના દૃષ્ટકટ પદોમા ઉત્તમ કાવ્યોના નમુનાઓ આપણે જોઈ શકીએ છીએ રસ, ભાવ, અલંકાર, ઇત્યાદિ લેખોની કુલ ગુથણી પણ માહિત્યની દૃષ્ટિથી ઉત્તમ રીતે કરેલી છે એનું પણ ટુંક વિવેચન ઉપર કરવામા આવ્યું છે

પ્રકરણ ૭ મું.

મકીલું-બાબતો.

(૧) સૂરદાસજી ઉપર, બાદશાહ અકબરે લખાવેલ પત્ર.

પ્રસ્તુત પત્રના આરભમા, બાદશાહની પ્રસન્નતા કરીને લખે છે કે, પરમાત્માને ઓળખનારા બ્રાહ્મણો તથા જગલમા નિવાસ કરનારા યોગીઓ અને સન્યાસીઓ પ્રભૂતિ, મહાત્માઓપણ, બાદશાહોના શુભચિંતક તથા સાહનારા થાય છે તેમજ બાદશાહો પણ સ્વમતનો પક્ષપાત ત્યાગી દઈને તે ભગવદ્ ભક્તોની આસાઓનું પાલન કરે છે માધારણુ બાદશાહોની પણ આ રીતી છે, ત્યારે જે બાદશાહો, ધર્મ નિતી, અને ન્યાય પરાયણુ શુણુ ગ્રાહી હોય તેઓનું તો કહેવુંજ શુ ? તેમા પણ હાલ તો હજરત (અકબર) બાદશાહની બાદશાહીનો સમય આવી પહોંચ્યો છે, પરમેશ્વરે જ્યારે તેમને ધર્મરાજ બનાવ્યા છે ત્યારે અમારા જેવા પામરથી તેમનો મહિમા કેમ વર્ણવી શકાય ? પરંતુ વિશેષ નહીં તો થોડું પણ મારી સમજમા આવ્યું છે તે લખુ છું

જે સત્યયુગમા, શ્રીરામચંદ્રજીને જન સંમુદાયમાથી

મત્ય સમજવાની શક્તિ પ્રદાન કરી હતી, તેમ માત્રતમા તે ઉત્તમોત્તમ^૨ પદ આ મહાત્મા (અકબર)ને અર્પણ કર્યું છે પરંતુ અતર એટલો છે કે, શ્રી રામચદ્રજી એક એવા સમયમા હતા કે, જ્યારે દયા અને ધર્મની વિશેષ પ્રવૃત્તિ હતી અને સત્યયુગ મનાતો આજ કલિયુગ છે, અને આવા સમયમા આ એવો મતજુર છે કે, તેની બુદ્ધિ અને વાકશક્તિનું વર્ણન કરવા કોઈ શક્તિવાન નથી પૃથ્વી, પર્વત, વન, અને ગંડેરના નિવાસીઓનું એજ કર્તવ્ય છે કે, આ શ્રીમાન્ જગતજુર (અકબર)ની આજ્ઞાને સમજી, તદ્દ અનુસાર પાલન કરવાનો પરિયત્ન કરે

૫ અકબર બાંગ્લાહના સુન્ની અને વજીર, જેખ અબુલફઝલ (આધિપત્યમંત્રીના પદનાર)ના ભાણેજ, અગદુલ મમ્મદે સવત્ ૧૦૩૩ મા, બહુ પરિશ્રમથી અબુલફઝલના લેખનો સંગ્રહ “બુનશિયાત” નામથી કર્યો છે જેના ૩ ભાગ પૈકી બીજા ભાગના અંતમા આ પત્ર આપનામા આવ્યો છે (૧૫૮૦)

૨ અકબર મા સાહે પબ્લુ પોતાનો, એક બુદ્ધિજન ધર્મી (હાહી-મન્હુમ) ચનાચ્યો હતો અબુલફઝલ રિગેરે તે ધર્મને માનતા, તેમજ અકબરને ધર્મનો અનુસાર સમજતા

અન્ગરના ધર્મમંત્રો સવિત્તર વૃત્તાત શાહજહાના સમયમા મિત્ત મુહમ્મદશાની નામના યવકારે “મિત્તાનુલ-મન્હુમ” નામક ગ્રંથમા અત ભાગમા લખ્યો છે લેખક

હું આપની વિદ્યા અને સફળુદ્ધિની પ્રશંસા નિષ્કપટ સન્નન પુરૂષોથી સાલગતો, તેમજ પરોક્ષ આપને મિત્ર માનતો, પરંતુ હમણા કેટલાક વિદ્વાન, મત્યને ગ્રહણ કરનારા પ્રાક્ષણોદ્ધાગ સાલગવાના આગ્રહ છે કે, આપ ચાલુ જમાનાના બાદશાહનું માહાત્મ્ય અને દેવાશી હોવાથી પરિચીત થઈ પૂર્ણભક્ત બન્યા હો. જેથી આપની બુદ્ધિ અને તપશ્ચર્યાની પુરી પરીક્ષા થઈ જાય છે ઇશ્વરભક્તને વૈરાગી વેશના ઓળખવું એટલું મુશ્કેલ નથી, કે જેટલું ગૃહસ્થાશ્રમી અને ગૃહી વેશના ઓળખવું કઠણ હોય ઘણાક બુદ્ધિમાન કહેવાતા એવા સન્નનો હોય છે કે, બાદ્ય વાતોપર દ્રષ્ટી રાખે છે, અને આતરિક બાબતોમા અજ્ઞાન હોય છે

હજરત (અકબર) બાદશાહ, તુર્તમાજ ઇલાહાબાદ (પ્રયાગરાજ) પધારવાના છે, આગા છે કે આપ પણ એવામા ઉપસ્થિત થઈ સાચા શિષ્ય બની જશો તેમજ ઈશ્વરને ધન્યવાદ આપશો કે હજરત પણ આપને પરમ ધર્મજ્ઞ જાણીને પરમમિત્ર માને છે, ત્યારે આ શિષ્ય મહાલીનો વર્તાવ, આપના પ્રત્યે ઉત્તમમિત્રતા મિવાય બીજો શું હોઈ શકે ? ઈશ્વર આપના દર્શનનો લાભ શિષ્ય આપે જેથી આ દાસ પણ આપની સત્સંગતિ અને ચિત્તાકર્ષક વચનામૃત સાલગવા ભાગ્યશાળી બને

સાલગવામા છે કે, ત્યાનો (કાશીનો) કરોડી, આ-

પની સાથે સારી વર્તણૂક ગાળતો નથી જેથી હજરતને પણ બહુ ખરાબ લાગ્યું છે તેથી તેના ઉપર કોપાયમાન થઈ પદબ્રજ કરવાનું ફરમાન પણ લખાવી ચુક્યા છે તેમજ આ તુચ્છશિષ્ય અણુલક્ષ્મણને પણ આજ્ઞા થઈ છે કે, આપને બે-ચાર શબ્દ લખે કે, મજકુર કરોડી આપની શિક્ષા બ્રહ્મ કરતો ન હોય તો તેને યોગ્ય શાસન આપે તેમજ આપ ઉચિત સમજે તેને, તેમજ જે ગરીબ અને દુખિઆઓની, પ્રજાની સંપૂર્ણ સલાહ રાખી શકે તેમ હોય તેનું નામ લખાવી મોકલે એટલે તેને પદારૂઢ કરવામા આવે

હજરત બાદશાહ આપને ખુદાથી જુદા સમજતા નથી, માટે જ તે કામની વ્યવસ્થા આપની ઇચ્છા ઉપર મુલતવી રાખી છે ત્યાં (કાશીમા) એવો હાકેમ જોઈ એ કે, જે આપના આધિનમા રહી આપની સલાહ મુજબ કાર્ય કરે આપને જે પુછવામા આવે છે તેમા સત્ય કહેવું અને સત્ય કરવું જો બગીચો આદિમા કોઈને આપ યોગ્ય સમજતા હો કે, અમુક (વ્યક્તિ) ઇશ્વરને ઝાળખીને પ્રજાનું યથાયોગ્ય પાલન કરશે, તો તેનું નામ લખાવી મોકલો એટલે અરજ કરી નિમણૂક રાવી દઉં

ઇશ્વરપ્રેરીત કાર્યો કરવામા, ઇશ્વરભક્તોને અજ્ઞાની-ઓના આક્ષેપની શકા હોતી નથી તેમ ઇશ્વર કૃપાથી આપનો દેહ તેવા કાર્યો કરવા માટે જ સજ્જાયેલો છે પર-

મેશ્વર આપને સત્કર્મ કરવાની શ્રદ્ધા આપે અને સત્કર્મ ઉપર સ્થિર નાખે વિશેષ-સલામ

પત્રના અતમા તારીખ કે સાલ નથી, તેમ સ્થળનું પણ નામ નથી પણ ઇતિહાસો ઉપરથી જણાય છે કે, અબુલ ફઝલ મવત ૧૬૩૧ મા (અકબરના ઇલાહિ મન ૧૬ મા) બાદશાહના નોકર થયા હતા તેમજ પત્રમાં, ‘બાદશાહ ઇલાહબાદ પધારવાના છે’ એવો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ દર્શાવેલ છે ઇલાહબાદને બાદશાહે સવત ૧૬૪૦ મા આબાદ કર્યું છે જેથી અનુમાન થાય છે કે, સદગુહુ પત્ર સવત ૧૬૪૦ લગભગ મા લખાયેલ હશે.

બાદશાહની સુધના વાળ સમાન, મહાન પ્રતિષ્ઠિત પ્રખર વિદ્વાન અબુલફઝલ જેવી વ્યક્તિ સૂરદાસ જેવા એક હિંદુ સાધુને, અતિ નમ્રતા અને વિવેક લયેલ પત્ર લખે, અને તે પણ, સમ્રાટ અકબરશાહના લખાવાથી તે હિંદુઓને અતિ ગૌરવનો વિષય ગણાય.

પામેં સજ્જન લહેં વઢાઈ, તજિ અવગુન ગુનગ્રહેં સદાઈ.

કવિગગ સૂરસાગરની પ્રશંસા કરતા કહે છે કે—

૧ મુળને અનુસરીને, અક્ષરશ લાપાન્તર કર્યું છે કેટલાક મનેગો બેતા, આ પત્ર લખાયા બાદ, સૂરદાસ અને બાદશાહનો મેળાપ થયેલ જણાતો નથી

લેખક-

પદન પ્રવન્ધ સૂરજન આગર, બાંધ્યો જન સેતૂ ભવસાગર ।
 વિનુ પ્રયાસ કલિકાલ મંજારા, તેહિ પ્રમાદ ઉતગત સબ પારા ॥
 નાલાજી “લક્ષ્મીમાલ” મા નિચેનો છપ્પય લખે છે—

છપ્પય—ઉક્ત ચોજ અનુપ્રાસ, વરણ અસન અતિભારી;
 વચન પ્રીતિ નિર્વાહ, અર્થ અદ્ભૂત તુફગારી.
 પ્રતિબિમ્બિત ઝરદ્રષ્ટિ, હૃદય હરિ લીલા ભાસી ।
 જનન કરત ગુણરૂપ, અર્થ રસના પરકાસી ॥
 વિમલ બુદ્ધિ ગુનિ ઔરકી, જો યહ ગુનિ શ્રવનન ધરૈ ।
 સૂર કવિત સૂનિ કૌન કવિ, જો નહિ શિર ચાલનકરૈ ॥
 એક અન્ય કવિનું પણ કથન છે કે ---
 સૂરદાસને વિરચ, સૂરસાગર અતિભારી ।
 કૃષ્ણ ભક્તિકી લલિત, લહર જગમેં વિસ્તારી ॥
 લિન વિષય જો હાથ, દૂર તકુ ઝન્હે નિવારા ।
 નહિ છોડા યકભાવ શબ્દ સાગર અવગાહા ॥
 કર અમિત વિષે વરનિત વિમદ, મકલ પરમ સુંદર કહૈ ।
 અવકવિ ગણકે હિતયે, (ત્રિપય) દન કવિકે જૂઠે રહૈ ॥

૧ જ્વાલિયગ્ની હિન્દીભાષામાં નાલાજીએ આગળે સંવત ૧૯૮૦ માં લક્ષ્મીમાળની રચના કરી છે જેના ઉપર તત્કાલા શિવ પ્રિયા દાસજીએ સંવત ૧૭૬૬ માં લખાયા છપ્પય જદમાં દીના લખી છે, તે પણ ઘણી ચેત્કર અને સાહિત્ય પ્રેમીઓને અવસ્ય જોવા લાયક છે.

મજવાસીદાસજી “૧મજવિલાસ” નામના ગ્રંથમાં કહે છે—

શ્રીશુકદેવ કહી હરિલીલા, સુની પગીછત સવ ગુગ સીલા ।

સૂરદાસ સોઈ હરિરસ સાગર, ગાયો બહુ વિધ પરમ હજાગર ॥

ફૈલિ રહો સો ત્રિશુબન માર્હો, ગાવત સુનત સુજન હરસ્વાર્હો ॥

સમર્થ કવિઓના ગેભારાજ્યના મહા-નજ્જીરીરધુ-ના-સિ-
હજી પણ એક પ્રખ્યાતપ્રતાપી કવિ થઈ ગયા છે તેમણે
સૂરદાસજીની અલૌકિક અને અનુપમ કાવ્યપર મુગ્ધ થઈ,
તેમની પ્રશંસામાં ઘણા કવિઓ કહ્યા છે તેમાંથી થોડા નમુના
હાખલ અહીં લખવામાં આવે છે

કવિત—

મતિરામ ભૂષણ, વિહારી નીલકંઠ, ગગ;

બેની, શંકુ, તોષ, ચિન્તામણી કાલીદાસકો.

૧ આ ગ્રંથ મવત ૧૮૦૦ માં બન્યો જે જેને શુદ્ધ મજ
ભાષા જેની હોય તેઓએ નજ-વિલાસ જેવો કે જેની અદર અન્ય
ભાષાની હોય શુદ્ધ આવવા પામી નથી

૨ રધુરાજસિંહજી બહુ સમર્થ કવિ હતા તેમણે સમગ્ર ભાગ-
વત ભાષાકાવ્યમાં રચ્યું છે જે “આનન્દામ્બુધિ” નામથી પ્રસિદ્ધ
જે સિવાય સુન્દર-ગીતક, જગદિશ-ગીતક, શિવર-શતક, રંગમણી
પરિણય, રામરસિકાવલી ગમાયણ, રધુરાજ-વિલાસ, ભ્રમર-ગીત,
અષ્ટક, સુદામા ચરિત્ર, રામ ચવચર ઇત્યાદિ ભાષા કાવ્યના અનેક
પ્રકારની રચના કરી છે

ठाकुर, नेवाज, सेनापति, थुकदेव, देव,
 पजन, घनानंद, सुधन, श्यामदासकी,
 सुन्दर, मुरारो, बीघा, श्रीपति, औ दयानिधि;
 युगल, कविन्द, त्यो गोविंद, केशोदासकी,
 भनै रघुराज और कविन अनूठो उक्ति;
 मोही लगी झूठो जानि जूठा मूरदासकी। ॥ १ ॥

कवि कुल कोककन पायके किरिनी काव्य,
 बिकसे बिनोदित व्है नरे अरु दूरके;
 सूर गो अज्ञान पंक मंद भो मयक मोह,
 बिषय बिकार अधकार मिटे कूरके,
 हरिकी विमुखताइ रजनी पराई गइ,
 भूक भये कृकवि उलूक रस झुकके,
 छायो तेज पुहुमिसे रघुराज रुरहरि,
 जनजीव मूरसूर उदेहोत सूरके। ॥ २ ॥

अखिल अनूठि उक्ति युक्ति नहि झूठी नेकु,
 सुधाहूतें सरस सरस को मुनावनो,
 उद्धत बिराग भाग सहित अनेक राग;
 हरिको अदाग अनुराग को सिखावतो।

જગત ઝજાગર અમલપદ આગરમુ,
નદ નાગર ધ્યાય સૂર સાગર કો ગાવતો;
માઁ રઘુરાજ રાવા માયવકો રાસ રસ,
કૌન પ્રગટાવતો જો સૂર નહોં આવતો. ॥ ૩ ॥

અત્યાદિ અનેક કવિવરોએ, સૂરદાસજીની મુક્ત કંઠે પ્રથમ સા કરેલ છે, ખરેખર ! સૂરદાસજી એક નિષ્ઠ ભક્ત, પ્રાસાદિક કવિ, અને મહાન્ શક્તિશાળી અદ્ભુત જવૈયા હતા તેમની સાધુવૃત્તિ અઠ્યનિય છે મારા જેવો કુદ્ર વ્યક્તિ તેમનું વાન્તવિક સ્વરૂપ આલેખવા કોઈપણ પ્રગરે શક્તિમાન્ થઈ શકેજ નહીં

સૂરદાસજી ફારસીમા પણ કવિતા કરી બાજુતા

સૂરદાસજીના કાવ્યોમા કોઈ કોઈ અંથજે ફારસી શબ્દો પણ જોવામા આવે છે જેથી વિદ્વાનો અનુમાન કરે છે કે તે ફારસી બાજુતા હશે પરંતુ અમારૂં માનવું છે કે તેઓ સારી રીતે ફારસી બાજુતા, અને તેમા પણ કાવ્ય બનાવતા જેની પુષ્ટિ માટે આ નિચે એક પદ આપવામા આવે છે

॥ પદ ॥

પશુજી તુમહરી કુરા હમારે અવગુન, જમા સ્વં કરે લેલે ॥
ફાજિલ પડે અરામ હમારે દસ્તીફા ફે લેલે ॥

अन्वल हर्फ हर्फ सानीको जमा बराबर कीजे ।
 सनद बुर्दकी हाथ हमारे तलब बराबर दीजे ॥
 इन्तखाब दो वर्की करके औसो अमल जनायो ।
 दस्तत माफ करो तिहि उपर सूर श्याम गुण गायो ॥

उपरनु पढ झांसी शब्दमय हे ज्यो विशेष विवेचननी
 जर ज्ञाती नथी

॥ अमृत ध्वनी छद् ॥

जय जय जगधर, नठवर नगर,
 नमत अमरवर, तवपद करधर,
 पदपर पदधर करयक कटधर,
 नचत ललनसह, करत रहस बर.
 भव अज गनपत, रहत अमर पत,
 जगमह डरकत, रहत शरणतर;
 प्रणय हृदयधर, अभय अभयकर,
 नरहर मनखग, तवपद मनमर.

—॥॥॥—

સૂરદાસજીના સમયમા બનેલા ઐતિહાસિક બનાવો.
 ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ બેતાં સૂરદાસના સમયમાં
 નીચેની ઘટનાઓ બની છે, જેનો ટુક
 સાર આ નિચે આપવામાં આવે છે.

- ૧ ,, ૧૫૭૭ મા, સુરત શહેર વશ્યુ (આબાદ થયું) તે
 સૂરજ નામની રામજનીના નામ ઉપરથી
 (સૂર્ય પુર-સૂરજપુર) સુરત નામથી
 પ્રસિદ્ધ થયું
- ૨ સવત ૧૫૮૩ મા, મુગલ બાદશાહ બાબરનું કાબુલથી
 આવવું, દિલ્હી જતવું, અને પઠાણ
 બાદશાહ હુમાયુનના દાદીનું માર્યાજવું.
- ૩ ,, ૧૫૮૪ મા, સગરાણાએ પઠાણોની સાહ્યતાર્થે
 સીકીના મેદાનમા બાબર સામે યુદ્ધ કર્યું, તેમા બાબરને વિજય
 મળ્યો, જેથી તેણે ફતેપુર (સીકી) વસ વ્યું.
- ૪ ,, ૧૫૮૪ મા, સારાણમા અમદાવાદના પાદશાહોની
 સ્વતંત્ર સત્તા નતમી (બુનાગઢ ઉપર સં-
 વત ૧૫૨૪થી અમદાવાદના બાદશાહોના
 અમલ થયું ચુક્યો હતો. રાહમંદળીકને
 હરાવી, મહમ્મદ બેગડે બુનાગઢ સર કર્યું
 હતું, પરંતુ પાછળથી ચુડાસમાઓનું
 પ્રાબલ્ય વધી જવાની અમલ સ્થિતિ રહી
 શક્યો નહીં તે ઉપરોક્ત સમયમા સ્થિતિ
 થઈ ગયો, પરંતુ બાબરે ૪ વર્ષ સ્વતંત્ર

- ત્રતા રહી ત્યાં તો સવત ૧૬૪૮ માં દીલ્હીની સત્તા નીચે સૌરાષ્ટ્ર આવી ગયું)
- ૫ ૧૫૮૭ મા, બાબરેનું મૃત્યુ થયું અને હુમાયુ બાદશાહ થયો.
- ૬ ૧૫૯૨ મા ગુજરાતના સુલતાન બહાદુરશાહે મેવાડ પર ચડાઇ કરી ચિત્તોડ તોડ્યું, પરંતુ ટુંક સમયમાં તેને હુમાયુએ હરાવી ગુજરાત મુદ્દા લઇ લીધું.
- ૭ ૧૫૯૮ મા, હુમાયુ પાંચેથી શેરશાહે, રાજ છીનવી લઇ નિરાધાર બનાવી દીધો, જેથી તે સિંધમાં ચાલ્યો ગયો.
- ૮ ૧૫૯૯ મા, ઊમરકોટ (સિંધ) મા સમ્રાટ અકબરનો જન્મ થયો.
- ૯ ૧૬૦૦ મા, હુમાયુ હિંદુસ્તાન છોડી ધરાન ગયો
- ૧૦ ૧૬૦૨ મા માલ જરના કિલ્લામાં, દાદ સળગવાથી, શેરશાહ બળીમુઓ, જેથી સલીમશાહ બાદશાહ થયો
- ૧૧ ૧૬૦૩ મા, પ્રમિદ ભક્ષા શિરોમણી, મીરાંબાઇને વેંકુ ઠવાન થયો.
- ૧૨ ૧૬૧૦ મા, મલીમશાહનું મૃત્યુ અને મહમદ અર્દલી તખ્ત પર બેઠો.
- ૧૩ ૧૬૧૦ મા, રૂમ-શામના બાદશાહે, સુરતના તત્ત અને, તુર્કી કારીગરીની ઉમ્મ તોપ “ સુલેમાની ” નામની ભેટ મોકલી હતી.
- ૧૪ ૧૬૧૨ મા, હુમાયુ કાબુલથી ચઢીઆવ્યો અને મહમદ અર્દલી પાંચેથી દીલ્હીનું તખ્ત

- કબજે કર્યું, પરંતુ થોડા સમયમાંજ તેનું મૃત્યુ થયું જેથી અકબજ તખ્તનશીન થયો.
- ૧૫ " ૧૬૧૮ માં, બેરામખા ખાનખાનાએ, પ્રસિદ્ધ ગવૈયા ' બાબારામદાસજીને શાહી ખમના- માથી એક મોટી રૂકમ ધનામમા આપી દીધી તેમજ બીજી કેટલીક રાજપ્રકરણીય બાબતમા ખટપટ થવાથી, તેને પદબ્રષ્ટ કરી કાઢી મેલ્યો, જેથી તે યુજરાતમા આવ્યો અને તે અરસામા ત્યાંજ મરાઈ ગયો.
- ૧૬ " ૧૬૧૯ માં બાબા રામદાસજી બાદશાહી નોકરીમાં દાખલ થયા.
- ૧૭ " ૧૬૨૪ માં, અકબરે ચિતોડ સર કર્યું.
- ૧૮ " ૧૬૨૬ માં, ફતેપુરસીકીમા રાજગાદી સ્થાપિત કરી.
- ૧૯ " ૧૬૨૮ માં, અકબર બાદશાહે, અમદાવાદ કબજે કરી, પોતાનું નિશાન ચડાવ્યું.
- ૨૦ " ૧૬૨૯ માં, અકબરે સુરતને ઘેરા લાલ્યો, અઢી માસના ઘેરા પછી, સુરત કબજે કર્યું, અને ત્યાં પશુ પોતાનો વાવટો ચડાવ્યો વિગેરે વિગેરે.
- ૨૧ " ૧૬૩૧ માં, મનસખાની (હોદ્દા ની શરૂઆત થઈ.
- ૨૨ " ૧૬૩૧ માં ગોસ્વામી મહાત્મા તુલસીદાસજીએ "માનસ-માયણ" ની રચનાનો પ્રારંભ કર્યો.
- ૨૩ " ૧૬૪૦ માં, ઇલાહાબાદ (પ્રયાગ-રાજ)નો અકબરે પુનઃદ્વાર કર્યો.
- ૨૪ " ૧૬૨૪ શ્રીસરદાસજીનો ગોલાકવાસ

॥ દોહરા ॥

નટખર નગર ચરણુરજ, વદો વાર વાર;
 રમા રમણ કંડુણાયતન, મગલમય સુખકાર. ૧
 સિંચત સદા સનેહ જલ, ભક્તન માથ કૃપાલ;
 ગહનવિકટ સસાણુવ, કરત પાર તતકાલ. ૨
 દાસ થઈ તવ ચણુના, જે પામ્યા શુભ ઠામ;
 સર્વોપરી સહુમા દિસે, સૂરદાસ શુભ નામ. ૩
 ખાનુ ભારતમા થયો, ભક્ત ભક્તે સૂરદાસ,
 નરપુગવ કવિવર તણો, વદત નરસિંગદામ. ૪
 જીવ શિવ માયાતણુ, પૃથક રૂપ દરશાય;
 'બ્રહ્મતણો સાગર ભર્યો, પદ પદ રસ ઝલકાય. ૫
 મકિન શ્રી ભૂધર તણી, ભવજળ તાતણુ નાવ;
 દગે નહી નિજપદ થકી, દિનદિન અધિકા ભાવ. ૬
 'નગ વાસર પન્નગ ભુમી, પચમિ અગહન માસ; (૨)
 સૂર જીવન શણિવાસરે, કથત સુ નરસિંગદાસ. ૭

 સમાપ્ત.

૧ અન્ન-નન્દ અન્ન

૨ મનત ૧૬૭૮ ના માગસર વદી ૫ સોમવારે, સૂરદાસજીનું
 જીવન ચરિત્ર નરસિંગદાસે સંપૂર્ણ કર્યું

પરિશિષ્ટ.

સોગમા મૈત્રમા, પ્રસ્તુત ચરિત્રનાયક સૂરદાસજી અતિ-
રીક્ત બીજા પણુ એ ત્રણ સૂરદાસજી ભક્ત તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા.
એમ ભક્તમાલ, દિગ્વિજય ભૂષણ, કવિનામ-માલા, વિદ્ય-મો-
હતરગિની, સત્ કવિગિગ વિલાસ, રસ ચ દ્રોહય, કવિ રતનાકર,
ઇત્યાદિ પ્રમાણભૂત ભાષા માહિત્ય ગ્રંથો ઉપરથી જણાય છે.

પરંતુ દરેક નેત્રાધ ભક્તોને, સૂરદાસના ઉપનામથી
ન બોધવાની પૃથારૂઠ થઈ જવાથી મુગ નામનો લોપ થઈ
જાય છે એટલે કાળે કરીને જુદી જુદી વ્યક્તિઓને એજ
વ્યક્તિ સમજી લેવાનો સહજમાજ ભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે.
તેમજ જે જે લેખકો જેનું ચરિત્ર ચિત્રણ કરે છે, તેને
મહાન્ બતાવતા માટે, ભગતીજ આખ્યાયિકાઓને એકત્ર
કરી, પોતાના ચરિત્રનાયકને લાગુ પાડવા બનતો પ્રયત્ન કરે
છે, જેથી પણ ગાટાળો થાય છે, તે મુજબ સૂરદાસનું ચરિત્ર
લખનારાઓએ પણ, અન્ય અન્ય સૂરદાસના પ્રસંગમા બનેલ
બનાવાને એકજ “સૂરસાગરના કર્તા સૂરદાસ”મા મેળવી
દઈ, એક પ્રકારે મહાન્ ભ્રમ ઉત્પન્ન કરેલ છે જેથી અત્યારે
તેમનું પ્રથક્કણ કરવાનું કાર્ય મુશ્કેલી ભર્યું થઈ પડ્યું છે.
તે વિષે અમે ચાલુ લેખમા પણ ઇસારો કર્યો છે છતાં પણ
અમારી ચાલુ શોધને પરિણામે, સૂરદાસનું પ્રસ્તુત જીવન
ચરિત્ર છપાઈ જઈ છેક છેલ્લું ફોર્મ પ્રેસમા હતું તે વખતેજ
“સૂરદાસ મદનમોહન” નામક એક બીજા મહાનુભાવનો
પત્તો લાગ્યો છે અને તે પણ પ્રસ્તુત કથા નાયક સમકાલીન

હોવાથી, તેમની ટુક હકીકત અત્ર આપવી યોગ્ય ધારી છે
જેથી પણ કાંઈક અંશે અમારા મતને પુષ્ટિ મળે છે

શ્રીસૂરદાસ મદનમોહન.

છપ્પય.

ગાન-કાવ્ય-ગુન-રાસિ, સુહૃદ સહચરિ અવતારી ।

રાધાકૃષ્ણ ઉપાસિ, રહસ-સુબક્ષે અધિકારી ॥

નવરસ મુખ્ય સિગાર, વિવિધ ભૌતિકન કરિ ગાયો ।

વદત ઉચ્ચરત વેર સહસ પાર્યેન વૈ ધાયો ॥

અંગીકારાદિકી અવધિ ડ્યો, આરુયા ખ્રાતા જમલ ।

શ્રીમદનમોહન સૂરદાસકી, નામ શૃંખલા જુરીમટલ ॥નાંખં

મહાન્ મોગલરખ્રાટ અકબરના સમયમા, શ્રી સૂરદાસ
મદનમોહન નામના એક ભક્ત સહીલા તાલુકાના અમીન
હતા તેમનો ગચના કાલ લગભગ સવત ૧૫૬૦ ધારવામા
આવે છે તેમનું મુળનામ સુરદાસ હતું, આપ શ્રીમદન-
મોહનના પદમ ભક્ત હતા, પોતાના નામ સાથે, પોતાના
કષ્ટેવ શ્રીમદનમોહનલાલના નામનો એટલો ધનીષ્ટ સબધ
જોડી દીધો હતો કે, તેમના મુળ નામનો લોપ થઇ ગયો
અને લોકો તેને સૂરદાસ મદનમોહન કહેવા લાગ્યા

તે જાનિના બ્રાહ્મણ હતા, તેમજ ગોડીઆ સપ્રદાયના
નૈષ્ઠિક વૈષ્ણવ હતા માધુ સત્કાર ડગ્લી વેળા, આગળ પાછ-
ળને વિચાર ન કરતા જે દાઇ હાજર હોય તે તમામ
વાપરી નાખતા કહેવાય છે કે એક વખત સહીલાની મહે-
સુલના તેરલાળ રૂપિઆ આવેલ તે શાહી પાખાનામા જમા

કરાવવા મોકલવાના હતા. દરમિયાન સાધુઓનો મોટો ઉત્સવ થયો, તેમાં ખરચી નાખ્યા અને શાહી ખબનામાં કાકગ તથા પથ્થરથી ભરેલ સીલબંધ પેરીઓ મોકલી આપી. દરેક પેટીમાં એક એક ચીઠી પણ લખીને ગળી હતી જેમાં લખ્યું હતું કે

તેરહ લાલ્લ સેંઢીલે આયે સવ સાધુન મિલિ ગટકે ।

સૂરદાસ મદનમોહન આધીરાતકોં સટકે ॥

પે'તે કાશી તરફ પ્રયાણ કરી ગયા. પાછલાથી બાદ-શાહને બાણ થતા, તેમની ઉદારતા તથા મગ્નતા પર પ્રમનન થઈ કહેવા લાગ્યા કે—રૂપયે સાધુઓને ગટક લિયે તો કોઈ હાનિ નહીં, પર સુરદાસ કયોં આધીરાત સટક ગયે? માગનેકા કામહી કયા થા? એમ કહી પાદશાહે મૂઝદાસ ઉપર એક ફરમાન મોકલ્યું, તેમાં કમુરની માફી આપી અને શાહી દરબારમાં હાજર થવા બહુાવ્યું. પરંતુ સૂરદાસ ગયા નહીં અને કહેવરાવી દીધું કે, હવે તો, સુએદાગીની મત્તા કરતા, શ્રી વૃન્દાવનની જહીઓમાં છુહારી (ઝાડું) દેવી સહસ્ર ગણી શ્રેષ્ઠ છે ત્યારથી આપ સડીલા છોડીને શ્રીવ્રજમાં વળવા લાગ્યા.

તેમની કવિતા મધુર છે, તેમજ સર નામ હોવાથી કેટલીક મૂઝસાગરમાં પણ લખી ગઈ છે તેમનો ડાઈ ન્વત્ર અથ જોવામાં આવતો નથી.

ઉપરનો પ્રસંગ અમને શ્રી વિયોગી હગિજી ન અહીંત શ્રી-મજ માધુરી સાર ભાષામાંથી પ્રાપ્ત થયેલ છે તેમજ નિચે નમુના દાખલ જે પદ આપ્યા છે તે શ્રીમાન્ પ રાધા ચરણજી ગોસ્વામીની કૃપા પ્રસાદી હોઈને તે બંને સજ્જનો નો પણ આભારી છું.

श्रीकृष्ण जन्मनी बधाई.

नन्द जु मेरे मन आनन्द भयो हौ गोवर्धन तैं आयो ।
 तुम्हरे पुत्र भयो हौ सुनिकै अति आनुर उठि धायो । १ ।
 बन्दीजन अरुभिच्छुन सुनिसुनि देसदेसतैं आये ।
 इक पहिले ही आमा लागे बहुत दिननितैं छाये । २ ।
 (आ कीर्तन बधाइना पुस्तकमां छे त्यां जोइ लेवुं.)

श्रीराधाजीनी बधाई.

प्रगट भई सोभा त्रिभुवनको भानु गोपके आइ ।
 अद्भुतरूप देखि ब्रजवनिता रीझीलेन बलाइ । १ ।
 नहि कपला नहि सचो नहि रति उपाहू न समाइ ।
 जा हित प्रगट भए ब्रजभूषन कन्य पिता धन माए । २ ।
 जुग जुगराज करो दोउ जन इत तुव उन नन्दराइ ।
 उनके मदनमोहन तेरे श्यामा सूरदास बलिजाइ । ३ ।

प्रभाती.

श्यामलाल प्रातभयो, जागौ बलि जाऊँ ।
 चुटिया सूरसाद बोच सुमन हौं गुथाऊँ । १ ।
 उगत सूर्य ज्योति भइ कुलहिरी बनाऊँ ।
 पाय बाँधि घुंरहैं सु चालिबो सिखाऊँ । २ ।
 सूरदास मदनमोहन गुन निहारो गाऊँ ।
 हरख निरखि गोविंद छबि जोवन फल पाऊँ । ३ ।

राग सारंग.

चलौकिन देखन कुंज कुटी

सुंदर स्याम पदनमोहन जहँ, मनमथ फोज जुटी । १ ।

नंद नंदन वृषभानु नंदिनी, नैकु न चाह छुटी ।

सुरत सेजपै लरति अंगना, मुका माल दुटी । २ ।

उरज तजी कंचुकि चुरकुट भई, कटिनट ग्रंथि हटी ।

चतुर शिरोमनि सूर नंदसुत लीन्ही अधर घुटी । ३ ।

राग कान्हरो.

तू सुनि कानदैरी मुरली,

तेरे मुनगावैं स्याम कुजभवन ।

सनमुख होइ करिताहिको आँकौभर,

सो तन परसि आवैंजो पवन । १ ।

तेरोई ध्यान धरत ऊर अंतर नैन मुँदि,

निकसत उर डरपत, तेरोई आगम सुनि श्रववन

सूरदास मदनमोहन सौं तु चलि,

मिलि तोहि ते पायो नाम राधारमन । २ ।

रागदेश.

चलौरी मुरली सुनिये कान्ह बजाई जमुना तीर ।

तजि लोकलाज कुलकी कानि गुरुजनकी भीर । १ ।

जमुना जल थकितभयो बछा न पीवैं नीर ।

सुर विमान यकिन भये थकित कोकील कीर । २ ।
 देहको सुधि बिसरि गई बिमरो ननको चीर ।
 मात नान बिसर गये बिसरे बालक बीर । ३ ।
 मुरली धुन मधुर बानै कैसेकै धरौ धीर ।
 सूरदास मदनमोहन जानत हौ पर पीर । ४ ।

रागदेश.

मेरे गति तुमहो अनेक तोष पाऊँ ।

चरन कमल नख मनिपर विषै सुख बहाऊँ । १ ।
 घर घर जो डोलौ तौ हरि तुम्है लजाऊँ ।
 तुम्हरो कहाय कहौ कौनको कहाऊँ । २ ।
 तुमसे प्रभु छाँडि कहा दीननको धाऊँ ।
 सीस तुम्हें नाय कहौ कानको नवाऊँ । ३ ।
 कंचन उर हारि छाँडि काच क्यों बनाऊँ ।
 सोभा सब हानि करुं जगतको ईसाऊँ । ४ ।
 हाथी नें उतरि रहो गदहा चढ़ि धाऊँ ।
 कुपकुमको लेन छाँडि काजर मुंह लाऊँ । ५ ।
 कामपेनु घरमें तजि अज्ञा क्यों दुहाऊँ ।
 कनक महल छाँडि क्यों हब परनकुटी छाऊँ । ६ ।
 पाइन जो पेलौ प्रभु तौन अनत जाऊँ ।
 सूरदास मदनमोहन जनम जनम गाऊँ । ७ ।

શ્રી વજ-મંડલ.

અર્ચન

શ્રીવલ્લભવશ અષ્ટોત્તર શતનામ.

દૈશુવોને નિત્ય નિયમમા રાખવા લાયકનો આ અથ અમારા તર-
ફથી થોડા વખતમા ગપાઈ પ્રસિદ્ધ થનાર છે જેમા શ્રી વજના પવિત્ર
સ્થળોમા શ્રી દૈશુવ , જેજે અ ભુત લીલાઓ કરી છે તે તમામ
સ્થળોની તથા શ્રી મહાપ્રભુજી શ્રી ગુસારજી પ્રભુતિ બાળકોની બેઠ-
કોની મળ્યા-ગણના ઉપગત શ્રી ગિરિરાજજીની પરિક્રમાનો અનુક્રમ
નર્ણવન છ ૬ જેનો પાઠ કરવાથી વજયાત્રા (વનયાત્રા) ની સ્વત
ન્યુતિ થાય છે આશ્રયની પ્રથમ આશ્રિતિ ખપી જવાથી આ બીજી
આશ્રિતિ, મુનાગ-વવાગ નામે પ્રસિદ્ધ થનાર છે તેની સારે એવ
પ્રાચિન અપ્રસિદ્ધ ઘોળ શ્રી વલ્લભવશ અષ્ટોત્તર શતનામ ' નું
આપવામા આનુ છે, કે જે હી અદર શ્રી મહાપ્રભુજીથી આજ પર્વત
શ્રી ગુમાઈ માલકો ભુત ૧૫૦ પ્રગટ થયા છે, તે તમામની નામાવળી
છે, તેમજ તે સર્વેનો ૧૦૮ નામની અદર સમાવેશ થઈ જાય છે
આ ઘોળ દરદ દૈશુવોએ મુખપાઠ કરવું ન્યોબાવર ૦-૨-૬

આ મિવાય નિચેના પુસ્તકો પણ મળશે
શ્રીગિરિ રાજભૂપણ અથ ૦-૧૦-૦, શ્રીસૂરનામજીનું જીવન ચરિત્ર ૧-૦-૦
શ્રી નિર્માણ-તત્ત્વ ૦-૧૨-૦, પતિનના પ્રભાન પ્રથમ ખડ ૦-૨-૦
હવે પછી પ્રગટ થનાર અન્યો

શ્રી રાસ-પદ્યાયીનું વિસ્તાર પૂર્વક ભાષાતર

શ્રી સૂરદાસ પદ-સંગ્રહ

ઉપરના પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું

સદ્ગુલાઈ છગનલાલ દેસાઈ મીચીરોડ, ન ૧૧૦-અમદાવાદ.
હા પોપટલાલ દેવજી, ઉપરોક્ત પુસ્તકોના લેખક કુતઆણા.
નરસિંહદાસ ભાણજી બ્રહ્મભટ્ટ. કુતઆણા. (કાઠીઆવાડ)

૨૫૨ વૈષ્ણવની વાર્તા.

આ બસોગાનન વૈષ્ણવી વાર્તા અમોઝે ત્રાપા ઉપરથી
 શુનરાત્રી લાપામા (અક્ષર આ લાઈન જેવડાજ મોટા)
 અક્ષરથી છપાવી છે તેમજ તેમ ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથો જેવા કે -
 શ્રીવલ્લભચરિત્ર, જાનસિન્ધુ, પચામૃત, રાગ રત્નામર, નારદ પચગત,
 અણ્ણમાખ્ય, શ્રીવલ્લભાખ્યાન, પોદ્ધાગ્રંથો ગિરોપન, શ્રીમદ્ ભાગવત,
 ભગવદ્ ગીતા વગેરે ગ્રંથોમાવી શોધખોળ કરી કેટલીક ઐતિહાસીક
 હકીકત, દ્રષ્ટાન્તો તેમજ તે વૈષ્ણવો મારેની આપેલી વાર્તાની વધુ હકી-
 કત દાખલકરી છે જેથી અત્યાર સુધીમા આવી નાનાં પુસ્તક કોઈ
 પણ ઠેકાણે જોવામા આનુ નથી તેવું કે ઓગણી વૈષ્ણવની વાર્તા
 માટે અમોઝે ખાસ પ્રયત્ન કરી તથા જાડીયાત્રાકની મુઆફરી કરી
 કેટલીક પ્રાચીન હકીકત શોધ કરી મેળવેના તે રખતે આ પુસ્તક
 માટે પણ હકીકત મેળવતા રહેના સ્વર્ગો સગ્રહ એકન થયેથી આ
 ગ્રંથ છપાવ્યો છે, આ ગ્રંથ એક રખત વાચ્યા પછી હાયમાથી
 મુકવાનું મન થશે નહિ, કારણ ફરેક નર્તીમા નવિન હકીકત જોવામા
 આવશે વળી ૨૫૨ વૈષ્ણવો જેટલી હકીકત વધુ મળે તેટલી ફરેક
 વૈષ્ણવે જાણવી ઉપયોગી છે મોટા કદના વચમમ ૪૦૦ ઉપમત પૃષ્ઠ,
 મુદ્ર તે મજબુત ખાદીનું પાકું પુઠું, તેમજ શ્રી ગુસાંધજીનો
 ઉત્તમોત્તમ ફોટો પણ આપ્યો છે વચમ કદ ૩ ૪-૩-૦ આર
 રૂપીઆ.

વૈષ્ણવોના નિત્ય નિયમના ૨૮ ગ્રંથ

મુદ્ર શ્લોક પાઠ કરવા માટે ઉપયોગી ન્યો ૦-૬-૦

અમારા તરફથી પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકો.

- ૬ વિવિધ ધોળ તથા ૫૬ સંપ્રદ બાગ ૧ લો (આવૃત્તિ ૬ ઠી) ૧—૦—૦
- ૨ વિવિધ ધોળ તથા ૫૬ સંપ્રદ બાગ ૨ જો (આવૃત્તિ ૨ જી) ૧—૦—૦
- ૩ શ્રીમોક્ષેશજીના ધોળ તથા ૫૦ સંપ્રદ ૧—૦—૦
- ૪ નિત્યાનંદમના પાઠ તથા ધોળ (આવૃત્તિ ૫ મી) ૦—૪—૦
- ૫ શ્રીમોક્ષનાથજીના ૨૪ વચનામૃત (ગુજરાતી) . ૦—૪—૦
- ૬ બ્રહ્મચર્ય ધ કાવ્ય (આવૃત્તિ ૩ જી) ... ૦—૪—૦
- ૭ શ્રીકૃષ્ણસ્તોત્ર રત્નાકર મુળ શ્લોક ગુજરાતી ટીકા સાથે ૦—૧૨—૦
- ૮ શ્રીપુરુષેત્તમ સહજ નામ સ્તોત્ર સાથે ગુજરાતી ટીકા ૨—૦—૦
- ૯ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા ગુજરાતી ટીકા .. ૧—૮—૦
- ૧૦ શ્રીમોર્ધનનાથજીનું પ્રાકટ્ય (આવૃત્તિ ૨ જી) ૦—૬—૦
- ૧૧ શ્રીધેઠજી અન્યો સરળ ગુજરાતી ટીકા (આવૃત્તિ ૩ જી) ૧—૦—૦
- ૧૨ શ્રીગુણજી કૃત વિગતિ ૦—૫—૦
- ૧૩ શ્રીમોક્ષનાથજીના ૨૪ વચનામૃત (મજબાબા) ૦—૫—૦
- ૧૪ શ્રીમદ્ગુ મહારાજ કૃત ૩૨ વચનામૃત . ૦—૬—૦
- ૧૫ નિત્ય નિષમના ૨૪ પાઠ (મુળ સરકૃત) .. ૦—૬—૦
- ૧૬ ૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તા ગુજરાતી ભાષામાં . ૨—૮—૦
- ૧૭ શ્રીમમુના સ્તોત્ર રત્નાકર . . . ૦—૮—૦
- ૧૮ શ્રી સ્વરૂપદર્શન (૧૪૦ ફોટાવાળું) (આવૃત્તિ ૪ થી) ૩—૦—૦
- ૧૯ કીર્તનસંપ્રદ બા ૧ લો વર્ષોત્સવકે કીર્તન
ખાટા અમરથી) . ૧૦—૦—૦
- ૨૦ શ્રીરક્ષમાખ્યાન મુળ પુરુષ (ગુજરાતી) .. ૦—૧—૦
- ૨૧ શ્રીક્ષમાખ્યાન મુળ પુરુષ (મજબાબા) .. ૦—૨—૦
- ૨૨ શ્રીમમુનાજીના ૪૦ પદ (મજબાબા) .. ૦—૨—૦
- ૨૩ વનવાતાનું ધોળ (મજબાબા) ... ૦—૧—૩

- ૨૪ શ્રીગિરિગજપુષ્પ અન્વે સટીક ૦-૧૦-૦
- ૨૫ શ્રીચોકેશજીનુવ વનચરિત્ર (ખેલામખા, માળાપ્રસંગ સાથે) ૪-૦-૦
- ૨૬ શ્રીવિરાયજી કૃત બહેશિક્ષાપત્ર (ગુજરાતી ટીકા) .. ૪-૦-૦
- ૨૭ તીર્થયાત્રાનો સેવાલ (આખા હિંદુસ્તાનમાં આવેલા વૈષ્ણવ
સ પ્રધાનના સધળા તીર્થોની સપૂર્ણ માહિતવાળુ) .. ૩-૦-૦
- ૨૮ ભાવસિન્ધુ ગ્રન્થસાપા ૧-૪-૦
- ૨૯ નિબવાર્તા, ધરવાર્તા, બેહતચરિત્ર, શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુસાંહજી,
શ્રીમોકુલનાથજી, શ્રીહરિરાયજી વગેરે બાળકોની બેહત તથા શ્રીનાથજીની
અગ્ન્યોક્તી, બેહતોના વર્ણન માથે ૩-૮-૦
- ૩૦ શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્ર સટીક ... ૦-૨-૦
- ૩૧ શ્રીપુરુષોત્તમ સહસ્ત્રનામ સ્તોત્ર મુળમાત્ર ૦-૨-૦
- ૩૨ શ્રીવલ્લભાશ્લક મસ્કૃત ટીકાના આધારે ગુજરાતી ટીકા ૦-૨-૦
- ૩૩ શ્રીઅષ્ટાક્ષરનિરૂપણ અષ્ટાક્ષર મહામત્ર તેના ઉપર
શ્રીગુસાંહજીની ટીકાના આધારે ગુજરાતી બાબાન્તર ૦-૬-૦
- ૩૪ ૫ આશ્રુત ... ૦-૮-૦
- ૩૫ રાસ ૫ અખ્યામી (ન દહાસજીકૃત બાવાના રાગમાં) ૦-૨-૦
- ૩૬ દીનતા આશ્રયના પદ ૦-૨-૦
- ૩૭ શ્રીગિરિધરલાલજી કાકરોલીવાળાના ૧૨૦ વચનામૃત ૩-૦-૦
- ૩૮ ખસોબાવનવૈષ્ણવની વાર્તા અનેક ટીપ્પણ, ટીકા સાથે ગુજરાતી ૪-૦-૦
- ૩૯ વૈષ્ણવોના નિત્ય નિયમના ૨૮ અન્વેષી મૂળ સ્તોક માત્ર
ધણા મોટા અક્ષરથી ૦-૬-૦
- ૪૦ શ્રીકાકા વલ્લભજી મહારાજના ૫૨ વચનામૃત ૦-૮-૦
- ૪૧ શ્રીદ્વારકાનાથજીના પ્રાગટ્યની વાર્તા ૧-૦-૦
- ૪૨ શ્રીસુદાસજીનુ જીવન ચરિત્ર [સચિત્ર] ... ૧-૦-૦
- ૪૩ શ્રીમોક્ષમી બાળકોની વચાવધી ૭ ધરની દરેકના ૦-૨-૦

શ્રીદ્વારકાનાથજીના પ્રાકટયની વાર્તા.

હજારો વર્ષનો પ્રાચીન ઇતિહાસ, શ્રી ક કરોલીમા વિરાજતા પ્રભુ શ્રી દ્વારકાધીશ ચાર યુગના શ્રીકાકારણ છે, ભક્તરાજ અંમરીષ સેવલા છે, એ વાત આપણે જાણીએ છીએ, પણ વચ્ચેના હજારો વર્ષોના ઇતિહાસની ખબર નથી તે જાણવો હોય તો આ મં-થ વાંચો. વેદ, પુરાણો, શ્રીમદ્ ભાગવત વગેરે મં-થોમાંથી શૌધી, ચમત્કારિક, ઐતિહાસિક ઘટનાઓથી ભરપૂર, શ્રી દ્વારકાધીશ, શ્રી મહાપ્રભુજી વગેરેના ૮ ચિત્રો સમેત, આ મં-થ ભક્તિરમ્યા તરમોળ કરી દે એવો છે ન્યો. રૂ. ૧-૦-૦ એક રૂપીઆ.

નિજવાર્તા, ઘડવાર્તા, તથા બેઠક ચરિત્ર.

આ મં-થમાં શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજીની (નિજવાર્તા, ઘડવાર્તાના પર પ્રચગની વાર્તા તથા શ્રી આચાર્યશીએ પોતે ત્રણ વખત પૃથ્વિપરિક્રમા કરી, દિગ્વિગ્રમ કરી, ભક્તિમાર્ગ-પુષ્ટિમાર્ગની સ્થાપના કરી દેવીજીવોને શરણે ભેદ જ ને અલૌકિક ચમત્કારો જાણાવ્યા તે પોતાની ૮૪ બેઠકો સ્થાપિત કરી તે બેઠકોનું સવિસ્તર વર્ણન તથા તેવીજ રીતે શ્રીમદ્ પ્રભુચરણ શ્રીગુનાથજી, જ્યેષ્ઠલાલજી શ્રીગિરિધરજી, ચતુર્થલાલજી શ્રી મોકુલનાથજી (માળાપ્રમ મ વાળા) પચમલાલજી શ્રીરઘુનાથજી તથા મહાતુભારી શ્રીહરિરાયજી (મહાપ્રભુજી) શિક્ષાપત્ર આદિ અનેક મં-થોના કર્તા) આદિ બાળ-કાએ પણ પૃથ્વિ પર્યટન કરી, દેવી જીવોને શરણે ભેદ, સ્વધર્મનાં તત્ત્વો સમજાવી, ધર્મનું પોષણ કરી, માર્ગનો પ્રકાશ કરી, પોતાની બેઠકો સ્થાપિત કરી તેનું ચરિત્ર-સવિસ્તર વર્ણન, તથા શ્રીનાથજીની ચરણચોકી તથા બેઠકોનું ચરિત્ર વગેરે પ્રાચિન અને અપ્રસિદ્ધ હસ્ત લીખીત મં-થોમાંથી શોધન કરી એકત્ર કરી આ મં-થ છપાવ્યો છે છતાં ન્યો. રૂ. ૩-૮-૦ રાખી છે.

હવે માત્ર થોડી નકલો શીક્ષીકે છે પછીથી રહી જશે.

આવું પુસ્તક ફરીથી નહિ મળે

॥ શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ॥

આખા હિન્દુસ્તાનમાં આવેલા વૈષ્ણવ સમ્પ્રદાયના સદગા સ્થળોની
સમ્પૂર્ણ માહિતીવાળું આતિ ઉત્તમ ને ઉપયોગી પુસ્તક

“ તીર્થયાત્રાનો હેવાલ. ”

(ખાસ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને માટે)

સમસ્ત આર્યાવર્ત (ભારતવર્ષ-હિન્દુસ્તાન) માં આવેલા વૈષ્ણવ
સમ્પ્રદાયના સદગા તીર્થયાત્રાના સ્થળોનું વર્ણન, ત્યાં ઉત્પન્ન થયેલું સાધન,
રેલ્વે સ્ટેશન, સ્ટીમર, પગ રેલનાની માહિતી, ત્યાં યાત્રાના સ્થળો,
મંદિરો કેટલા છે ક્યાં ક્યાં છે તેની હકીકત, સાયો-પુરાણોના આપેલું
તેનું માહાત્મ્ય, પ્રાચીન ઐતિહાસિક ને પૌરાણિક હકીકત, હાલની
બાબુવા જેની માહિતી તીર્થોના અમલકારિક વૃત્તાન્ત ત્યાં મંદિરોમાં
ખિરાબતા શ્રીહાકારજી કયાથી પ્રાપ્ત થયા, કેણે સેવ્યા, કેણે સેવા
કરેલી, કેને માટે મિરાજે છે, ત્યાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજી, શ્રીગુણાધજી આદિની
એકેકા છે તેની સમ્પૂર્ણ માહિતી, યાત્રાળુઓને માટે પ્રત્યેક સ્થળમાં
કેટલી સગવડ છે પડતી અમલકાર માટે શું ઉપાય શોધવા, ત્યાં ગયાં
પછી યાત્રાળુઓનું કર્તવ્ય, યોગ્યા-ગોર-બાહણો સાથે કેવી રીતે વર્તવું
ખાસ કરીને વૈષ્ણવ બન્ધુઓનો શ્રીનાથજી અને વ્રજચોરાશી
કોશની પરિક્રમા કરવાનો હેતુ

મળયાત્રા, ૮૪ ક્રોશની પરિક્રમાના સત્રજા નાના મોટા તીર્થો.
સ્થળો-કંડો વગેરેની ઉત્પત્તિ-માહાત્મ્ય, ભાવના વગેરે સમ્પૂર્ણ માહીતી
અમોએ ત્રણ વખત મળ પરિક્રમા કરી શોધન કરી જામણ કરી છે.

આ પુસ્તકમાં નીચે મુજબ પ્રકરણો રાખવામાં આવ્યા છે

મ ગણાયરણુમ-મોષદાયક ભક્તિની વૃદ્ધિ-પ્રીતી ઉત્પન્ન થાય
તેવા શ્રીમદ્ભાગવત, ગીતા, પુરાણોનાના શ્લોકો તેની દીક્ષ સાથે
આપ્યા છે

પ્ર ૧ ભાગવતવર્ણની રૂપરેખા, પ્ર ૨ યાત્રાનો ઉદ્દેશ તે તેના
હેતુ, પ્ર ૩ યાત્રાળુઓને ખાસ ઉપયોગી સુચના, પ્ર ૪ શ્રીમદ્
વલ્લભાચાર્યજીનું ટૂંક જીવન વૃતાન્ત, પ્ર ૫ મુમુક્ષુથી આજીવ અને
વડોદરાથી જોનારા સુધી, પ્ર ૬ આજીવથી અમદાવાદ કપડવણજ,
પ્ર ૭ અમદાવાદથી વિરમગામ, પ્રાતીજ, શ્રીકોટચર્કજી, શ્રીરામગાજી
ધેર્યાકા પ્ર ૮ આજીવથી માવલી-કાકોર, અલીણા, જોધરા ત્રીનોડ,
માવલી પ્ર ૯ શ્રીનાથદ્વાર, કાકોરલી, ઉદેપુર, શ્રીએકલી મજી (મેનાક)
પ્ર ૧૦ અમદાવાદથી અજમેર (કડી, વિસનગર, ખેરાજી, મિહપુર,
આણી) પ્ર ૧૧ માવલીથી મથુરા (પુષ્કરરામ કીસનમઢમાં શ્રીમહા-
પ્રભુજીના પ્રાચીન ચિત્રજી મિરાજે છે તેનો ઇતિહાસ) પ્ર ૧૨
કાઠીયાવાડ અને કચ્છ પ્ર ૧૩ ઉજ્જયન, જુહી, કોટા, જોધપુર,
મિકાતેર, જોસલમેર, સિધ, પળામ તે હરદ્વાર પ્ર ૧૪ મથુરા-નમ્પ-
રિક્રમા-મળજીમીનો ભાવ, શ્રીહરિરાયજી વિરચિત બહિર્મુક્તવ-
નિકૂપણગ્રન્થ દીપ સાથે “ બહિર્મુક્તવનિવૃત્તિ દીક્ષ સાથે,
મળયાત્રાનું માહાત્મ્ય, ૮૪ ક્રોશ પરિક્રમાના ધામો ગિરિરાજ,
કામજન, બરસાના, નદગામ, વૃન્દાવન, શ્રીદાઉજી, શ્રીગોકુલ વગેરે દોઢ
મહીનાની પરિક્રમા કરવામાં આવતા તમામ સ્થળોની સંપૂર્ણ માહીતી.

પ્ર ૧૫ હનર દિન્દુસ્તાનની યાત્રા પ્ર, ૧૬ મથુરાથી કાશી અથોખા અને કલકત્તા પ્ર ૧૭ મુખાધથી નાસિક, ત્રયક, શ્રીચંદ્રારણ્ય થઇ શ્રીજગન્નાથપુરી પ્ર ૧૮ શ્રીજગન્નાથજીથી રામેશ્વર પ્ર ૧૯ રામેશ્વરથી મુખાધ તામ્રપર્ણી, તોતાદ્રિ, પદ્મનાભ, જનાર્દન, મલયાચલ, શ્રીરમજી, પાસરોવર, વિદ્યાનગર, કૃષ્ણાનદી, પદ્મપુર, શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી, પુના, મુખાધ પ્ર ૨૦ હિપસહારમા યાત્રાના રથભોજે જવાને માટે રથે રથેનનો રથો જ કલન વગેરેની સંપૂર્ણ માહિતી આપી છે

આ ગ્રન્થ લગભગ ૬૦૦ પૃષ્ઠનો તેના લેખક ઠાસરાનિવાસી ચંદુલાલ કેશવલાલ શાહ બી એ એ પછુ પોતે મુસાફરી કરી અને તેટલી હકીકત જોધી દાખલ કરી છે સખળા તીર્થોની માહિતીવાળો અપૂર્વ ગ્રન્થ આવા પ્રકારનો આ એકજ છે માટે દરેક વેચ્છુવ બંધુઓએ અવશ્ય ખરીદી લેવા ચુકવું નહિ ઉપરાંત શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો ઉત્તમ ફોટો પણ આપ્યો છે છતા કીમત રૂા ૩-૦-૦ તથા રૂપીઆજ આપી છે.

શ્રીમદ્ ગોસ્વામી શ્રી કાકા વલ્લભજી મહારાજનાં

૫૨ વચનામૃત.

આજરે દોઢસો વર્ષ ઉપર થઇ ગયેલા, મહાનુભાવી શ્રી કાકા વલ્લભજી મહારાજે લખાવેલા, સપ્રદાયની પ્રાચીન વાર્તાઓ, અને આનંદનું દાન કરનારા અનેક સિદ્ધાન્તોથી ભરપૂર પ્રાચીન ગ્રન્થ છે

ન્યો માત્ર આઠ અના.

આ અમુલ્ય તકનો લાભ લેવા ચુક્યોજ નહિ.

૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તા. (આવૃત્તિ ૨ જી)

આ ચોરાશી વૈષ્ણવની વાર્તા અમોઝે પ્રજાના ઉપરથી ગુજરાતી ભાષામાં (અક્ષર આ લાઈન જેવડાજ મોટા) મોટા અક્ષરથી છપાવી છે તેમજ તેમાં ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથો જેવા કે-‘શ્રીવલ્લભચરિત્ર, ભાર્વાસનંદુ, પદ્યામૃત, કીર્તન ત્નાકર, પોદસગ્રંથો, શિક્ષાપત્ર ભગવદ્ ગીતા વગેરે ગ્રંથોમાંથી શોધ ખોળ કરી કેટલીક ઐતિહાસીક હકીકત, દ્રષ્ટાન્તો તેમજ તે વૈષ્ણવો મારેની આપેલી વાર્તાની વધુ હકીકત દાખલ કરી છે જેથી આત્માર સુધીમા આવી વાર્તાનું પુસ્તક કોઈ પણ ઠેકાણે જોવામાં આવ્યું નથી તેવું છે આ વાર્તા માટે અમોઝે ખાસ પ્રજ્યાત્રા કરી તથા કાઠીયાવાડની સુસાધરી કરી કેટલીક પ્રાચીન હકીકત શોધન કરી દાખલ કરી છે

આ ગ્રંથ એક વખત વાચ્યા પછી હાથમાંથી ચુકવાનું મન થયેજ નહિ, કારણુ દરેક વાર્તામાં નવિન હકીકત જોવામાં આવશે. વળી ૮૪ વૈષ્ણવોની જેટલી હકીકત વધુ મળે તેટલી દરેક વૈષ્ણવે જાણુરી ઉપયોગી છે આગ્રંથ જાડા ચીકણા કાગળમાં, મોટા કદના ૩૦૦ ઉપરાત પૃષ્ઠ, શુદ્ધ ખાદીનું પાકું પ્રહું તેમજ શ્રીમહાપ્રભુજીનો ઉત્તમેત્તમ ફોટો પણ આપ્યો છે કીમત ફક્ત અઢી રૂપીઆ રાખી છે.

સ્વરૂપદર્શન. (આવૃત્તિ ૪ થી)

આ પુસ્તક શ્રીનાથજી આદિ સાત સ્વરૂપ, શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીમુસાહજી, સાતલાલજી, આદિ ધણા પ્રાચીન અને હાલ જૂતળ ઉપર વિરાજતા ધણા શ્રીગોસ્વામી નાળકોના ઉત્તમોત્તમ, સુદર દેદીખ્યાન, શ્રીગો મળી લગભગ ૧૪૦ સ્વરૂપના 'ચિત્રોત્' એક સુદર પુસ્તક માને આદ્યમમ સારા ઉંચી જાતના આટપેપર ઉપર છપાવી મહાન્ ખર્ચે, અને અત્યંત પરિશ્રમે તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે આ પુસ્તકની પ્રથમાવૃત્તિ યમા યજી શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રી ગિરિધરલાલજી મહારાજ શેરમઢવાળાની આજ્ઞાનુસાર તે તેમણે કરેલી સચના મુજબ ખૂટતાં શ્રીગો મહાન્ ખર્ચે તૈયાર કરાવી પોતે અતાવેલા અનુક્રમ પ્રમાણે શ્રીગો ગોઠવી તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે જેથી દરેક વૈષ્ણવોએ આ પુસ્તક મળાવી તેમાં આપેલા ચોતરુના દર્શનને લાભ લેવા સુકવું નહિ સુદર દેદીખ્યાન ખાદીનું શુદ્ધ પાકું પુઠું કરવામાં આવ્યું છે છતાં જ્યોત્સવર માત્ર નહીં જેનીજ ફક્ત રૂ ૩-૦-૦ ત્રણ રૂપીઆ રાખવામાં આવી છે

हमारे यहां मिलतेहुए संस्कृत और व्रजभाषाके पुस्तको.

स्वरूप दर्शन	३—०	सप्तमी टीका	८—१०
निजवार्ता घस्वार्ता और		रामपञ्चध्यायी टीका	२—०
बेठक चरित्र	—८	रसिकप्रिया	२—०
श्रीगिरिवरलालजीके		बिहारी शतशई	२—०
१०० वचनामृत	३—०	अनुभवरस	२—०
८४ वैष्णवकी वार्ता	३—०	भावमिथु	१—४
२५२ ,	६—०	ध्रीकाकावल्लभजीके	
श्रीवल्लभपुष्टिप्रकाश	५—०	५२ वचनामृत	०—८
रंग रत्नाकर	४—०	श्रीगोकुलनाथजीके	
व्रजविलस	४—०	२४ वचनामृत	०—५
श्रीद्वारकानाथजीके		श्रीमुकुंदरायजीकी वार्ता	१—४
प्राकटयमी वार्ता	१—०	गीतगोविंद टा५	२—०
कीर्तन सभ्रह	१०—०	रामपञ्चध्यायी मुल	०—२
नागर समुन्चय	२—०	गीतगोविंद मुल मात्र	०—५
शुद्धाद्वैतमार्तड	२—०	श्रीसुबोधिनीजी प्र स्कंध	४—०
भक्तिमार्तड	४—०	” द्वि ”	२—८
पंचमजरी	१—४	” जन्म प्रकरण	५—०
वल्लभाख्यान	०—०	” फल प्रकरण	३—०
		” राजससाधन प्र	२—४

रखो:-लल्लुभाई छगनलाल देसाइ.

रीचीरोड न ११०-अमदावाद

